TARİH YAYINLARI

İZMİR SUİKASTİNİN İÇYÜZÜ

İKİNCİ CİLT

Kandemir

EKİCİGİL TARİH YAYINLARI

Yazan:
KANDEMİR

İZMİR SUİKASTİNİN İÇYÜZÜ

İKİNCİ CİLT

Dizgi ve Baskı:
EKİCİGİL MATBAASI
Nuruosmaniye - İstanbul . Tel: 23884
1955

EKİCİGİL TARİH YAYINLARI

Bugüne kadar tarihimizin aydınlanmamış ve tarihçiler tarafından hernedense ele alınmamış, yazılması elzem bir çok safhaları vardır.

EKİCİGİL TARİH YAYINLARI vak'alar içerisinde bizzat yaşamış ve onlarla pek yakından temas edip görüşmüş kimselerin yardımlariyle bu zarurî ihtiyacı karşılamak amacındadır.

BİR ACAYİP DÂVA.....

«— İlk merhalesinden itibaren vatanın selâmetini tehdit edecek mertebede geniş ve kanlı bir tertip olduğu anlaşılan ve perdeler gibi safha safha birer birer açılan hükûmeti devirme dâvasının birinci kısmını İzmirde bitirmiş olduğumuz halde, ikinci ve daha karanlık kısmını takip ve neticelendirmek üzere Ankaraya gelmiş bulunuyoruz.

İzmirdeki davanın devamı müddetince umumî efkârın gösterdiği alâka milletin, hâdisenin ruhuna ve şümulüne büyük bir hassasiyetle sahip olmuş olduğuna delâlet etmesi, bakımından çok ehemmiyetli ve şayanı şükrandır.» Diye İzmirdeki işini bitirdiğini ve suikast davasının asıl karanlık kalmış kısmını aydınlatmaya başlıyacağım söyleyen istiklâl mahkemesinin reisi Alî Bey (Çetinkaya) ve arkadaşları; hakikaten her babayiğitin altından kolay kolay kalkamıya-

cağı. pek çetin bir davaya el koymuş bulunuyorlardı.

Zira gaye, eğer hakikaten, yalnız İzmir suikastini tertip edenlerle -uzaktan yakından- ortaklıkları bulunduğundan şüphe edilen perde arkasındaki ittihad ve terakki kodamanlarını meydana çıkarıp lâyık oldukları cezalara çarptırmaktan ibaret olsaydı, mesele basitleşirdi amma, işin içinde birde: Suikast meselesile ilgili gösterilmek suretile, yarın kendilerinden Halk fırkasına zarar gelmesi ve dolayısı ile dört elle sarılıp nimetlerinden çimlenilen iktidarı kapmaları ihtimali olan Rauf Bey ve Doktor Adnan bey gibi memleketin güzide evlâtlarını ve bilhassa tanınmış İttihatçıları bu vesile ile ortadan kaldırmak, niyeti, hatta azim ve kararı da olunca bunu bütün bir milletin gözeiri önünde bir kitaba uydurarak, halli fasıl etmek, kolay değildi.

Bunun için evvelâ, göze kestirilen bu şahısları bir takım sebepler bularak veya icâd ederek, kötülemek suretile umumî efkâr nazarında küçültmek lâzımdı. Bu da ancak, -Bilhassa İttihatçılar için- Birinci Dünya Harbi hesaplarını kurcalamak, harp esnasındaki yolsuzlukları hepsine bulaştırmak ve ondan sonraki hâdiseleri keyfe göre tahrif ve teşmil etmek suretile yapılabilirdi ama o zaman da, bu gün Halk fırkası saflarına katılmış eski İttihatçıların da yakalarına yapışmak, onları da ister istemez maznunlar arasına sokmak icâp edecekti ki, maazallah! Halk Fırkasını temelinden sarsabilir, bir felâketti...

Netekim daha muhakemeler başlamadan evvel bunun tepkisi yine halk fırkası saflarında kendini gösterdi ve ayni fırkada (İttihatçıların kökünü adam akıllı kazımak bahasına, bu felâkete göğüs germek) taraftarları ile, (Halk Fırkasına sığınmış olan dünkü

İttihatçılara ilişmemek suretile.) temizliğin yapılması lüzumunu ileri sürenler birbirlerine girdiler. Bunların temsilciliğini -Hemde fırkanın fikirlerini neşreden Hkkimiyeti Milliye gazetesinde- yapan Falih Rıfkı bey istisnasız bütün ittihaçıların ve bu fırkaya evvelce mensup olanların kâmilen sigaya çekilmelerini hararetle isterken. öte yanda, Halk Frkasına katılmış olan eski İttihatçıların katiyen bu işe karıştırılmamalarını şiddetle talep edenlerin sözcülüğünü kendi gazetesinden yapan Yunus Nadi Bey de birbiri arkasına yazdığı yazılarla tartışıp duruyorlardı. Fakat Y. Nadi Bey sıkı bastı. İsmet Paşaya fikrini kabul ettirdi. O da. İzmir muhakemesi esnasında silâh arkadaşları Kâzım Karabekir, Ali Fuat. Cafer Tayyar ve Refet Paşaları mevkufiyetten kurtarmak isterken. bizzat tevkif olunmak tehlikesine maruz kalışını düşüne düşüne — Nasılsa bir cesaret göstererek müdahale etti ve muvaffak oldu. Bunun üzerine de, (Hâkimiyeti Milliye) ye verilen bir emirle tartışma durduruldu. Yunus Nadi Beyle Falih Rıfkı Bey de barıştırıldı. O günkü Hâkimiyeti Milliye, bu ara buluculuğu şöyle izah ediyordu: «Yunus Nadi Bey kardeşimizle. Falih Rıfkı Bey arkadaşımız arasında bir kalem münakaşası açılmıştı. Münakaşanın mevzuu istiklâl mahkemesinde elyövm görülmekte olan davanın mahiyetine aittir.

Fakat bu iki arkadaşın mezkûr mevzua ait yazdıkları makaleleri yeniden ve büyük bir dikkatle mütalâa ettik ve anladık ki. aralarında münakaşayı mûcip olabilecek hiç bir ihtilâfı nazar mevcut değildir. Olsa olsa bir anlaşamazlık, sui tefehhüm vardır. Falih Rıfkı Bey zannetmiş ki. Yunus Nadi Bey dâvada alâkadar olan ittihat reislerinin davaya münteyi olan fi'il ve hareketlerinin tetkik ve muhakeme edilmemesini arzu ediyormuş. Yunus Nadi Bey de zannetmiş ki. Fa-

lih Rıfkı Bey alel umum ittihat ve terakki fırkasının ve bu fırkaya vaktile mensup olan zatların muhakeme edilmelerini talep ediyormuş...

Halbuki yazılan makaleler bu zanların hiçbirini teyit edecek mahiyette değildir. Her iki arkadaşta davanın azamî derecede tenvirini talep etmekle beraber, alelumum fırkayı ve fırkaya vaktiyle mensup olarak dava ile alâkaları olmayan kimseelri karıştırmak fikrinden uzaktadırlar. O halde aradaki münakaşaya makûl bir sebep göremiyoruz ve bilhassa, öteden beri ayni yolun yolcuları ve ayni fikirlerin ve gayelerin ateşli taraftarları olan bu iki arkadaş arasında böyle bir münakaşanın devamını hiç bir veçhile arzu etmeyiz.»

Yunus Nadi Bey de, işi sağlama bağlamak maksadile giriştiği teşebbüsü ve aldığı neticeyi şöyle ifade etmişti:

«Bizim Cumhuriyette neşrettiğimiz makalelere cevaben, Falih Rıfkı Beyin mukabelede bulunduğu görüldü.

Biz, umumi efkârdaki çeşitli telâkkileri, hatta tereddüt ve tahayyüzleri izale etmiş olmak için, muhakemelerin mevzuunu suikaste müteallik fi'il ve hareketlerle tahdit etmiştik. Falih Rıfkı Bey arkadaşımız, bunu kâfi bulmuyor. Umumî Harbin mesuliyetleri de dahil olduğu halde, ittihat ve terakkinin bütün hareket ve sekenatı ile umumen muhakemeye çekilmesini istiyormuş. Falih Rıfkı Bey öyle istiyebilir. Bu sahada kendisile bizim noktai nazarımız arasında bir fark olduğunu gösterir ki, nihayet büyük bir ehemmiyeti yoktur. Fakat acaba binnefs istiklâl mahkemesi bu mevzuda ne düşünüyor. İşte bu nokta mühimdir. Bunu anlamak için, gidip istiklâl mahkemesi erkânile görüştük ve Kılıç Ali Beye, sorduk. Aynen, dedi ki:

— Zaten İzmirde de söylemiştik. Biz burada ittihatçılığın muhâkemesini yapmıyoruz. Neden sonra yine ittihatçılık kisvesine bürünerek sûikasde varıncaya kadar her türlü teşebbüsleri ve tertipleri göze aldırmak suretile iktidarı ele geçirmeği tasavvur ve tasmim etmiş bir şerzimenin fenalıklarını takip ve muhakeemeye tâbi tutuyoruz. İttihat ve Terakki hayatını yaşayarak, kendi kongresi kararile infisahını ilân etmiş ve tarihe karışmış bir fıkradır. Son suikasde müntehî faaliyetleri yapmış ve irtikâp etmiş olanlar, İttihat ve Terakki namına harekette bulunan bir nevi sahtekârlardır.»

Bu anlaşmazlık bu şekilde önlendi, hal olundu. İleride, muhakeme safhaları takip edilirken görüleceği gibi mahkeme heyeti, Yunus Nadi Beyin (Umumî Harbin mesuliyetleri de dahil olduğu halde İttihat ve Terakki, bu hareket ve sekenatı ile umumen muhakemeye çekilmiyecektir) iddiasını hiç kâle almamış, bilâkis karşısına çıkardığı maznunlardan bu hesabı da sormak istemiş ve bir çoklarını bu noktadan suçlandırmıştır.

Demek oluyor ki: Tartışma gürültüsünün tek fâidesi, Halk Fırkasına sığınmış olan eski ittihatçıları, bu bâdireden kurtarmış olmasıdır; üst tarafı, yani Halk Fırkası haricinde kalan ittihatçılar, fırkaya sığınmış olanların müşterek oldukları günahı tek başlarına yüklenmek zorunda kalmışlardır ki, bu da istiklâl mahkemesinin yükünü hayli hafifletmiştir.

Esasen İstiklâl Mahkemesi de, Halk Fırkasına mensup ittihatçılar dava mevzuu olmaktan çıktıktan sonra, kalanları dilediği gibi hırpalayıp, keyfine göre mahkûm edebilmek için, bunlardan Umumî Harbin mesuliyetine ve bu harp esnasındaki aksaklıklara kadar -sûikast işile zerre kadar alâkası olmayan- Her

şeyi sormak ve hepsinin hesabını istemek hususunda kendini tamamen serbest saymıştır. O kadar ki:

O ana kadar «İttihatçılık davası yoktur. Yalnız sûikaste müntehi fiil ve hareketlerin hesabı sorulacaktır.» Diyenlerden hiç biri, mahkemenin bu kayda kat'iyen riayet etmiyerek maznunları bilhassa bu noktadan uzun uzadıya sıkıştırışı ve suçlandırışı, karşısında sesini bile çıkarmamıştır.

Böylece meydanı alabildiğine boş bulan bu mahkemede ilk sorgularını yaparak, kendi kendine:

(İttihat ve Terakki namına Anadolu ile muaraza fikrinin ne kadar devamlı olduğunu) isbat ederek, âleni muhakemelerine başlamıştır.

2 Ağustos 1926 Pazartesi günü, başta bir çok mebuslar olduğu halde, mahkeme salonunu dolduran muazzam bir dinleyici kalabalığı, tam saat 14 de, süngü şakırtıları arasında, kurbanlık koyunlar gibi getirilen İttihatçılar kafilesine gözlerini dikti.

Ergani mebusu İhsan, Mithat Şükrü, Cavit, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi, İzzet, Ruf'at Cevat, Kara Vasıf, Salâh Cimcoz, Salim, Hüsnü, Ahmet Nesimi, Eyüp Sabri, Dr. Rusuhi, Çolak Selâhattin, Dr. Hüseyin Zade Ali, Gaziantepli Ahmet, Muhtar, Hüseyin Ayni, Azmi, Ali İhsan Beyler geldiler.

Hüseyin Cahit Bey, henüz, sürgün bulunduğu yerden getirilmemişti. Şimdilik yeri boş duruyordu. Ayrıca, bu kafileye katılacak daha düzünelerle maznun vardı. Biraz sonra mahkeme heyeti de geldi. Yerini işgal etti. Reis etrafını güzelce süzdükten sonra, maznunlara hitaben:

— İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumisi, hakkınızdaki davanın iddianamesini okuyacaktır. Dinleyiniz!

Diyerek sözü müddeiumumi Necip Ali Beye bıraktı. Oda, şöyle okumağa başladı:

«Öteden beri en ince noktaları ve teferruatına kadar tasavvur ve tasmim edilerek bu hususta Ankara ve Bursada bazı tecrübeler yapıldıktan sonra nihayet, Reisicumhur Hazretlerinin İzmir seyahatleri sırasında tatbik edilmeye karar verilen sûikast meselesinin Ziya Hurşit ve hempaları tarafından, Müşarünileyh Hazretlerine her hangi bir kin ve garezin tevlit ettiği nefsanî garazlardan ziyade maznunların hükûmeti devirmek menfur gayesiyle teşekkül etmiş bir gizli komite tarafından tahrik ve teşvik edildikleri bu kanlı cemiyette Terakki Perver Fırkaya mensup olup mücrimiyetleri tahakkuk eden birçok kimselerden başka mefsuh İttihat ve Terakki Cemiyeti rüesasından bazılarının da alâkadar bulunduğu ve ancak maznun sıfatiyle muhakeme altına alınmış olan bu şahısların cürmü görülmekle beraber daha geniş ve şâmil siyasi faaliyetlerde de bulundukları hissedilmiş olduğundan başlı başına bir mevzu teşkil eden bu davanın ayrıca Rüyet edilmesi hakkında, makamı âcizinin vaki olan talebi, yüksek heyetinizce hal ve maslahata muvafık görülerek, işbu davanın, esas davadan tefrikiyle Ankarada hâl ve intacı kararlaştırılmıştı. Bütün dava evrakının baştan aşağı tetkikinden ve bu bapta cereyan eden tahkikattan alınan neticeye göre, işbu gizli cemiyetin reisi ve hâmisi bulunan Kara Kemalin ibtidadan beri yaptığı rol ile, gizli cemiyetin mahiyetini tamamile aydınlatmağa medar olmak üzere, ne suretle taayyün ve teşekkül ve ne gibi safhalara ve şekillere inkilâp ettiğini maznunların ifâdelerine ve elde edilen delillere nazaran ayrı ayrı arzeylerim.

Mülga kanunu esâsinin gösterdiği şekil ve usul hi-

lâfında ve tamamen keyfî bir kararla Türk milletini cihan harbinin alevelri içine atanlar, milletin gösterdiği harikulâde esâtirî kahramanlıklara rağmen maalesef, harp talihinin bütün dehşet ve fecâatiyle aleyhimizde inkişaf ettiğini artık anlamağa başlamışlar ve bunun üzerine Talât Paşanın ısrar ve ibramlarile nihayet iktidar mevkiinden çekilmişlerdir.

Kabine ile birlikte fırka umumî merkezî ve nihayet İttihat ve Terakkî de son yaptığı kongre ile dağılmakta idi.

O zaman umumi merkezde bulunupta bu dava münasebetile tevkif olunmuş olan kimselerin derece derece ifâdelerine göre kabinenin sukutunu takip eden günlerdeki umumî merkez toplantısında, Talât, Enver ve Cemal Paşalar gibi fırka liderlerinin hemen memleketi terk eylemeleri hususu en ziyade kâtibi mes'ul ve sabık İâşe Nazırı Kara Kemal'in ısrarı üzerine olmuş ve Enver Paşanın tedarik eylediği bir Alman torpidosu ile kaçmışlardır...

Kara Kemal Beyin esas maksat ve gayesi, kendisinin şimdilik başka bir nam altında çalıştıktan ve ahval ve vaziyetin inkişafından sonra, harp mesuliyetile alâkadar bulunan liderleri tekrar iktidar mevkiine getirebilmek endişesinden ibaretti. İşte Kongre kararı ile infisah eden fırkayı ihya etmek için Kara Kemal Beyin ilk teşebbüsü buradan başlamış ve tabancayı beynine sıktığı dakikaya kadar gayesine varmak için menfi ve karanlık yollardan giderek bir an emellerinden feragat etmemiştir. (★)

(★) Kara Kemal bu iddianamenin okunuşundan dört gün evvel, baskına uğramış ve ele geçmemek için intihar etmişti. **Müddeiumumînin şimdi verdiği bu haberi, karşısındaki maznunlar henüz duyuyorlardı.**

Müddeiumumi burada, firar eden Talât, Cemal ve Enver Paşaların memlekete dönmek için baş vurdukları çarelerden uzun uzadıya bahsettikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

— Liderlerini Moda sahillerinde uğurlayan Kara Kemal evvelce çizdiği faaliyet sahasına geçmek istemiş, vaziyetin pek buhranlı ve karışık olması ve teşekkül edecek Teceddüt fırkasının çalışmasına imkân ve zaman bulunmaması ve daha sonra İstanbulun işgali ile Maltaya sürülmesile, ilk fikirlerini tatbik'e muvaffak olamamıştır. Maltadan kaçıp bir hayli yerler dolaştıktan sonra, henüz düşman işgâli altında bulunan İstanbula gelmiş olduğu ve vaktiyle İâşe Nezaretinde bulunduğu sıralarda zahire maddelerinin alım satımından biriktirdiği paraların bir kısmını bir şer'i hile yoluyla vakf ile, teşkil ettiği Millî Mahsulât, ve Millî Kantariye, Millî Ekmekçiler şirketleri ve Millî İktisat Bankasının mecmu servetini umumi harbin devam ettiği zamanlarda bir milyon dört yüz bin liraya kadar yükselttiği ve Ferit Paşa kabinesi iktidar mevkiinde bulunduğu zaman yapılan bir muvakkat kanunla bu şirketlere hükümetçe el konarak sermayelerin bir kısmının Hürriyet ve İtilâf Fırkası erkânına tevzi edilerek, bahsedilen müesseselerin sermayesi yüz yirmi bin liraya kadar düştüğü zamanda, millî mücadelenin başarı ile neticelenmesinden istifade ederek Kara Kemalin tekrar bu müesseselerin başına geçip, bunlara fevkalâde ehemmiyet vererek siyasî gayesine varabilmek için eski avanesini etrafına toplamak istediğini ve yine millî mücadelenin muvaffak oluşuyla kurtulan eski arkadaşlarını iktidar mevkiine çıkarmak emelile faaliyete başladıklarını ve sureti haktan görünerek memleketin büyük kurtarıcısının bayrağı altında çalışmağı taahhüt ettiklerini. Gazi

Paşanın da muvafakat cevabı verdiğini fakat Ardahan Mebusu Hilminin saçma ve manasız tekliflerinden müteessir olarak başka bir zamana tâliki üzerine Gazi Paşaya af ricasında bulunmağa karar verip, bu meselenin bu suretle akim kaldığını maznunlardan Ali İhsan Beyin ifadesinden anlıyoruz

Bundan sonra, Cumhurreisi hazretlerinin İzmiti ziyaretleri esnasında Kara Kemalin kendisile temasa geldiği ve seçimlere dair müzakere açmak istediği zaman Gazi Paşa Kara Kemale bir zümre namına konuşmak istiyorsa müzakere edemiyeceğini, yok bir vatan ferdi sıfatile konuşuyorsa fikir teatisinde bulunabileceğini söylemesi üzerine Kara Kemal bir fert sıfatile konuştuğunu beyan etmiş, Gazi Paşa hazretleri de bu suretle onu dinlemiş olduğu ve Kara Kemalin İstanbula döndüğü zaman Maliye Nazırı Cavid Beyin Şişlideki evinde ve Cavit Beyin başkanlığında Kara Kemal, İsmail Canbolat, Şükrü, sabık İzmir Valisi Rahmi, Dr. Hüseyinzade Ali, Dr. Nazım, Ahmet Nesimi, eski kâtibi mesullerden Vehbi, Edhem, Nâil Beylerden ve sâireden mürekkep olan toplantılar yapıldığı ve bu toplantıların da dört beş defa tekrarlandığını ve nihayet İzmirde aranan Doktor Nazımın evinde bulunan programında bu toplantılar esnasında tesbit edildiği de Cavit Beyin itiraflarından anlaşılmaktadır.

İşbu toplantılarda yalnız intihabat meselesi konuşulduğu, başka hususlara dair bir şey müzakere edilmediği ve nihayet zümre itibarile seçimlere iştirakin kendi ifadeleri veçhile (memleketin kurtarıcısına karşı kadirbilmezlik olacağı ve ancak seçim kuvvetleri olup ta siyasî hayata atılmak isteyen bulunduğu takdirde müdafaai hukukçular arasında ferden namzetliklerinin konması münasip olacağı hususlarının

konuşulduğunu toplantıda hazır bulunmuş olan mazbunlar beyan etmişlerse de. mahiyeti itibarile bu kadar basit bir meselenin gece toplantılarıda dahil olmak üzer dört içtimaa hacet göstermiyeceği en basit bir muhakeme ile anlaşılmakla beraber. Cavit Beyin, bu program maddelerinin birer birer müzakere ve hemen oy birliği ile kabul edildiğine dair ifâdesi, bu toplantıda yalnız seçim meselesi görüşülmeyip. sair hususların da konuşulduğu açıkça taayyün etmektedir. Bir sureti elde edilen programın ihtiva ettiği maddelerin kanunî mahiyetleri itibarile bahsedilen fikir serbestisi ve vicdan hürriyeti noktai nazarından kanuni bir cürüm teşkil etmiyeceği bedihi ise de programda tesbit edilen esasları fikir halinden hakikate inkilâp ettirebilmek için gizli faaliyetlere başlanması. Hüseyin Cahit Beyin gazetesile ve Doktor Nazım Beyin halk arasındaki kendi düşünceleri mahsulü imiş gibi muayyen bir sistem içinde propaganda yapmaları ve nihayet daha ameli ve kaf't yoldan yürümek isteyen Kara Kemal Byin suikastler tertibi ile gayeye vasıl olmak istemesi kanun nazarında elbette bir cürümdür.

Fiilhakika bu toplantıları müteakip, Kara Kemal Beyin esaslı bir faaliyet hayatına geçmesinin Şükrü. Cavit ve Cahit Beylerin teşvik ve iğvasile vaki olduğu . İzmir'deki muhakeme ile de anlaşıldığı veçhile bütün faaliyet mekanizmasının esas başlarından biri bulunan Kara Kemal Beyin Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet beylerle gayet gizli meseleler üzerinde müzakerelerde bulunduklarının anlaşılması v bu müzakerelrin doğrudan doğruya sûikast mselesi olduğu muhakkak ve bedihidir. Bu sebeple Talât Paşanın istifası ve İttihat Terakki Fırkasının dağılması ile başlayan günlerden itibaren bir müddet başka nam altında çalıştıktan sonra. tekrar iktidar mevkiine gelmek için tesbit

edilen fikir, yukarıda tafsilâtı ile arzedilen bir takım safha ve devirler geçirdikten sonra, nihayet sûikastı irtikâp etmek ve itiyat etmiş oldukları tarzda, bir Babıali vakası husule getirmek suretile iktidar mevkiine gelmek noktasında karar kılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Kara Kemal Beyin tamamen gizli faaliyete geçmezden evvel, Terakki Perver Fırkasının teşkilinde mühim âmil olduğu ve Terakkiperver fırka kurulmazdan evvel Rauf Beyin delâletile Çolak Selâhaddin Bey ve Kara Vasıf Bey gibi zatlarla temasa gelerek, faaliyet temin etmiş olduğu ve program müzakere ve münakaşasında Kara Kemal Beyle hayli fikir teatisinde bulundukları ve fırkanın kuruluşunda keza Kara Kemal Beyin en kuvvetli âmil olduğu halde, fırkaya girdiği takdirde iç yüzünü izhara ve Terakki perver fırkanın, feshedilen İttihat ve Terakkinin istihale etmiş şekli olduğu anlaşılacağı ve bu hususta şahsiyetinin sarsılacağını düşünmekle, resmen fırkaya girmiyerek, perde altında çalışmayı münasip gördüğünü ve fakat Terakki Perver Fırkanın programında bulunan sahalardan, gayrimeşru faaliyetlerde bulunduğu muhakeme ile sabit olmuş olduğundan fırkanın mahkeme kararile seddi üzerine, işbu gizli fesat heyetinin faaliyetine daha ziyade hız vermiş olduğu anlaşılıyor.

Davanın umumi manzarasına göre, Cavit Beyin evinde toplantıda bulunan ve gerek öteden beri gayri meşru faaliyete iştirak ve gayri meşru emeller altında Terakkiperver Fırkayı teşkil eden ve ticarî maksattan ziyade siyasi gayeye varmak için çalışan ve ticarî müesseselerindeki müdürlerin işbu gizli heyet ile derece derece nisbet ve alâkaları görülmüş bulunduğundan bunlardan Dr Nazım, Cavid, Kör Alî İhsan,

Ardahan Mebusu Hilmi, Küçük Talât, eski polis müdürü Azmi, eski mebuslardan Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Selâhaddin, Nâil, İhsan ve Tanin gazetesi sahip ve muharriri olup başka bir maddeden dolayı müebbeden sürgüne mahkûm edilmiş bulunan Hüseyin Cahit Beyle İttihat ve Terakki umumi kâtibi Mithat Şükrü Bey ve kendilerine usulü dairesinde tebligat yapıldığı halde elyevm davete henüz icabet etmeyen Rauf, Dr. Adnan ve Rahmi Beylerin cürümleri sabit olduğu takdirde gerek cürmün yapıldığı tarihe ve gerek yeni ceza kanununda buna tesadüf eden 171 inci maddenin ihtiva ettiği ahkâmı cezaiyenin daha ağır olmasına ve muhaffef ceza olması itibarile yeni ceza kanununun 55 inci maddesi delâletile 58 maddesine tevfikan ceza tayin ve tahdidinin, Dr. Hüseyinzade Ali, Hamdi baba namile meşhur Hamdi Bey, posta telgraf sabık müdürü Hilmi, sabık Fatih kâtibi mesulü Vehbi, Bakırköy kâtibi mesulü İbrahim Edhem, Hamal Ferid, sabık umumî merkez âzalarından Eyüp Sabri, Dr. Rasuhi, eski Hariciye nazırlarından Ahmet Nesimi, Salâh Cimcoz, Erkânıharp mütekaidi Rıza, kâtibi mesullerden Hüsnü, Ordu donanma müdürü Naim Çevat, Tırnakçı Salim Yakup Cemilin kardeşi Sait, Ali Osman Kâhya, Salih Reis, Komiser Cavit, Duyunu Umumiye müfettişlerinden Nazım, Kaymakam mütekaidi Çerkez Bey, Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet, sabık Üsküdar Belediye Reisi Rafet, Kara Kemalin odacısı Hasip, Bakırköy kâtibi misulü Ahmet Muhtar, sabık Bakırköy kaymakamı Neşet, gözlüklü büyük Mithat, İktisat Bankası müdürü Mehmet Ali, ser veznedar Rıza, Sadettin Rıza, Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Sıtkı, Millî Ticaret İzmit mümessili İhsan, Millî mahsulâttan Hasan Fehmi Beylerin keza cürümleri sâbit olduğu takdirde 58 inci madde delâletile 45 inci maddenin fıkraî mah-

susasına [illegible] cezalarının tahdidi talebile dâva evrakı yüksek riyasete takdir olundu.

Müddeiumumînin iddianamesi burada bitiyor. İstediği cezalar, idama kadar gittiğinden, herkes derin bir hayret ve merak içinde: Acaba bir yanlışlık mı var? Bu nedir? Mahkeme bu işe ne diyecek? Netice neye varacak? Diye birbirine bakışıyorlar. Hele maznunlar ve bilhassa Cavit, Dr. Nazım, Küçük Talât, Mithat, Şükrü Beyler, beklenmedik bir bombanın infilâkına uğramışlarcasına şaşkına dönmüşler, donmuş kalmışlardı.

Müddeiumumi en sonunda:

— Maznunlar arasında isimleri iddianamede mevcut olan zatlardan bazıları henüz buraya gelmemişlerdir. Geldikleri takdirde iddianame tekrar kendilerine beyan edilecektir. Buyurdu.

ENVER PAŞA HEYULÂSI ETRAFINDA..

İddianamenin okunuşundan sonra. muhafız zabitine:

— Bu efendiler geldikleri gibi gideceklerdir. Yalnız Küçük Talât bey kalacak ve muhakemeleri sırasile devam edecektir. Emrini vererek. hepsini dışarı çıkarttıktan sonra Reis, Küçük Talât Beye ilk sualini sordu

— Umumi Harbin başlangıcından sonuna ve Talât Paşanın istifasına kadarki devrede neler yaptınız? Yani üzerinize aldığımız. İttihat ve Terakki merkezi umumisindeki vazifelere göre siyasi hayatınızı anlatınız?

Küçük Talât Bey, bu geniş suale verdiği cevapta. daha ziyade fırkanın neşriyat işlerile ve bilhassa. o devrin en mühim dergisi olan Yeni mecmua ile meşgul olduğunu. bir çok defalar merkezi umumi toplantılarına gidecek vakit bile bulamadığını, bu sebeple

İttihat ve Terakkinin günlük işlerile uğraşamadığını, söyleyince Reis tekrar sordu:

— Fırkanız, hükûmet işlerine de karışır, iktisadî meselelerede burnunu sokardı, değil mi?

— Hayır efendim... Talât Paşa fırkayı siyasi faaliyette bulunarak hükûmet işlerine karışmaktan men ile, ancak teşkilâtın sırf halka hizmet gayesiyle iktisadî meselelerde hükûmete yardım etmesini tasvip etmişti.

— Yani iâşe işlerine karışmak ve halkı soymağa başlamak değil mi?

— Haşa!.. Merkezi umumî iâşe işlerine katiyen karışmamıştır Reis beyefendi! Harp mesuliyetini kabul ederim! Fakat iâşe işlerinden dolayı itham edilmek istemem. Çünkü bu işlerle hiçbir alâkam olmamıştır. Hatta Ziya Gökalp ile ben merkezi umumi azası olarak Kara Kemal beyin bile iaşe işlerile uğraşmasına şiddetle muhaliftik. Ama Kara Kemal Bey bizi dinlemez kendi arkadaşları ile, istedikleri gibi hareket ederlerdi.

— Siz kongreyi temsil ediyorsunuz. Maddi ve manevi mesuliyetleriniz ve vazifeleriniz vardı. Harp içinde memleketi kasıp kavuran, halkı açlık sefaletine düşüren şu iâşe kepazeliklerini bilmez olur musunuz?.. Onları açıkça anlatsanıza?

— Efendim; İâşe meselesi Balkan Harbinden sonra İstanbulda teşkil edilen küçük kooperatiflerle esnafı himâye meselesinden çıkmıştır. Bundan evvel, iâşe meselesi diye bir şey yoktu. Umumi Harp seferberliği olunca, bir takım ekmek ve iâşe buhranı baş gösterdi. Kara Kemal Beyde yardım için faaliyete girişti. Bunun üzerine bir takım dedikodular çıktı. Merkezi umumî de Kemal Beyi çağırdı ve iâşe işlerine karışmamasını ihtar etti. Kemal Bey, zaten karışmadı-

gını, esnafın kendi kendine böyle yaptığını yalnız bunları idare ettiğini söyledi, amma dedikodular arttıkça artıyordu. Zira bir takım kazançlar olmuştu. Nihayet iş fırka kongresine aksetti. Kazancın miktarı tesbit edilerek bu para vakf edildi. Bu esnada Kemal Bey ile Askerî umumî levazım müdürü Topal İsmail Hakkı Paşanın arası açıldı. Talât Paşa da, Kemal Beyin elinden bu işleri aldı. Topala verdi ve nihayet Kemal Beyi de iâşe nazırı yaptı.

— Karma karışık işler.. Fırka kodamanları, halkın ekmeği üzerinde oyunlar oynarken. Devlet nerede idi? Yokmuydu? Öyle bir zamanda iâşe işleri Kara Kemalin kafasına bırakılır mı? Siz merkezî umumî azasından idiniz! Bundan mesul değil misiniz? Bu hareket tarzı meşru mu idi?

— Şurası bir hakikattir ki, İttihat ve Terakki umumî merkezi İstanbuldaki Kara Kemal Bey gibi bazı merkez heyeti azası üzerinde nafiz değildi.

— Ne demek? Bir İttihat Terakki hükûmeti var. Bunun bir ayan, bir de mebusan meclisi var. Belediyesi var, Ticaret Nazırı var. Bir de, başlı başına Kara Kemal teşkilâtı var... Bu, daha o tarihten itibaren memleket içinde bir anarşi, bir komitacılık hayatının başladığını göstermeye kâfi değil mi?

— Ben böyle düşünmüyorum. Onlar, esnafa yardım suretile millî şirketler teşkil ederek, halka faydalı olacaklarına inanıyorlardı.

— Halka hizmet edecek, devlet yok muydu?

— Vardı tabii...

— Nerede?

— .....

— Sonra, Kara Kemalin yaptığı müdahalelerle iâşe işlerinden kazanılan paraların hükûmet kararile vakf edildiğini söylediniz. Hükûmetin bu vakıf hare-

keti meşru mudur? Bu para bir hileî şer'iye ile yine onlara devrolunmuştur. Bu ne demektir?

— Bilmiyorum efendim... Bu mesele Kongrede kararlaştırılmıştır. Merkezi umumide bahis mevzuu olmadı.

— Peki, siz bundan dolayı mânen olsun bir mesuliyet hissetmiyor musunuz?

— Şüphe yoktu ki şimdi, bugün bu hareketin çirkin olduğunu kabul ediyorum... Fakat o zaman... Bir şey yapamazdım, yapamadım...

Mahkeme Reisi, Küçük Talât Beye, bilhassa İttihat ve Terakkinin infisaha uğradıktan sonra (gizli) faaliyetleri ve bu fırka liderlerinin hariçteki çalışmaları hakkında bir çok sualler sorarak asıl mevzudan çıktıkça çıkmakta hiç bir mahzur görmediğini ve böylece dâvayı da çığırından çıkardığını belirte belirte, bir hayli vakit geçirdikten sonra, asıl üzerinde durmak istediği anlaşılan Enver Paşa mevzuuna geldi. Fakat bununda asıl dava ile bir alâkası yoktu. Çünkü Enver Paşa, öteden beri olduğu gibi bu defada başına buyruk hareket ile kimseyi dinlemeden iş gördüğü için, hareketlerinden de kendisinden başka hiçbir kimsenin mesul olmaması gerekirdi. Öyle iken Reis, yine bu bahisten kendini kurtaramıyordu, sordu:

— Şimdi... Enver Paşa ile çalışmanıza gelelim. Bakû Kongresini yaptınız. Paşa ile beraber İslâm İhtilâl cemiyetleri ittihadının Türkiye şubesini tesis ediyorsunuz. Sonra kalkıp Trabzona gidiyorsunuz. Gazi Paşaya Zinoiyef'in sözlerinden bahsediyorsun ve İslâm İhtilâl Cemiyetleri hakkında hususi olarak neler yapıyorsun? Kimlerle temas ediyor, bu işten kimlere bahsediyorsun?

— Hiç kimseye... Yalnız Gazi Paşaya yazdığım telgrafta bu teşkilâttan bahsettim.

— Ama bir taraftan da program yapıyor, sonra öte yandan müdafaâi hukuk cemiyetine giriyorsun, bu ne demektir?

— Evet program yaptım amma, esaslı bir şey değildi. Edebiyat şeklinde birşeydi. Nâil Beyle Ankaraya gönderdim, Gazi Paşaya takdim ettim.

— Nâil Bey Ankaraya fırka yapmağa gitmiştir. Maalesef yapılan tahkikattan da anlaşılmıştır ki, Abdülkadirle Şükrünün meşum faaliyetleri de, o vakit. Nailin Ankaraya gelişiyle başlıyor. Vaziyet tamamile anlaşılmıştır. Buna ne dersin?

— Ben o sırada memleket menfaatlerine mugayir çalışmadım. Vakıa Trabzonda boşta durdum diyemem.... Hacı Sami oraya gelmişti. Görüştük. Fakat teşkilât bahis mevzuu olmadı.

— Bütün hareketleriniz, millî mücadele aleyhinedir. Fikirleriniz, fiilleriniz meydandadır. Umumî ayaklanma var. Bolşevildik geliyormuş diye, müdafaa için program yaptık diyorsunuz, fakat kendi hesabınıza teşkilât yapıyorsunuz ve bolşevikliği istediğini, bizzat söylediğin İsmail Suphiye mektup yazıyordun. Halbuki sen bolşevikliğin aleyhinde teşkilât yapmağa memur değilmi idin? Bak, yazdığın mektuba, okuyayım:

Sevgili kardeşim,

«Program ve nizamname gönderildi. Dört gün sonra arkadaşlar Ankaraya gidiyorlar. Artık hepimizin ciddi faaliyete geçmemiz lâzım gelir. Biz burada tedbirler aldık. Orayada programımızı gönderdik. Şükrü efendiye vazife veriniz!» Gördünüz ya... Ne dersiniz şimdi?

— İlk ifademde söylemiştim. Tekrar edeyim: Ben Trabzona geldikten sonra yalnız üç dört kişiye yemin ettirdim. Fakat teşkilât namına kimse ile temas etmemişimdir.

— Elbette etmezsin. Çünkü herkesin arkandan geleceğini umdun. Sen halkı aptal mı zannettin? Kim gelir senin arkandan?

— Kimseye gel demedim ki... Teşkilâttan da bahsetmediğime göre, zaten arkamdan gelecek kimseyi beklemedim, demektir. Yemin ettirdiğim kimseler arasında, Halk Fırkasının İzmir Müfettişi Doktor Selâhaddin Beyde vardır. Bu arkadaş Bolşevikliğe temayül ediyordu, fenamı ettim. Ben Millî Mücadele aleyhinde kimseye yemin ettirmedim.

— Peki amma bu yeminleri kimin namına, ne selâhiyetle ettiriyorsun, onu söyle?

— İtiraf ederim ki, bu noktada haklısınız, ben hatalıyım.

— Şimdi Hacı Saminin (*) gelişini anlatınız.

— Hacı Sami Türkistanda esirmiş... Moskovaya gelmiş... Oradan Batum yolu ile Trabzona geldi. Epey müddet kaldı. Ben kendisi ile görüşmedim.

— Hacı Sami Enver Paşanın yanından geliyor. Sizde o zaman müdafaa-i hukuk cemiyetinde meşhur Kâhya ile çalışıyorsunuz. Kâhya sizin teşkilâta da dahil miydi?

— Evet... Fakat yemin ettirilmemişti.

— Başka kim vardı?

— Şarkta ticaret yapmaya gelmiş Fethi Bey, Gâvur İmam...

— Şu idam edilen gâvur imam mı?

— Evet...

(*) Hacı Sami meşhur avantüryelerdendir. Bilâhare Enver Paşayı kandırarak Türkistan mâcerasına sürüklemiş ve şahadetine sebep olmuş, kendi de bir müddet sonra Atatürke suikast yapmak maksadile Kuş adasına çıkarak, vurulmuştur.

— Sonra Hacı Sami ile nasıl temasa geldiniz, onu anlat bakalım?

— Ben İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı Türkiye elçisi olarak bunları topladım. Hacı Sami, Gâvur İmamı falan korumak istiyordu. Yani muhitleri için muteber bir hale koymak...

— Açık söyle... Türkçe söyle... Ne demek istiyorsun?

— Benim anladığım şu idi ki, benim oradaki faaliyetim Enver Paşayı tatmin etmediği için, o Trabzona Hacı Sami'yi göndermişti.

— Yâni Ankara hükûmetine suikast yapmak için, değil mi?

— Belki öyledir. Batumda evvelce arzettiğim veçhile, böyle bir fikir vardı. Hacı Sami'den sonra Halil Paşa da Trabzona geldi. Fakat Hükûmet kendisine tebligatta bulundu. Esasen, Halil Paşadan evvel, ben gerek onun, gerek Enver Paşanın Türkiye hudutları dahiline sokulmamaları hakkındaki tamimden haberdardım. Halil Paşa hastalığını bahane etti. Bir gün kaldı. Ailesi de beraberdi. Ankaraya telgrafla müracaat etti, ikametine müsaade istedi. Müsaade etmediler. Benim anladığım, Enver Paşa amcası Halil Paşaya, herhalde «Türkiyeden çıkma» demiş olmalıydı. Fakat Halil Paşa hükûmete mutavaat etti. Trabzondan çıktı. Bana da bir vazife teklif ettiler. Vaziyetimin çirkinliğini anladım. Verilecek her hangi bir vazifeyi kabule hazırdım. Fakat bilâhare bana da «çık» dediler.

— Şu halde teşkilâttan vazgeçtiniz?

— Evet... Üç ay sonra Enver ve Nazım imzalarile bir mektup aldım.

— Demek siz Trabzondan İstanbula gidince dışarıdaki arkadaşlarınızla muhabereye devam ettiniz?

— Hayır... Kimse ile muhabere etmedim. Mektubu getiren Hacı Sami idi. Berlin'e gitmişti. Enver Paşa orada mektubu vermiş.. O da getirdi. Osırada Sakaryada harp başlamıştı.

— Enver Paşa o mektubunda ne yazıyor? Size ne diyor?

— Halil Paşa da buradadır. Mühim meseleleri görüşmek üzere geliniz. Sonra avdet edersiniz. Diyordu. Hattâ üç yüz lira da göndermişti. Almadım.

— Amma, gittiniz?

— Evet Hacı Sami Beyle beraber Batum'a gittik.

— Enver Paşa'yı buldunuz, sonra?

— Batum'da Enver Paşa ile Dr. Nazım Bey meseleyi şöyle ortaya koydular: Düşman ordumuzu birçok noktalardan geri atmıştır. Vaziyet çok naziktir. Felâkete çevrilirse yardım etmekliğiniz lâzımdır.

Sonra bu yardım şekli konuşuldu. Anadoluya geçmek bahis mevzu oldu. Enver Paşa geçmek istiyordu. Dr. Nazım girmemiz doğru değildir. Durup dururken memlekette nifak çıkarırız. Diye mâni oldu. Enver Paşa tuhaftır, üç dört kişiyi topladı mı, kongre oldu, der. Batum'da da öyle yaptı.

— Anadoluya ne suretle geçilecekti?

— Enver Paşa güya vaziyeti tetkik için Trabzona çıkacak.. Orada zaten meşhur Kâhya var. Taraftarı... Hacı Sami de zaten bu maksatla gelmiş.. Ondan sonra kimbilir ne yapacak? Derken bir mektup geldi. Bedri Bey Moskova'dan Batum'a Halil Paşaya gönderiyor. Fırkaya (Halk Fırkası) ismini verdiğini bildiriyordu. Başka bir mektup da anavatandaki yeni zaferi haber veriyordu. Bu mektupta aynı zamanda: «Artık Enver Paşanın bu tarafa geçmesi

doğru olamaz.» Deniyordu. Bu mektup üzerine Enverle benim Anadoluya geçmekliğim akim kalınca Dr. Nazım da: Türkistana gider. istediğim gibi hareket ederim. Diyordu. Biz de Anadoluya geçmemek şartile serbest olduğunu söyledik. «Bu suretle olsun tarih nazarında mel'un olmak istemiyoruz.» Dedik. Sonra, Batumda bir kongre toplanmış gibi. Enver Paşanın himmetile bir beyanname neşredildi. Hattâ Büyük Millet Meclisine de arzolundu.

— Halk Fırkasını Batumda mı teşkil etmiştiniz?

— Asıl teşkil edenler Enver Paşa. Bedri, Doktor Nazım ve Halil Paşadır ve Moskova'da teşkil etmişlerdir. Batum'da fırka teşkil edecek imkân yoktu. Enver Paşa da çok haristi. Arkasından gidemezdik. Amma Enver Paşa o sırada. Halk Fırkası ismini kaldıralım. doğrudan doğruya İttihat ve Terakki diyelim, dedi. Fakat Halil Paşa ile beraber buna itiraz ettik.

— Şimdi. İttihat ve Terakkinin bu safhalarındaki Halil Paşa ile faaliyetinizi anlatınız.

— Faaliyette bulunmadık gibidir. Yalnız birkaç mektup yazmışımdır.

— Ben Maltadan döndükten sonra, Ankarada sizin fırka namına göndermiş olduğunuz mektuplardan birini okumuştum. O vakit bunu görmüş olmaklığım, bugün şu meselede çok işime yarıyor. Sizin ve Halil Paşanın müstear imzalarla yazmış olduğumuz o mektup da. kendi kendine. İttihat ve Terakki sahasındaki faaliyetinizin bir delili değil midir?

Hülâsa her hareketinizle, daha o zamandan. Anadolu mücadelesine karşı harekete geçtiğiniz meydanda... Sonrasını anlat!

— Halil Paşa Moskovaya gitti. Ben de İstanbula...

— Şimdi bir hakikat tecelli ediyor; siz Trabzondan İstanbula hareket etmek üzere iken gizli bir maksadınız vardı, herhalde?

— Ne gibi gizli maksadım olabilir. Benim esasen Enver Paşayı görmek için Batuma gidişim bir fedakârlıktı. Bu fedakârlığa yalnız, Paşayı Anadoluya geçmekten, millî mücadele işlerine müdahaleden vazgeçirmek için katlandım, fakat böyle halis bir niyetle gitmiş olduğum halde oradaki işlere bulaşmış oldum. Vicdanımın sesi budur.

— Ben, sizin Millî Mücadeleye karşı fiilen çalışmış olduğunuzu söylüyorum Talât Bey! Şimdi siz de söyleyin, kurtuluşa kadar hep İstanbulda mı kaldınız?

— Evet.. Oradan Gazi Paşaya arziye gönderdim. Gazeteler, benden bahisle olur olmaz şeyler yazıyorlardı, Topal İsmail Hakkı Paşa ile görüşmüş falan diye birçok şeyler uyduruyorlardı. Bunları tekzip ettim. Sonra İzmire gittim.

— Hangi tarihte?

— Dört sene oluyor.. Bir müddet sonra da seçimler başlamıştı.

— Uzun zamanlardan beri birlikte yaşadığınız Kara Kemal, İsmail Canbolat ve saire ile aranızda bir anlaşma var mıydı?

— Hayır.. Bu arkadaşlarla aramda suretî katiyede sıkı bir münasebet yoktu .Bunu isbat edecek birçok şahitlerim vardır.

— Halil Paşa ile nasıl ayrıldınız?

— Ben kardeşime gidiyorum, sen de çiftliğini sat, siyasî hayattan çekilirsin, dedim.

Yaptığımız zararlar kâfi idi. Şuurlu bir hare-

ket ve gönül rızasile bu yola gitmek daha iyi ve muvafıktı.

— Ya öteki efendilerin bitmez tükenmez faaliyetleri. Hüseyin Cahit Beyin (Tanin) deki makaleleri ve yine bunların üst üste yaptıkları kongreler, toplantılar, gizli çalışmalar?... Hepsini gördünüz. Size bir müracaat olmadı mı?

— Olmadı.. Olamazdı da... Okadar açık bir vaziyet aldım ki İzmirde üç sene bulunduğum halde Mithat Şükrü Beyle bile nihayet bir iki def'a şöyle kısacık temas ettim. Kendisine sorabilirsiniz..

— Bu eski İttihatcı artıkları birbirlerini buldukları zaman size de sokulanlar oldu mu?

— Olur... Olabilir.. Fakat benden uzaktılar.. Hattâ bu halimden dolayı Doktor Nazım beni miskin sayardı.

— Tekrar soruyorum. ilk çalışma için size hiçbir müracaat vaki olmadı mı?

— Katiyen efendim, katiyen!..

— Çeteci İpsiz Receb'e Enver Paşa'dan bir mektup gelmiş. size vermişler?.

— Verdiler ama nasıl geldiğini bilmiyorum. Enver Paşa gibi başkumandanlık yapmış bir adamın böyle bir çeteci ipsize mektup göndermesini küçüklük saydım, yırttım attım.

— Erzurumlu Cafer Beye de bir mektup göndermiş .

— Evet, fakat Cafer cevap vermemişti.

— Hâfız Mehmet. Naim Cevat falan?

— Onlarla alâkam yok..

— Hâfız Mehmet'e ihtilâl cemiyetinin İkinci Reisi olduğuna dair vesika verilmiş midir?

— Benim haberim yok.

— Peki bu günlük bukadar kâfi.. Lüzum hasıl olursa, yine istivcap ederiz.

Küçük Talât Beyden sonra İttihat ve Terakkinin meşhur umumî kâtibi Mithat Şükrü Beyle yine meşhur erkânından Azmi, eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Doktor Hüseyin, Zâde Ali, Eyüp Sabri, Doktor Rasuhi, Hamdi Baba sorguya çekildiler ve sıra Cavit Beye geldi.

CAVİT BEY SORGUYA ÇEKİLİYOR!

Mahkeme salonu eşi görülmemiş derecede muazzam bir kalabalıkla hınca hınç dolmuştu. Böyle olacağı tahmin edilerek dinleyicilere numaralı davetiyeler verilmiş olduğu halde, izdiham polisi ürkütecek bir hal almıştı. Kalabalığın çoğunluğunu İttihat ve Terakki dâvasının bütün sorumluluğu üstüne yükletilmek istenecceği anlaşılan Cavit Beyi yakından tanıyanlarla, eskidenberi İttihatçı oldukları halde Halk Fırkasına geçmiş olanlar teşkil ediyordu. Bu arada birçok Meb'uslar da vardı.

Saat 14'e doğru süngülüler arasında getirilen Cavit Bey, sert adımlarla ilerleyerek parmaklıklı maznunlar yerine girdi. Bir müddet arkasına dönerek dinleyicilere uzun uzun baktı. Gözüne ilişen âşina çehrelere acı acı gülümsedi. Fakat her gözgöze gelen, bir an şaşkınlık geçirerek, görmemezlikten gelmeyi unutmuyordu. Herkeste hem, oynanan bu müthiş o-

yunu gözlerile görmek kulaklarile işitmek merakı, hem de ne olur ne olmaz başıma bir dert açmayayım, durup dururken belâya uğramayayım korkusu vardı.

On dakika sonra mahkeme heyeti de geldi. Pür azamet yerine kuruldu.

Reis: Evvelden hazırlanmış olduğu anlaşılan, asıl muhakeme mevzu ile ilgisiz bir sürü sualler sorduktan sonra, sadede gelmek lüzumunu duyduğu halde, yine eski hikâyeleri kurcalayarak Cavit Beyi bunaltmak arzusundan kendini alamadığını belirten bir inatla, istivcaba şöyle devam etti:

— Mütareke esnasında İzzet Paşa Kabinesinde de Maliye Nazırı olarak bulundunuz. Sonra Ferit Paşa kabinesi kuruldu. Siz de, ortada kaldınız. Bunlar malûm.. Ondan sonraki hayatınızdan başlayalım.. Anlatınız bakalım?

— Evvelâ; İzzet Paşa kabinesinden sonra, Ferit Paşa gelmedi, tevfik Paşa kabinesi kuruldu. Bunu müteakip de tevkifler başladı. Fakat Tevfik Paşa bu şekilde geniş ölçüde tevkifler yapılmasına razı olmadı. Yalnız mimlenmiş bazı merkezi umumî âzalarını tevkif ettirdi. Ben de bu sırada İstanbulda kaldım. Damat Ferit Paşa Martın beşinde kabinesini teşkil ettikten dört gün sonra yeniden tevkiflere başlandı ve harp esnasında nazırlık yapanların hepsinin yakalanacakları şâyi oldu. Bunun üzerine ben de saklandım ve 175 gün kimseye görünmedim saklı kaldım. Sonra memleketten uzaklaştım.

— Nereye gittiniz?

— İsviçreye ve hep orada kaldım...

— Cavit Bey!.. Memlekette millî mücadele başlamış ve herkes vatanî vazifesini ifa ile mükellef bulunurken siz nasıl olur da firar eder gidersiniz?

— Efendim, arzettiğim gibi, İstanbulda kapalı, saklı bir vaziyette idim. Kimse ile irtibatım, temasım yoktu.

— Gazeteler Millî Mücadelenin başladığını haber vermiyorlar mıydı? Her tabakadan insanlar vazifelerini yapmak için Anadoluya geçmiyorlar mıydı? Siz de herkez gibi geçemez miydiniz?

— Reis Bey... Mücadele henüz başlamıştı. O tarihlerde İstanbulda damat Ferit Paşa hükûmetinin terörü, müthiş tazyiki vardı. Anadoluya gidebilen henüz yoktu. Yollar kapalı herkez sinmiş, kimsenin kimseye hayrı yoktu. Bahusus kapalı kalmış olduğumdan, birşey yapabilecek vaziyette değildim. Nasıl kaçabilirdim?

— Fransızlar falan söylemişlerdir. Hem siz bir ecnebinin evinde saklı idiniz!

— Hayır Reis Bey, ben Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Nuri Paşanın evinde saklı idim!

— Amma, Millî Mücadeleyi bildiğiniz halde, Avrupaya gittiniz?

— Damat Ferit'in eline düşmemek için başka çare yoktu.

— Tabiî Fransızlar, sizin Cavit Bey olduğunuzu biliyorlardı.

— Hayır.. Bilmiyorlardı.

Reis, daha başlangıçtaki bütün iddialarının yanlış olduğunu anlayarak sinirli bir tavırla, tekrar sordu:

— O halde Avrupa'daki hayatınızı anlatınız bakalım?

— 1919 Eylûlünde İsviçreye gittim. Bütün kış Lozanda kaldım. Cemal Paşanın bir dağ köyünde oturduğunu haber aldım, fakat kendisini görmedim.

— İstanbuldaki arkadaşlarınızla muhabere ettiniz mi?

— Hayır.. Kimse ile muhabere etmedim.

— Nasıl olur?

— Lüzum yoktu.. Herkes kendi derdine düşmüştü. Muhabere edip de ne olacaktı? Yalnız Talât Paşa benim İsviçrede bulunduğumu gazetelerden öğrenince muhabere etmeye başladı ve bir müddet sonra İsviçreye geldi.

— 1921 de nerede idiniz?

— Yine İsviçrede... Bu seneyi orada geçirdim. Bir def'a Şerif Paşayı gördüm. Bir de Maltadan kurtulanları... İsmail Canbolat Bey de gelmişti.

—Ya Hüseyin Cahit Bey?

— Tabiî onu da gördüm. İsviçreye gelirken, hududa gittim, karşıladım. Bern'de birlikte bir buçuk ay oturduk. Kışı Fransanın cenubunda maaile geçirdik. O sırada Canbolat da ailesile birlikte geldi bir hafta misafir kaldı. Sonra Cemal Paşa da geldi. O da bir hafta kaldı.

— Talât Paşa?

— Onunla Berlinde buluştuk, sonra da İsviçrede.....

— Sizin ve Cahit Beyin İngilizlerle temasınız var mı?

— Hayır.. Bekir Sami Beyle birlikte Londraya gidinceye kadar hiçbir İngilizle temas etmedim. Londradaki temaslarımızda bildiğiniz gibi resmî mahiyette idi. Yalnız biz Londraya gitmezden evvel, Talât Paşanın, galiba Amsterdam'da veya Lâhey'de bir İngilizle görüşmüş olduğunuzu işittim.

— Demek İstanbuldan çekildikten sonra siyasî faaliyette bulunmadınız?

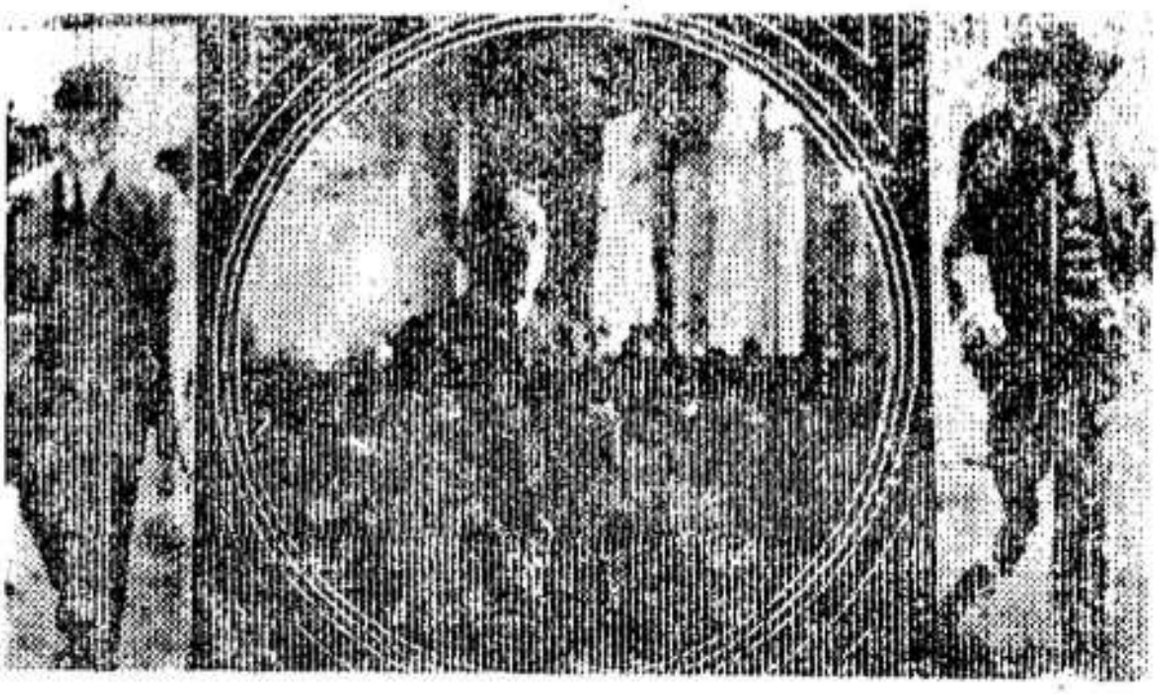

İttihat Terakkinin meşhur hatip ve Maliye Nazırı Cavit Bey İstiklâl Mahkemesinin huzurunda ve oradan son çıkışında.

— Evet.. Hiç bulunmadım!

— Peki ittihatçı arkadaşlarınızın bir büro teşkil ettiklerini, kongreler yaptıklarını bilmiyor muydunuz? Bilmez olur musunuz?

— Katiyen böyle şeylerden haberim yok..

— Nasıl olur? Bütün arkadaşlarınız, bunu anlattılar. Sizin bulunduğunuzu da söylediler?

— İmkânı yoktur.. Böyle birşey vukuu bulmamıştır.

— Enver Paşanın Anadoluya geçmek istediğini de duymadınız mı?

— Evet böyle bir şey işittim ve derhal Talât Paşaya bir mektup yazarak, Enver Paşayı, memlekette, bir ikilik bir nifâk ve şikâh çıkarabilecek böyle bir hareketten vazgeçirmesini, bunun katiyen doğru olmadığını bildirdim.

— Vatana ne zaman avdet ettiniz?»

— 1921 Temmuzunun ikinci günü...

— Ne ile meşgul oldunuz?

— Duyunu umumiye ile... Daha doğrusu, okuyup yazmakla...

— Eski İttihat ve Terakki arkadaşlarınızla temas etmediniz mi?

— Cahid ve Kara Kemal Beyler vardı. Cahit Beyle daima temas ederdim. İsmail Canbolat beyi de görürdüm. Bunlar eski samimi arkadaşlarımdır.

— 1929 senesi ikinci intihap devresinin başlayacağı sıralarda, cemiyeti belediye ve umumî meclis azalıkları seçimi yapılıyordu. İttihat ve Terakki arkadaşları dediğiniz bu efendilerin, bu günlerdeki faaliyetlerinden ne biliyorsunuz? Yani o sene, İstanbuldaki evinizde yapılan toplantıları soruyorum, anlatınız?

— Birinci Lozan konferansından sonra idi. Kara Kemal Bey İzmite gitmiş, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş.. Bizde konferanstan avdet etmiştik. Kara Kemal Bey, İzmitte Mustafa Kemal Paşa ile neler görüştüğünü bana anlattı: Paşa hazretleri, İttihat ve Terakki arkadaşlarının ne yapacaklarını sormuş, o da, bu hususta bir şey söylemiyeceğini, ancak kendi şahsı hakkında hareket edebileceğini, arkadaşları hakkında bir şey söyleyebilmek için, onlarla görüşmesi lâzım geldiğini ve ancak o zaman bir cevap verebileceğini, söylemiş. Yani, ben arkadaşlar namına, söz söylemeye selâhiyetli değilim, onlarla görüşeyim sonra size haber veririm, demiş...

— Sonra?

— Bunun üzerine, sırf Gazi Paşanın arzusunu yerine getirerek beklediklri cevabı verebilmek için fi-

Ömrü boyunca Çorumda sürgün olduğu halde tekrar tevkif edilerek İstiklâl Mahkemesinin karşısına çıkarılan Hüseyin Cahit Bey.

kirlerini almak üzere Kara Kmal Bey eski arkadaşlarını davet etti. Bu arada, Dr. Nazım ve Rahmi Beyler de İzmirden davet edildiler.

— Nerede toplanıldı?

— Bende hanede!..

— Tesbit edelim, nasıl toplandınız. kimler vardı? Kaç içtima yaptınız neler konuştunuz? Bir bir anlatınız?

— İki defa. yani iki gün toplanıldı. Birinci günü öğleden evvel ve sonra. beşe kadar yani altı saat kadar sürdü toplantı... Fakat şimdi. bu toplantılarda kimler vardı. isim isim hatırlıyamıyorum. Meselâ Hüseyin zade Ali Bey. Nail Bey, vardı.

— Hamal Ferit Bey var mıydı?

— Hayır... Yoktu.

— Hamdi baba?

— Vardı... bir göründü, sonra gitti. Çok oturmadı.

— Diğer hatırlıyabildikleriniz?

— Hüseyin Cahit Bey... Dr. Nazım...

— Rahmi Bey?.. Canbolat, Hafız Mehmet, Azmi beyler?

— Hayır. Katiyen, yoklardı...

— Her ne ise, toplandınız. Daha birçokları da vardı. Elbette hatırlıyacaksınız.. Şimdi. Neler görüştünüz, bu kadar uzun süren bu toplantılar elbette boş geçmedi... Söyleyiniz konuştuklarınızı?

— Arzettiğim gibi, Kemal Bey İzmite gitmiş, Gazi Paşa Hazretlerile görüşmüştü. Evvelâ bu mesele konuşuldu. Bu arada intibahata iştirak edilip edilmemesi işi bahis mevzuu oldu. Gazi Paşanın suali etrafında, içimi siyasetle meşgul olmayacağını söyledi. Neticede bir İttihatçı zümresi halinde Gazi Paşaya maruzatta bulunulması doğru olmıyacağı düşünüldü. Millî mücadelenin başında bulunan büyük şahsiyetin arzularına muvafakat ve hizmetinde bulunmak kararı verildi. Yine Kemal Bey, bunu Gazi Paşaya arzedecekti. Bunlardan arzu ettikleriniz emrinize müheyyadır diyecekti.

— Başka ne görüştünüz?

— Program işini...

Reis, dokuz maddelik programı, uzattı. Cavit Beye verdi:

— Zaten biliyorsunuz, okudunuz değil mi?

— Evet bunu görüştük!

— Fakat niçin bunu ilk ifadenizde ve İzmirde tamamen inkâr ettiniz?

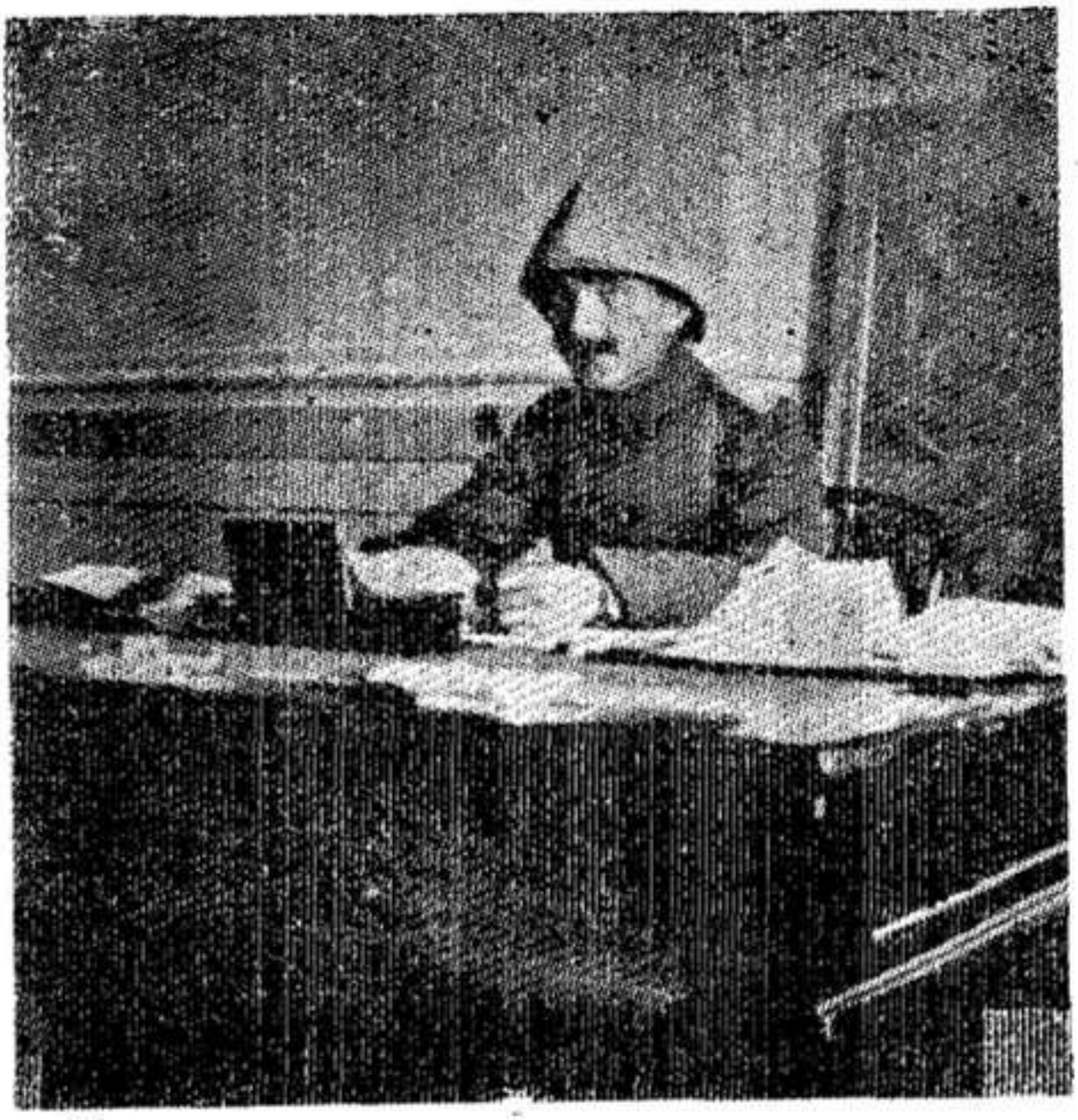

İstanbuldan kaçtıktan sonra hariçteki faaliyetleri ve bu arada Anadoluya geçmek teşebbüsleriile Mustafa Kemal Paşayı hayli üzen Enver Paşa.

— İnkâr değil, hatırlayamadım. Aradan zaman geçmiş.

— Hayır... Elimize geçmiyeceğini zannettiğiniz için söylemek istemediniz değil mi?

— Katiyen efendim. Ancak zuhul.. Sizi temin ederim ki hatırladım.. Zaten büyük bir ehemmiyeti yoktu. Not şeklinde yapılmıştı.

— Birinci maddeyi kim tesbit etti?

— Müzakere ile oldu. Kimin yazdığını hatırlamıyorum. Reis birinci maddeyi okudu.

— «İttihat ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar radikal bir siyasî fırkadır. Hukuku esâsiyeyi efrada taâddi eden kanunların, hükümleri bu gayeye göre tâdil ve islâh olacaktır.» Ve sordu:

— Bu madde ekseriyetle mi kabul edildi?

— Tâbi öyle olması lâzımdır.

— Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberiniz yok muydu? O kanun varken, bu nedir? İttihat ve Terakkinin radikal bir fırka olması esasını kabul etmişsiniz. Halbuki eskiden radikal değildi. Bu değişikliğe neden lüzum gördünüz?

— Zaman değişmişti... Hatalar anlaşılmış, daha iyi ve memleket ihtiyacına uygun esaslar üzerine program tanzimi düşünülmüştü.

— Ya bu madde? «Hâkimiyet ve saltanat münhasıran milletindir.» Bu formülü kim yaptı?

— Hepimiz...

— «Münhasıran» dan maksadınız?

— Hiçbir maksadımız yoktu. Daha ziyade mutlakiyet vermek istiyorduk.

— Yok... Hükümdarlık ve Riyaseticumhuru milletin mânevî şahsına vermek istiyordunuz...

— Hayır, milletinkini millete, hükümdarlığınkini hükümdara vermek idi...

— «Tevâzünü Kuva» dan maksadınız neydi?

— Bir Devlet Reisi, bir âyan ve meb'usan meclisleri teşkili... Meb'usların da re'iyiâm ile seçilmesi [illegible] Malûm şeyler.

Bu maddede: «Seçimden sonra bir meclisi müessisan toplayıp Kanunu Esasî yapılmalıdır...» diyorsunuz; [illegible]

İstiklâl Mahkemesi heyeti ortada meşhur Reis Ali, yanlarında Reşit Galip ve Kılıç Ali Beyler.

— Elbette... Yeni bir bina kuruluyordu. Ayan ve mebusandan mürekkep bir meclis de yeni binanın temelini atacak, şeklini tesbit edecekti.

— Demek o zaman meriyetten olan Teşkilâtı Esasiye Kanununu kabul etmiyordunuz?

— Hayır efendim... Yalnız. tâdil esnasında dikkat nazarına alınacak noktaları tayin içindi.

— Beşinci maddede, «Hükûmet merkezi İstanbulda olmalıdır» diyorsunuz. bunun sebebi nedir?

— Birçok kimseler o fikirde idi. Ben de öyle düşünüyordum. Çünkü İstanbul ötedenberi hükûmet merkezidir. Bütün münevverler orada toplanmıştır. Her bakımdan daha elverişliydi, daha iyi memurlar bulunabilirdi. Devlet makanizması daha iyi işlerdi.

— Ya emniyet bakımından?... İstanbulun coğrafî durumunu hiç düşündünüz mü? Deniz kenarı. apaçık. her tarruza müsait bir şehirdir... Bu zamanda merkez olur mu? Belki de bir tehlike ânında kolaylıkla kaç-

mayı düşünüyordunuz.. Hem bakın, henüz sulh olmamış, müzakereler devam ediyor. İlerisi meçhûl... Böyle bir zamanda, siz hükûmet merkezi neresi olsun? diye vakit geçiriyorsunuz.

— Bunlar şumuli hatlardır. Sulh oluyordu. Sulhtan sonrasını düşünmek faydasız sayılmazdı. Nihayet, memleket dâvası... Düşünmekte ne mahzur olabilir?

Reis, dokuzuncu maddeyi okudu: «Bu teşri'i devrede İttihat ve Terakki Fırkası bir taraftan memlekette muntazam bir idare teşkiline gayret sarf edeceği gibi, kurtulan vilâyetlerin imarı ile yersiz yurtsuz kalmış ahalinin iskânını ilk vazifeler bilecek ve bu uğurda hiç bir fedakârlıktan geri kalmıyacaktır....» diyorsunuz. Demekki, tasavvur edilmiş şeyler var, yalnız tatbiki kalmış, o da iktidara geçince olacak... Bu madde, hakikaten çok dikkate şayandır.

— O toplantıda bulunanlardan kim mebus olursa, bunu o tatbik ettirmeğe çalışacaktı.

— Fakat İsmail Canbolat, sorulan bazı suallere cevaben; «Hükûmet merkezi İstanbul olacaktır.» demişti. Bu hususta Hüseyin Cahit'in makaleleri var. Eğer dediğiniz gibi olsaydı, yani bunu, meclise gidecek olanlar müdafaa edecek olsaydılar böyle sistemli çalışılamazdı.

— Tekrar ediyorum, ancak mebus olanlar mecliste savunacaklardı....

— Siz evinizde toplantılar yaparak komite halinde çalıştınız...

— Bir defa onları toplayan ben değilim. Kara Kemal çağırmış. Ben de kapımı yüzlerine kapıyamazdım ki. Evimi onlara i'âre ettim, toplandık. Kara Kemal'in sözleri etrafında konuştuk, malûm esasları tesbit ettik. Toplantının hakiki safhası budur.

Muhakeme esnasında sık sık ismi geçen İttihad Terakki Liderlerinden merhum Cemal Paşa Afganistanda mesai arkadaşlarile birlikte.

— Peki amma, kongre toplamak selâhiyetini size kim verdi? Baksanıza Cahit Bey de makalesinde ne diyor?

— İttihat ve Terakki namına söz söylemeğe kimsenin selâhiyeti yoktur, Reis Beyefendi!..

— Cahti Bey söylüyor. demek ki. kendisinde o selâhiyeti buluyor. fırka vardır, lideri yoktur, diyor.

— Hayır Reis Beyefendi. Liderle beraber fırka da kayboimuştur. İkisi de yoktur artık...

— Cahit Bey!.. Siz bu programı İttihat ve Terakki namına yapmadınız mı? Demek. Teceddüt fırkasını kabul etmiyorsunuz. Tezatlar içindesiniz!

— Bir nokta var... Evet İttihat ve Terakki Teceddüde kalboldu. ancak bunu kabul etmiyenler çoktu. Ben esasen buna girmemiştim.

— Fakat buna rağmen arkadaşlarınız hâlâ, bu

programın yapılmadığını söylüyorlar. bunlara karşı ne diyeceksin? Son sözünüzü bekliyorum!

— Aman efendim. nasıl inkâr edebilirler. Hepsi birlikte bulunurken yapılmıştı bu...

— Tuhaf değil mi. ayni toplantıda bulunan Dr. Resuhi Bey bilmiyor, Vehbi Bey bilmiyor, Hüseyinzade Ali Beyle Hamdi Baba'da; İttihat ve Terakkinin varlığı veya yokluğu münakaşa edilmişti. programı falan değil. diyorlar. Halbuki bu netice: İttihat ve Terakkinin varlığını kabul ettiklerini göseriyor. Mantıkî netice budur. değil mi?

— Efendim, arzetmiştim. Bu program, mebus olacak arkadaşların takip ve müdafaa edecekleri fikirleri ihtiva etmektedir.

Burada Müddeiumumî Necip Ali Bey. müdahale ederek:

— Cavit Beyin ifadelerinden bir şey anlamadım. Diyorlar ki: Biz orada seçimler etrafında görüştük ve bu program, siyasî fikirlerimizin zübdesi olarak Gazi Paşa'ya arzedilmek üzere yazılmıştı. Birinci maddeyi okursak görürüz ki. kurulacak bir fırkaya esas olmak üzere değil. çoktan kurulmuş bir fırkanın umdesini ifade etmektedir. «İstanbul sularında düşman donanması varken biz Gazi Paşa'ya karşı cephe alamazdık.» diyen Cavid Bey'in, görülüyor ki. ifadelerinde samimiyet yoktur. Çünkü o vakit Gazi Paşa Hazretlerinin umdeleri neşredilmişti. Bundaki esas, milletin bütün kuvvetlerini meclisteki toplıyordu. Cavit Beyle arkadaşlarının fikirleri ise berakıstir. O taraf hükûmet merkezi Ankara olacaktır derken, bu taraf İstanbul olmalıdır, diyor. Kanaatim şudur ki: Bu toplantı. 10-15 kişiden ibaret bulunmasına rağmen. bir kongredir.

Cavid Bey cevap verdi:

Doktor Nazım Bey, İstiklâl Mahkemesi huzurunda, masum olduğunu iddia ile son müdafaasını yapıyor.

— Bu bir kelime meselesidir.

Reis sordu:

— Peki öyle ise nedir?

— Bir içtimadır... Sadece bu kadar...

— Yani bir komite içtimaı?..

— Hayır... Üç beş kişinin arkadaşça içtimaı..

— Bugünkü suikast meselesi olmasaydı, bu sözünüzü kabul edebilirdik Cavit Bey. Fakat bu içtimadan sonra mütemadiyen gizli çalışılmıştır.

— Hayır efendim... Böyle şey olmamıştır... Katiyyen...

— Siz bu toplantıyı Gazi Paşa ile mülâkat neti-

cesi olarak yaptığımızı söylüyorsunuz ama Gazi Paşa böyle demiyor...

— Efendim, Gazi Paşa ile konuşan ben değilim! Kara Kemal Beydir ve hepimizi toplayan da odur.

— Gazi Paşa, bir program yapılmasını mı istemiş?

— Hayır.. Ama fikirlerimizi sormuş... Biz de düşüncemizi bu şekilde tesbit ettik.

— Daha hakikate doğru gelmiyorsunuz, Cavit Bey! Hüseyin Cahit Bey'in makalesinden 5-6 gün evvel Gazi Paşa'nın umdeleri ilân olunmuştu. Biliyorsunuz 9 umdedir. Sizin program da 9 maddedir. Bunların umdelere karşı yazılmış olduğunu kabul etmez misiniz?

— Reis Beyefendi, hangisinin daha evvel yazıldığını nereden bilebiliriz?

— Sizin evdeki toplatılardan başka, Kara Kemal'in yazıhanesinde toplantı yapıldı mı?

— Ben başka bir toplantı bilmiyorum.

— Peki... Neden sizin evde toplanılıyor?

— Daha rahat, daha sâkin.

— Yani gizlice bir komite...

— Ne münasebet... Herkesin gözü önündeki bir ev...

— İddianız veçhile, bu toplantı neticesinde alınan kararları Kemal Bey Gazi Paşaya söylemiş midir?

— Sulhten sonra idi. Kemal'e sordum, o da: «Gazi Paşa'ya arzettim. Şimdilik dursun. Artık lüzum kalmadı.» cevabını verdi dedi...

— Terakkiperver Fırka kurulacağı hakkında Rauf Bey size bir şey söyledi mi?

— Hayır.. Hiç bir şey söylemedi.

— Neden icap etmiş bu muhalif fırkayı yapmak?

— Ya arkadaşlar geçinememişler, yahut ayrı prensipler takibine başlamışlar, başka ne olabilir. Hem ben ne bilirim?

Memleketten ayrılmak zorunda kaldıktan sonra Berlinde meş'um bir suikast neticesinde şehit olan İttihat Terakki lideri merhum Talât Paşa

— Size hiç müracaat etmediler mi?

— Hayır...

— Nasıl olur? Siz de hazırsınız, programı yapıyorsunuz? Bunlar da bu programı tatbike hazırlanıyor-

lar... Sizi çağırmamaları imkânsızdır. Sizi davet etmez olurlar mı?

— Tabii olurlar, ben siyaseti bırakmıştım, bunu biliyorlardı...

— Şükrü, Kara Kemal, Canbolat bir yol tutuyorlar, faaliyete geçiyorlar ve siz haberdar olmuyorsunuz? Bu olur mu Cavid Bey?

— Beyefendi, haberdarım. Fakat işte okadar... Katiyen alâkadar değildim.

— Amma Kara Kemal Bey'le sık sık görüştüğünüzü söylüyorsunuz...

— Bundan ne çıkar.... Eski bir dost... Evime gelir. Onun gibi sık sık konuştuğumuz başka dostlarım da var...

— Cavid Bey, şunu iyi bilin ki; İstiklâl Mahkemesi şahsî kanaatine göre hüküm verir! Sizin bu ifadeleriniz bizi ikna etmemiştir. Kara Kemal gibi bir şahısla her gün görüşürsünüz de, neler yaptığından nasıl haberdar bulunmazsınız?

— Bilmiyorum... İnsan her sık görüştüğü kimsenin her yaptığından haberdar olabilir mi?

— Şükrü'nün suikast teşebbüsünü nasıl karşıladınız?

— Sureti kat'iyede fena, meş'um...

— Pekâlâ... Şükrü Bey böyle bir teşebbüse tek başına, yalnız nasıl atılabilir?

— Ben ne bilyim. Böyle şeylere aklım ermez. Belki arkadaşları vardı...

— Merak etmeyin, onların hepsi bulundu, siz de buraya geldiniz! Rahmi Bey'in Sarı Efe Edib'e mektubu var. Cahit ve Salah Cimcoz Beylerin mebus çıkarılmalarını tavsiye ediyor.

— Cahit Bey, katiyen mebus olmak niyetinde değildi.

Sorguya çekilen düzinelerle İttihatçılar arasından üçü duruşma esnasında

— Bu mektup Edip'le temasta bulunduğunuzu anlatmaz mı?

— Anlamıyorum Reis Beyefendi!. Rahmi Bey'in yazmış olduğu bir mektup benim adımı bile şimdi işittiğim bir insanla temasımı nasıl gösterir?

— Mademki Cahit Bey mabus olmak istemiyor, Rahmi Bey niçin onun mebus olması için çalışıyor?

— Bu da Rahmi Bey'in bileceği bir iş... Kimbilir, belki bir kaç arkadaşının mecliste bulunmasını arzu etmiştir.

Reis burada maznunlardan Kör Ali İhsan Bey.in ilk ifadesinden bir parçayı okudu. Burada Ali İhsan Bey'in, Almanyada bulunurken, Kara Kemal Bey'in Anadoluya müdahale fikri olmadığı halde, İstanbula geldikten sonra Şükrü ve Cavid Beylerin tesirleri altında kalarak fikrini değiştirmiş bulunduğunu söylüyordu. Reis Cavid Bey'e sordu:

— Dinlediniz mi? Bakın ne diyor: Kara Kemal'i sizinle Şükrü'nün bu işlere sevk ettiğinizi ifade ediyor.

— Kâmilen hayaldir. Tahayyül ediyor. Rica ederim, Müddeiumumî Beyin de iddianamesinde tasvir ve

tarif ettiği gibi bir adam, öyle maksatlar besliyen bir Kemal Bey, nasıl olur da benim tesirim altında kalabilir? Böyle şey olur mu?

— Dr. Nazım Bey'in faaliyeti hakkında ne biliyorsunuz?

— Hiç bir şey bilmiyorum...

— Bakın Nazım Bey, Şükrü Beye neler yazmış; Hep Millî Mücadele aleyhinde, Gazi Paşa Hazretlerine tarizler..... O da sizin gibi hiç bir şey bilmediğini söylüyor... Fakat bu mektubu kendisine okuduğumuz zaman dona kaldı...

— Reis Beyefendi, ilk ifademde de arzettiğim gibi, bazı kimseler İttihat ve Terakki Fırkasını ihya etmek isterlerdi. Kara Kemal de bunlardan biriydi. İhtimalki Dr. Nazım Bey de ayni fikirde idi.

— Peki... Demek onlar daima bu fikirleri taşıyorlardı. O halde daima İttihat ve Terakkiyi diriltmek fikrinde olan bu adamlarla evinizde toplanarak, başbaşa yaptığınız program, dediğiniz gibi ehemmiyetsiz bir şey olabilir mi?

— Bence ehemmiyetsizdir, hafiftir. Çünkü o toplantılarda ben böyle bir fikirde değildim. Onlar da bu fikri izhar etmediler. Yalnız, o günkü vaziyete göre düşüncelerimizi hülâsa ettik, program da bundan doğdu.

— Büyük Adadaki evinizde Rauf, Adnan Bey'le ve Refet Paşa ile hiç toplandınız mı?

— Hayır efendim. Bunlarla hiç bir zaman toplanmadık.

— Gelmezler miydi?

— Gelirlerdi.... Fakat yalnız olarak... Ziyaret maksadiyle...

— İsticvabınız bugünlük kâfi...

İstiklâl Mahkemesinin bir adaletsizlik örneği olan malûm kararile gıyaben onbeş sene küreğe mahkûm edildiği halde bilâhara Adli bir yüksek mahkeme huzurunda beraat eden eski Başvekil ve Hamidiye kahramanı Rauf Bey.

Görüldüğü gibi mahkeme reisi, Cavit Beyi, bilhassa evinde yaptığı toplantılarda yazılan program meselesinden sorumlu saymaktadır. Yani, her vatandaşın, Teşkilâtı Esasiye Kanunu gereğince sarih hakkı olan işleri yapmak... suçu!!..

Dr. NAZIM BEY'İN SORGUSU

Dr. Nazım Bey, bambaşka suçlarla itham edilerek, mahkeme huzuruna getiriliyordu. Fakat bu suçlarında, yalnız mahkeme heyeti nazarında bu mahiyeti aldığı, aslında ise yine Teşkilâtı Esasiye Kanununa uygunsuz bir tarafı olmadığı aşikârdı. Diğer taraftan Dr. Nazım Bey, Enver Paşa ile işbirliği yapmış olmakla günahkâr addediliyor, fakat Enver Paşa'nın, her işte her zaman olduğu gibi, Mütarekeden sonra daldığı gurbet âlemindeki hareketlerinde de yine başına buyruk giderek, kimseyi kendine, çalışmalarına, faaliyetlerine ortak etmediği hiç hesaba katılmıyordu. Çünkü Dr. Nazım Bey de, Cavit Bey gibi, daha mahkeme huzuruna çıkarılmadan, İzmir'in Karşıyakasındaki evinde tevkif edilirken hem de ölüme mahkûm bulunuyordu(⋆). Bu sebeple, bu cezaya müs-

---

(1) Mahkeme Reisi Ali Bey'in, daha tevkiflere başlanırken boş bulunup: «Cavid'i, Nazımı mutlaka asacağız» dediği kimselerden çoğu, hâlâ aramızda sağdırlar.

Sadece muhalif olduklarından dolayı suikast işinde alâkalı gösterilmek istenerek İstiklâl Mahkemesi huzuruna çıkarılan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Beyle Mersin mebusu Çolak Salâhaddin Bey ve arkadaşları

lahak olduğu umumî efkâra kabul ettirilmek, yani zemin hazırlamak için, onu, asıl suikast meselesiyle zerre kadar alâkası olmıyan, tâ senelerçe evvele ait bir sürü uydurma suçlarla da sorumlu göstermek yolu tutuluyordu. Şimdi, duruşmayı takip ederken, Reisin sorduğu suallerden de, bu evvelden verilmiş hükmün tesirile ne mânasız, lüzumsuz mevzuların kurcalanmak istediğini göreceksiniz.

Mahkeme Reisi, Dr. Nazım Bey'den meşrutiyetin ilânından beri İttihat ve Terakki Cemiyeti ve fırkasında ne gibi işlerle meşgul olduğunu sorup; Kâtibi Umumîlik ve Merkezî Umumî Âzâlığı, en sonunda bir müddet Maarif Nazırlığı yaptığını öğrenikten sonra, damdan düşer gibi sorduğu sual de şu oldu:

— Meşrutiyetten sonra İstanbul, Selânik ve İzmir'de İttihat ve Terakki Fırkasına iâne toplanmış. Bu arada mücevherat hediye edenler de bulunmuş. Bir fırkaya mücevherat verilir mi?

Ne buyrulur bu suale? Bunun, bu dâva mevzuu ile ne alâkası vardı?

Dr. Nazım Bey, bütün dinleyicileri hayrete düşüren bu suale:

— Efendim... Köylü, tarla bile hediye etti.

Cevabını verince bu acaip duruşma şöyle devam etti:

— Ama mücevherat verilmesi garip değil mi?

— Vallahi bilmem... Verdiler işte... İâne bu, verilen red edilir mi? Esasen ben 8 ay kadar Kâtibi Umumîlik ettim.

— Topladıklarınız ne kadardı?

— Verilen iâne yekûnu, benim saydığım altmış bin altın ile bir miktar mücevherattı. Bunları kongre kontrol ederdi.

— Bu arada Berline büyük bir elmas taş gönderilmiş...

— Bilmiyorum... Benim zamanımda değildir her halde...

— Enver Bey (Paşa) Selânikten Berline giderken götürmüş...

— Hiç hatırımda değil.

— Tahminen dört yüz bin ilra kıymetinde imiş..

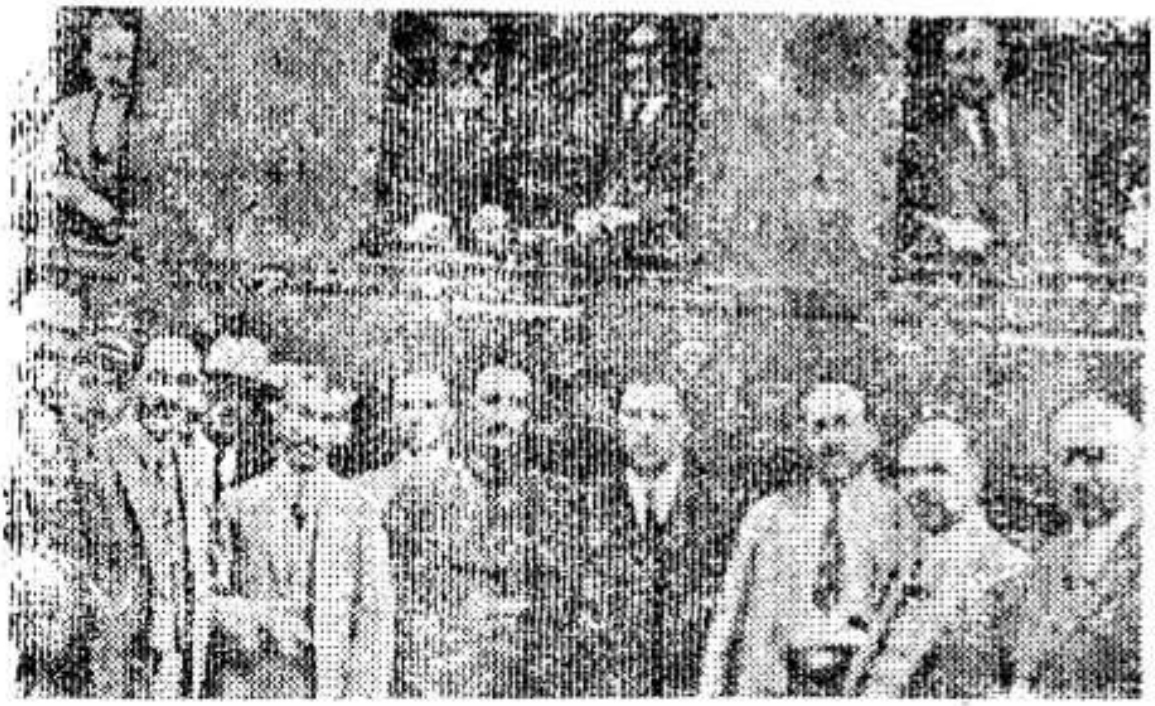

Nihayi Beraet kararı ile kurtulabilenlerden Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Sivas mebusu Kara Vasıf Beyler Ankara istasyonunda

— Zannetmem.. Böyle bir şey işittim ama, dokuz bin lira falan diyorlardı...

— Canım, bu mücevheratın kıymetini tahminen söyleyemez misin?

— İşittiğimi söylüyorum. 8-9 bin lira...

— Kâtibi Umumîlikten sonra ne yaptınız?

Dr. Nazım Bey bu suali de cevaplandırarak, dâva mevzuu ile alâkası olmayan bir sürü fırka faaliyetlerini Reisin ısrarı üzerine anlattıktan sonra, şu hitaba maruz kaldı:

— Bu memleketi durup dururken siz harbe soktunuz. Neticesi malûum. Şimdi, Umumî Harbe girebilmek için hangi devletlerle ne esaslar dahilinde anlaştığınızı söyleyin bakalım?

— Ben hükûmete dahil değildim. Malûmatım yok. Yalnız Almanya ile ittifak edildiği gün Talât

Paşa, «Size tebşir ederim...» diye, vaziyeti anlatmı
Esasen o ana kadar olup bitenler kabine âzasın
bile saklanmıştı. Yalnız Sadrazâm Sait Halim,
lât ve Enver Paşaların malûmatı vardı.

— Allah, Allah... Böyle bir ittifakı bu şek
kimseye haber vermeden görüşmek, devlet mefhu
ile kabili telif midir?

— Bunu mebus beylere sormak lâzımdır.
mebus değildim. Merkez Umumî Âzası idim. Bizi
kadar etmez.

— Yaa!. Merkez umumî ne iş görür?

— İttihat Terakki teşkilâtını idare ve nizam
rını tâdil ve tatbik gibi işlerle meşgul olur.

— O halde, bir millet ferdi sıfatiyle söyley
bir kaç nazırın tek başlarına bir memleketi h
sokmak için karar vermeleri doğru mudur?

— Böyle bir kararın Vükelâ Meclisi tarafın
verilmesi lâzımdı şüphesiz..

Reis yine dâva mevzuu ile alâkası olmayan
alay sualler sorduktan sonra, Dr. Nazım Beyi de
mes'ulü saydığını söyleyince şu cevabı aldı:

— Bendeniz, harpten açık alınla çıktım, b
fendi!.

— Sen öyle zannediyorsun! Hele, felâketin
hakkak olduğu anlaşılınca nasıl kaçtınız. Geride
lanları kime bıraktınız?

— Teşkilâta bıraktık!..

— En yakın arkadaşlarınıza bile bir Allahası
ladık demeden gittiniz.. Doğrusunu söyle.. Kaçtık
Bıraktınız kaçtınız!

— Ben bir ferd idim!..

— Söyle.. Söyle.. Kaçtık de!

Beraat kararı ile kurtulan İttihatçılar, başta meşhur Hanidi Baba olmak üzere mahkemeden çıkıyorlar.

— Evet kaçtık... Kalıp ne yapacaktık? Gizlenip duracaktık, sonra?..

— Kaçışınızın bir mânası vardır. Memleket iflâs etti. Sen, Talât, Enver, Cemal Paşalar hepiniz kaçıyorsunuz. Bunun mânası nedir? Cânı azizimizi kurtaralım.. Yahut, memleket bizi parçalar endişesi, korkusu değil mi? Memleketten çıkıyorsunuz. Gittiğiniz yerlerde ne yapacağınızı, nasıl yaşıyacağınızı düşündünüz mü?

— Kırıma gittik... Enver Paşa'nın bir projesi vardı. Kafkasyadaki iki fırkaya yüz bin silâh gön-

dermişti. Kendi de gidip bu kuvvetin başına geçecekti, olmadı. Bir çok sebeplerle bundan vazgeçti. Kırımdan trenle Almanyaya gittik. Berlinde ermenilerin aleyhimizde mümayiş yapacaklarını haber alınca bir sanatoryumda kaldık.. İslâm İhtilâlleri Cemiyeti ittihadının esasını orada kurduk.

— Demek nerede toplanırsanız, hemen bir nizamname yaparsınız?

— Arz edeyim efendim. Amerika Cumhurreisi Vilson'un prensipleri büyük ümitler vermişti. Milletler hak ve istiklâllerine sahip olacaklar, diyordu. Bizde muhtelif millet ve memleketlerden, üzerimize teveccüh eden yükü hafifletmek üzere bu cemiyeti teşkil etmeyi düşünmüş. Hintliler ve sairelerle temasa geçmiştik. Merkez Berlin olacak ve her memleketten bir murahhas bulunacaktı. Bu heyet, sömürge halinde idare edilen yerlerdeki halkı yabancı kuvvetlere karşı tahrik etmeyi ve bu suretle Türkiyeye yüklenen baskıyı azalttırmayı vazife edinecektir.

— Siz kimseniz, nereden çıktınız derlerse ne cevap verecektiniz?

— Demediler... Onlar zaten hazırdı. Davetimize koştular.

— Para falan da çektiniz mi?

— Hayır.

— Peki masraflarınızı nasıl temin ettiniz?

— Talât Paşa'nın verdiği 8-9 bin lira kâfi geldi. Berlinde tesadüf ettiğimiz bir Rus Şûralar Komiseri bize, bu faaliyetimizde her türlü yardımı yapmayı vâdetti. Ruslar yalnız Azerbeycanın istiklâlini tanıyacaklar, biz de Rusyadaki Müslümanlar arasında tahrikat yapmıyacaktık. Bu hususta taahhüde girdik. Biz asıl Hindistan ve Irak'ı hedef edinmiştik.

Esasen bir müddet sonra Cemal Paşa da, oralara yarın diye Afganistan'a gitmişti.

— Sonra Moskova'ya mı gittiniz?

— Evet... Ama, çok güç gideblidik. Altı defa tayyaremiz düştü. Ben Enver Paşa ile bu şekilde Moskova'ya gittim. Cemâl Paşa ile Bahaddin Şâkir ve Bedri Beyler, Talât Paşa ile Berlinde kaldılar. Orada propaganda ve teşkilât yapmaya başladılar. Biz de Moskova'da, Hintli şahıslarla temas ederek, Hindistanda tahsikat yapmak hazırlıklarına başladık. Maksadımız Hindistanda İngilizlerin başına gaileler açarak, memleketimiz üzerindeki tazyiklerini azaltmaktı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'dan bir mektup aldık: (Heyeti Vekile kararı ile iş birliği yapıldığını ve bu suretle hariçte çalışarak memlekete faydalı olmamızı beklediklerini) bildiriyordu. Esasen bizim de gayemiz bu idi. Anadolunun propagandasını yapıyor, bir taraftan da Avrupa vaziyeti hakkında edindiğimiz malûmatı muntazaman Ankaraya bildiriyorduk. Ayni zamanda, İslâm İhtilâlcileri Cemiyeti faaliyetlerimize de devam ediyorduk. Bu sırada Berlinden, Talât Paşa'nın şehadeti haberi geldi. Tabii çok sarsıldık. Bundan bir müddet sonra, hariçte lâyıkı veçhile faydalı olamıyacağımı anlıyarak, memlekete dönmeme müsaade etmeleri için Gazi Paşa'ya müracaat ettim.

— Ne yapacaktınız memlekette? Vatanı terk etmenize sebep olan ahvalin düzeldiğini, mahzurların bertaraf olduğunu mu zannettiniz? Niçin buraya gelmek istiyordunuz?

— Hizmet etmek için...

— Memleket buhran içinde çalkalanıyordu ve sizin yüzünüzden... Memleketi iflâsa, harabiye sürüklediniz... Gelip de daha ne yapacaksınız?

— Arkadaşlarımızdan bir çoğu orada idiler.

— Fakat sizin gibi firar edenler değil... Bu muhakeme, memlekette oturamıyacağınızın en büyük delilidir. O zamanki hareketleriniz sizi, işte buraya kadar getirdi.

— Hayır, Reis Bey... Hakkımdaki kanaatiniz yanlıştır. İşte muhakeme ediyorsunuz. Göreceksiniz ki, Ankara aleyhinde hiç bir harekette bulunmadım! Bundan emin olunuz!

— Şimdi onu bırak... Elbette göreceğiz. İttihat ve Terakkinin infisah ettiğini kabul ediyor musun? Onu söyle....

— Ediyorum... Tabiî infisah etti.

— Öyle ise, bu dağılıştan sonraki faaliyetleri de gayri meşru olarak kabul ediyorsun, öyle mi?

— Kendi hesabıma evet, öyle... Başkası için değil...

— Zaten başkası için seni mes'ul edemeyiz ki! Kendi hesabına kabul ediyor musun?

— Evet.. Ediyorum.

— Şimdi Enver Paşanın da, senin gibi Anadoluya geçmek isteyişi meselesini anlat... Nasıl, niçin buraya gelmek istiyordu?

— Enver Paşa, Anadoluya geçmek niyetini evvelâ Berlinde hissettirmişti. Bahaettin Şâkir Bey'le Dr. Resuhi Bey, yalnız gitmemesini tavsiye ile, benim de beraber gitmemi münasip gördüklerinden evvelâ Moskovaya gittik. Orada muhtelif Müslüman memleketleri murahhasları ile temas ettikten sonra, Enver Paşa, Moskovadaki Anadolu mümessili Ali Fuat Paşa ile görüştü ve ona Mustafa Kemal Paşaya katiyen hasım olmadığını, bilâkis Mustafa Kemal Paşa emrinde çalışmayı memnuniyetle kabul edeceğini bil-

dirdi, hattâ bu hususta Mustafa Kemal Paşa'ya da bir mektup yazdı.

— Ama, sonra neden muğber oldu? Sebep ne idi?

— Enver Paşa, Vrangel ordusunu, Yunanlılara karşı kullanma teşebbüsüne geçmişti. Bu maksatla Vrangel ile temas etmiş, zannederim muvafakatini de almıştı. Öte yandan, Dr. Bahaettin, Şâkir Bey'i de, Rumelindekilere karşı tedbirler almak üzere Balkanlara göndermişti. Bu arada, Vrangel ordusunun, yardım etmek üzere Anadolu'ya geçmesine, Mustafa Kemal Paşa'dan müsaade almak için Naim Cevat Bey'i göndermişti. Fakat motora benzin almak için Anadolu kıyısına yaklaşınca, Naim Cevat Bey tevkif edilmişti. Enver Paşa bunu dyunca çok üzüldü. İğbirarının sebebi de budur. Bunu ozaman Moskovada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya da söylemişti.

— Yalnız bu kadar mı? Nalm Cevad'ın Anadolu sahillerinde, zavallı köylüleri iğfal için, sizin Halk Şûraları Fırkası programını dağıttığı için tevkif edildiğini de unutuyorsun? Onu söylesene?

— Benim bildiğim budur. Enver Paşa bu kadar söyledi.

— Sonra?

— Moskovada Ağustos nihayetine kadar kaldık. Bu esnada, Anadoluya yardım ve bilhassa silâh ve cephane temin için Ruslar nezdinde çalışıyorduk. Bu teşebbüsler meyanında Enver Paşa Rus Hariciye Komiseri Çiçerin'e: «Sizin süvari kuvvetiniz var. Koskoca bir Başkırt Fırkası. Bunu Anadoluya gönderseniz büyük yardımı olur.» demişti.

— Ne selâhiyetle, ne sıfatla söylüyordu? Bizim orada Sefirimiz var. Söyleyecekse o söyler. Enver Paşa'ya ne oluyor?

— Bir yardım temini için, bu memleketin bir evlâdı sıfatile... Enver Paşa bunu temcit pilâvı gibi tekrar ettikçe bir gün Çiçerin, Paşa'ya şu cevabı vermişti: «Siz Ankara için ne düşünüyorsunuz, Ankara sizin için ne düşünüyor?..» Ben de yanlarında idim. Dedimki: «Ankara emperyalistlere karşı mücadele ettikçe, bizim hakkımızda ne düşünürse düşünsün, onlara yardıma mecburuz. O sırada Enver Paşa'yı, Bingazi'yi bir silâh deposu haline getirerek mücadeleye geçmesi için, Trablusa davet ettiler. Düşündü, muvafık bulmadı. Memleketten fena haberler geliyordu. Bir gün Enver Paşa bana: «Anadoludan gelen haberleri görüyorsun. Kütahya ve Tavşanlı hattı sükût etmiş. Düşman Eskişehiri almış. Bu vaziyette Hindistana veya başka bir yere gidip çalışmak mânasız. Memleket hududu üzerinde bulunalım. Batuma gidelim...» dedi. Ben de: «Siz hududa gelince sabredemezsiniz, zıplayıp geçersiniz. Halbuki sözümüz var, karar verdik; Mustafa Kemal Paşa'nın rızası olmadıkça Anadolu'ya girmiyeceğiz,» dedim. Enver Paşa: «Sen asker değilsin. Vaziyeti kavrıyamıyorsun. Behemahal bizim hududa yakın bulunmaklığımız lâzımdır Vaziyet bunu icap ettiriyor...» mukabelesinde bulundu. Bunun üzerine dedim ki: «Bir şartla gidebiliriz: Anadoluda Hükûmet ordu ve ahali üzerinde nüfuzunu kaybeder, vaziyete hâkim olamadığı anlaşılırsa, ancak o zaman gitmek taraftarıyım.» Enver Paşa düşündü, muvafakat etti. 15 gün sonra yola çıktık, Batuma gittik. Bir müddet şehirde görünmedik, kimse ile temas etmedik, vagondan çıkmadık, gizli oturduk. Vaziyeti tetkik ettik, nihayet Enver Paşa, şehrin tenha bir köşesinde münasip bulduğu bir odaya yerleşti. Üç hafta kadar kaldı.

— Ne için? Ne yapacaktı? Memlekete girmek. ama nasıl girmeği düşünüyordu?

— Nefer kıyafetinde, gönüllü olarak...

— Sonra ne yaptınız?

— Enver Paşa bunu temin için faaliyette idi. Batuma gelip giden Hopa'lı, Rize'li takacılarla, Lâzlarla temasta bulunuyordu. Yâveri Muhiddin Bey, bunları bulup getiriyordu. Bunlar vasıtasıyle Trabzondaki meşhur kayıkçılar kâhyası ile de irtibat tesis edilmişti. O tarihte Trabzon ve sair yerlerde hükümet nüfuzu zayıf olduğundan bu gibi kâhyalar çok kuvvetli bir vaziyette idiler. Enver Paşa'nın Batuma geldiğini haber alan Anadolu gazeteleri de aleyhinde neşriyata başlamışlardı. Bir yandan da Enver Paşa'nın harekâtını yakından takip için Trabzondan gönderilen memurların faaliyeti hissediliyordu. Enver Paşa bunlardan gizleniyordu ve bütün neşriyattan, takibattan dolayı muğberdi. Sakarya harbinin muvaffakıyetle neticelenmesi üçzerine Anadoluya geçmekten sarfınazar etti.

— Sade Enver Paşa mı? Siz de öyle. Enver Paşa'nın elimizde bulunan mektubundan sizin de Anadoluya geçmek fikrinde müşterek olduğunuz anlaşılıyor.

— Hayır.. Katiyen!..

— Evet bizi arkamızdan vurmak istiyordunuz!

— Reis Beyefendi!. Hakikat namına vicdanımın sesini arzediyorum: Enver Paşa, hatası yüzünden Türklük uğrunda can vermiş bir şehittir, eski bir inkilâp arkadaşımdır. Onun ruhunu ta'zip etmek istemem. Fakat şunu da katiyetle söylerim ki: Eğer Anadolu sadık ve anlayışlı bir adamını Enver Paşa'nın nezdinde bulundursaydı. Ankaraya benden fazla, namütenahi hizmet etmiş olacaktı.

— Bizde, tarihî hakikati tesbit etmek istiyoruz, Nazım Bey!

Mahkeme salonu bir an, derin bir sessizliğe gömüldü. Bütün dinleyiciler dalmış, düşüncede: Acaba doğru mu söylüyorlardı? Hele Reis Bey bu sözünde hakikaten samimî mi idi? Ne gezer...

— Nazım Bey... Şimdi memlekete avdetinizden sonraki faaliyetinizi anlatınız!

— Evvelâ İzmire geldim. Sonra refikamın hastalığı dolayısiyle İstanbula gittim.

— Cavid Beyin evinde toplandınız mı?

— Evet... Bildiğiniz meseleleri görüştük.

— Sizin evinizde 9 maddelik bir İttihat ve Terakki programı bulunmuştur. Nedir bu?

— Terakkiperver Fırkasının kurulacağı sıralarda Kara Kemal Bey bir mektupla: «Benim programım budur!» diye bunu bana İzmir'e göndermişti.

— Cevap verdiniz mi?

— Hayır, çünkü o sıralarda Gazi Paşa'nın gazetelerde beyanatı vardı: «Biz büyük bir sosyal inkilâp yapıyoruz. Buna mukabil sizin de siyasî haklarınızdan bir kısmını tahdit ediyoruz...» gibi şeyler söylüyor, yani fırka gürültülerine meydan vermemek istiyordu. Benim anladığım mâna buydu. Nutuklarının birinde de: «Ben memlekette yalnız bir fırka tanıyorum...» diyorlardı. Ben de Gazi Paşa'nın mevkiini düşünerek memlekette fırka hayatı kalmadığına, zararlı olduğuna kanaat ettim. Bu itibarla Kemal işin farkına varmamış... dedim.

Müddeiumumî Necip Ali Bey, sinirli bir vaziyette Dr. Nazım Bey'in sözünü kesti:

— Hukukî umumiyeyi müdafaaya memur bir şahsiyet sıfatile, maznunun bu sözlerini reddederim. Millî hükûmet erkânı hiçbir zaman milletin siyasî

[illegible]arını tahdit edecek icraat ve beyanatta bulunma-[illegible]dır. Takriri Sükûn Kanunu Şark isyanından [illegible] bir takım vahîm haller dolayısiyle ve bu söy-[illegible]leri zamandan çok sonra kabul edilmiştir, de-[illegible] Reis de, tekrar Dr. Nazım Bey'e döndü:

— Bu program evinizde bulunmuştur. Dokuz [illegible]dedir. Müdafaî Hukuk Cemiyetinin seçimler için [illegible]rettiği umdeler de dokuz maddedir. Seçimlere baş-[illegible]cağı bir sırada, siz de bunu hazırlıyorsunuz! Bu-[illegible] mânası nedir?

— Bendeniz, siyaset hayatında yuvarlanmış bir [illegible]um. Herkes bir program yapar ve Hasan gibi, [illegible]eyin de, Mehmet de bunu bana gönderebilir.

— Amma bu proğram umdelere benziyor. Bu ya-[illegible]dığı sırada, İttihat ve Terakki rüesasınında toplan-[illegible]ları olur, bu toplantılarda siz de bulunuyorsunuz. [illegible]ka neler görüştünüz?

— Başka bir şey görüşmedik. Görüşmüş olsaydık, [illegible]ylerdim. Bir mahzur yokki saklıyayım.

— Arkadaşlarınızdan biri çıkar da, bunlardan [illegible]şka şeyler konuşuldu derse?

— Belki benim buulnmadığım bir içtima da ol-muştur.

— Yaa, Dr. Nazım Beyin de hazır bulunduğu bir içtimada bulundu. Oda vardı derse?

— Diyemez. Çünkü böyle bir içtimada bulunma-[illegible]m. Bulunsaydım, neden gizliyeyim? Bu memlekette toplanıp bir meseleyi görüşmek memnu değil ki, sak-lamak mecburiyetinde kalayım!..

— Evet ama, bu programda bir suikast vardı.

— Ne münasebet? Hem ben, İzmir'de otururum. Ara sıra İstanbul'a gider, bir kaç gün kalırım. Orada yapılan şeylerden haberdar değilim.

— Biz, Millet Meclisinin kazaî selâhiyetini hai-

ziz. Biz kanaat hâsıl ettiğimiz gün hükmünüzü veririz!..

— Bunu bilmiyor değilim. Doğru söylüyorum. Bir fırka teşkil etmek vatandaşın hakkıdır. Vicdana, kanuna muhalif bir şey değildirki gizliyeyim. Müddeiumumî Bey, biraz evvel beni yalancılıkla itham etti. Fakat, benim anladığım, memlekette Hark Fırkasından başka bir fırka istenmediğidir. Bu yalan mı?

Reis afalladı hemen çıkıştı:

— Bırak şimdi bu safhayı!.. Size, İzmir'de iken Terakkiperver Fırkaya girmeniz hakkında bir teklifte bulundular mı? Orada nerede toplandınız?

— Mithat Şükrü Bey'in evinde toplandık. Çağırmışlardı gittim.. Fakat zemini siyasî mücadeleye müsait görmediğim için fırkaya girmedim. Bunun üzerine benden muavenet istediler, onu da kabul etmedim.

— Rahmi Bey'in namzetlik işinde ne yaptın?

— Hiçbir şey yapmadım, Şükrü bir mektup yazmış, namzetliğini desteklememi istemişti. Kabul etmediğimi, muvaffak olamıyacağımı bildirdim.

— Hani siyasetle meşgul değildin? Senin Terakkiperver Fırkanın ruhunu teşkil ettiğin, kendi mektubunla sabittir. İşte mektup elimizde..

— Bu mektupta siyasetle meşgul olduğumu gösteren bir şey yoktur. Rahmi Bey'in neden muvaffak olamadığını yazmıştım, bir mütalâadan ibaret. Fikir beyan etmek siyasetle meşgul olmak demek midir?

— Bu mektubu şimdi zapta geçiriyoruz. İlân da edeceğiz, millet okusun, görsün, hele şu elim cümle. Bak ne diyorsun: «Milletin Yunan çizmeleri altından kurtuluşundan mütevellit Mustafa Kemal'e karşı beslediği mihnet daha zâil olmamıştır...» Bunu nasıl söylersin? Milletin fâziletkâr hissini bile kıskanıyorsun.

Hüseyin Cahit ve Cavit Beyler mahkeme huzurunda -ortadaki- Kör Ali İhsan Beyle yüzleştirilirlerken.

yazıklar olsun! Bunu yazıyorsun da, yine Terakkiperverlerden değilsin. öyle mi?

— Girmedimki bu fırkaya.. Tahkik edin!

Müddeiumumî Bey kendini tutamadı:

— Birçok vatandaşlar Terakkiperver Fırkaya dahil olmuştur ve olabilir de. Serbesttiler. Kimsenin bunlara bir şey dediği yoktur. Lâkin doktor Nazım Bey'i buraya getiren komitacı tarzındaki faaliyetidir.

— Bendeniz komitacı değilim. Komitacılık yapmadım. Ben esasen münakaşayı seven bir adamım. Herkesle münakaşa ederim.. Fakat kendi seviyemdeki

kimselerle.. Ben İttihat ve Terakki zamanında da münakaşalarda bulunurdum. Hattâ Enver Paşa benim bu münakaşalarımdan şikâyetçi idi. Münakaşa etmekle ben bütün varlığımla bağlı olduğum İttihat ve Terakki aleyhinde mi bulunmuş olurdum. İnsan kendi fırkasına hiyanet edebilir mi?

— İsmail Canbolat'la Şükrü Bey, İzmir'e geldikleri zaman beraber bulundunuz mu?

— Şükrü bir gece evimde beraber kaldı. Trene gitmek Karşıyaka'dan kolay olduğu için, gideceği geceyi bizde geçirdi. Sabahleyin saat 5 te istasyona gitti.

— Sarı Efe Edib'le görüştünüz mü?

— Tanırım, fakat görüşmem...

— Ziya Hurşid'in İzmir'e geldiğini ne vakit haber aldınız?

— Reis Beyefendi! Türkiyede Ziya Hurşid adında biri olduğunu, ancak hâdiseyi yazan gazetelerden anladım. Böyle bir kimse tanımıyorum, görmedim.

— Abidin Beyi tanırsınız tabii?

— Tanırım, fakat bizim muhalifimiz, yani İtilâfçı olduğu için görüşmezdim.

— Rauf Bey'le görüştünüz mü?

— İzmir'e geldiği zaman bir defa görüşmüştüm.

Müddeiumumî:

— Dr. Nazım Bey'e sorulacak sual kalmamıştır. Şurasını yüksek heyetinize arzetmek isterim ki, verdiği cevaplarda hiç bir samimiyet yoktur. Kendisi son zamanlarda fikri münakaşalarda bulunduğunu söyle-

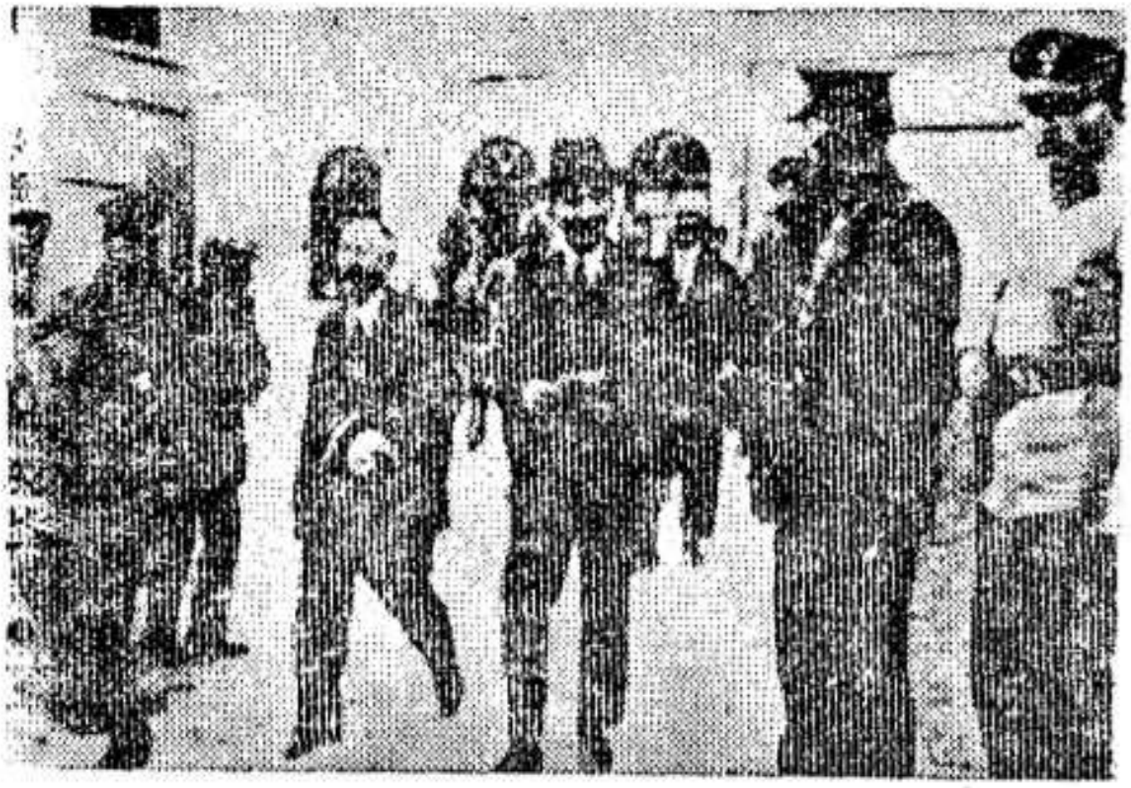

Sorguya çekildikleri İstiklâl Mahkemesinden muhafaza altında tevkifhaneye götürülen tanınmış İttihatçılardan Doktor Rasuhi, Azmi ve Hamal Ferit Beyler.

di. Makamı âçizi her nevi münakaşanın meşru olduğunu, İzmirde millet müvacehesinde iddianememde de söylemiştim. Yine de tekrar ederim. Bu memlekette her türlü münakaşa serbest ve meşrudur. Ancak, Dr. Nazım Bey'in yaptıkları, maalesef münakaşa değil, aleyhimizde propagandadır. Kendisi bundan usanmamıştır. Bu ciheti ehemmiyetle tebarüz ettirmek vazifemdir.

Doktor Nazım Bey'in duruşması da, şimdilik kaydiyle, burada sona erdi.

HÜSEYİN CAHİT BEY SIGAYA ÇEKİLİYOR

Hüseyin Cahit Bey, daha evvel - Terakkiperver Fırkanın hükûmetçe kapatılması haberini gazetesinde (Basıldı) kelimesile verişinden dolayı sevkedildiği yine aynı şahıslardan müteşekkil İstanbul İstiklâl Muhakemesinin yine adaletsiz ve haksız kararile, ömrü boyunca kalmak şartile sürüldüğü Çorumdan getiriliyordu. Yâni ceza üzerine cezaya çarpılmakta idi. Sürgün az görülmüş olacak ki bu vesile ile bir defa daha tevkif edilmiş bulunuyordu. Buradan sonra tekrar Çorum'a mı döneceği, sehpaya mı gideceği de hiç belli değildi. Fakat, bugün sakin hattâ mütebessimdi. Sağında ve solundaki muhafız süngülü jandarmaları bile yadırgamıyordu. Halinde artık her mihnete alışmış bir kalenderlik seziliyordu. Parmaklıklı maznunlar mevkine geçip oturduktan biraz sonra arkasına dönerek, âşina çehreler araya araya dinleyicilere göz

gezdirirken, başta Reis Ali Bey olmak üzere muhakeme heyeti de salona girerek mevkiini işgal etti.

Reis Bermutat damdan düşer gibi suallerini sormaya başladı:

— Maltadan döndükten sonra kimlerle temas ettiniz, nerelerde bulundunuz? Ne yaptınız?

— Evvelâ İsviçreye gittim. Orada Cemal Paşa ve Cavit Beyle görüştüm. Bir aralık İsmail Canbolat da oraya gelmişti. Talât Paşanın şahadeti haberini Maltada iken almıştık. Avrupada iken de Sait Halim Paşanın şahadeti haberi geldi. Kimse ile muhabere etmezdim..

— Sonra?...

— Malûm İstanbula geldik.

— Cavit Beyin evinde toplanmağa mı?

— Evet toplandık!

— Onu anlatınız, bu toplantı, intibalarınızı?

— Efendim.. Müsaade buyurursanız meseleyi görüşüme göre arzedeyim: Bugün anlıyorum ki, ortada Kara Kemal Beyin kendisine ehemmiyet vermek gibi münasebetsiz bir vaziyet var.

— Bunu şimdi değil, asıl o zaman anlamanız lâzımdı. İş işten geçtikten sonra, anlayışın ne faydası var?

— Doğru... Fakat o zaman bu anlaşılamazdı. Çünkü bizim siyasî hayatımızda alacağımız vaziyet tesbit olunduğuna göre sırf bu mesele müzakere edilecekti.

Kemal Beyin bu arada fuzuli vekâlet takındığı anlaşılıyor. Esasen Gazi Paşa Hazretlerinin bir sözü nakledileceği bahis mevzu olduğundan, insan pek tabiî olarak merak eder de giderdi. Ben de böyle gittim. İşin aslını bilmiyordum. Fakat, Paşa Hazretlerine arzedilecek fikri hürmetlerimle söyledim.

— Hükûmet şeklini konuşmaya lüzum hissedilmiş... Bu nereden çıktı?

— Reis Beyefendi.. Haysiyetini bilen bir adam iştirak edeceği bir siyasî kanaati ve prensipleri elbette tetkik etmek lüzumunu duyar. Bu meselenin orada müzakeresi bu sebepledir. Reisicumhur Hazretlerine arzedilmek üzere, bazı esaslar tesbit edildi. Bu arada hükûmet şekli de Cumhuriyet olarak zikredildi. Tevâzünü Kuva bahis mevzu olmadı.

— Siz de bunun üzerine bir makale yazıyorsunuz, İttihat ve Terakki ne yapıyor? diyorsunuz?

— Tabiî yazmışımdır. İttihat ve Terakki yoktur. İkilik yapılmamalıdır şeklinde bir yazıdır bu.. Yoksa İttihat Terakkinin faaliyete geçmesine dair bir şey yazmış olamam..

— Cahit Bey... Ben sana açık söyleyim.. Bu makalelerinizin tefsiri kabil değildir. Bunun en doğrusu, sende açık olarak söyle, itiraf et! Bu toplantı, hakkında hepiniz bir başka türlü konuştu, bir birini tutmayan ayrı ayrı ifadelerde bulundular. Artık skandala doğru gidiyorsunuz! Yeter! Açık söyleyin, biz zaten meseleyi anlıyoruz!

— Efendim.. İzah buyurduğunuzdan dolayı teşekkür ederim. Fakat, bu sözleriniz beni çok müteessir etti.

Beni hürriyetin ilânındanberi, yazılarımla olsun uzaktan yakından tanırsınız! Bana her şey isnat edilebilir. Fakat (yalancılık yapıyorsun!) denilemez! Ben şimdiye kadar yalan söylemiş fikirlerinden dönmüş bir adam değilim. Ben, geçen senelerin, hâtıralarım üzerinde biriktirmiş olduğu tozları silerek, hakikatı aydınlatmağa çalışıyorum. Diğer arkadaşlar başka türlü söylemiş olabilirler fakat ben hakikati söylüyorum.

— Ben size açık söyleyiniz, dedim, yalan söylü-

yorsunuz demedim. Bir defa şu makalenizle, ifadeniz birbirini tutmamıştır. Makalenizde mevcut bir İttihat ve Terakki üzerinde mütalâa yürütüyorsunuz. Kongre yaptığınızı yazıyorsunuz. Halbuki ifadeniz başka... Vatanperverlikten bahsediyorsunuz meclisteki birinci gurupla birlikte ve münevver bir blok halinde çalışmak istediğinizi söylüyorsunuz. yâni birinci gurup dahilinde bir blok.. Değil mi?

— Hayır efendim.. Hepsi birinci gurup dahilinde, heyeti umumiyesi bir blok...

— Peki. siz bunun içinde ne oluyorsunuz?

— Bir fert!..

— Demek birinci gurup dahilinde bir blok halinde çalışmak fikri?

— Hayır.. Öyle olsaydı, yânj Gazi Paşa Hazretleri ile birlikte çalışmak bahis mevzuu olsaydı. niçin müracaat edilsin.

— Siz var olan bir İttihat ve Terakki üzerinde söz söylüyorsunuz.. Cahit Bey! Dikkat edin bunu da diğer muhakemelerinize benzetmeyiniz! Bundan bu mâna çıkıyor. Niçin toplandığınızı makalenizde sarahaten söylemektesiniz.. İfadenizde öğle olmalı değil mi?

— Efendim.. Gazi Paşa Hazretlerine bir fikir arzedilecek.. Bu muntazam bir şeklide tesbit ve arz olundu. Mesele bundan ibarettir. Programa gelince: Bu da siyasî mücadeleye girişildiği takdirde ortaya konacaktı.

— Şu halde, İttihat ve Terakki Fırkası namına toplandınız demektir!

— Ama bir şartla... Gazi Paşa Hazretlerine arz edilecek olanı tasvip buyurdukları takdirde meydana çıkarılacaktı bu.

— Bu. gizli ve siyasî bir programdır. Ve bunun üzerinde makaleler yazarak, tertipler hazırlıyarak ça-

lışılmaktadır. Arkadaşlarınız da bu sistem dahilinde muhalefet yapmış ve nihayetül nihâye meseleyi suikastle hal etmeğe çalışmışlardır.

— Benim, bu çalışmalarla bir alâkam yok. Bir gazete, fikir gazetesidir. Tabiatile nâşiri olduğu fikri ifade eder. Siz Halk Fırkasına mensupsunuz. Parlak sözlerden ziyade fırkanızın esaslı prensipleri vardır. Cumhuriyet ve millî hâkimiyet!.. Rica ederim. Benim bu noktalarda sizden ne farkım vardır?

— Öyle olabilir.. Bunu biz de takdir etmek isteriz. Yalnız, kendi faaliyetinizle, komitacı ruhu ile harekete geçtiniz. Asılan arkadaşlarınızın âkıbeti malûmdur!

— Efendim... Siz beni tanırsınız! Ben komitacı ruhlu bir adam mıyım? Bir parça ilim ve irfan bulaşığı olan benim gibi bir adam böyle şeylerden hoşlanabilir mi?

— Evet, amma Maarif Nezaretine kadar yükseltiğiniz Şükrü Bey de, suikast yapmak istedi. Onun da ilim ve irfanı vardı. Şimdi öteki makalelerinize göz gezdirelim: Onlardan daha açık, bir blok halinde olduğunuz anlaşılıyor. Yine anlaşılıyor ki; İttihat ve Terakki namına toplandınız.

— Hayır.. Sadece arkadaşlarla toplandık.

— Rica ederim Cahit Bey!. Hamdi Baba sizin emsaliniz mi? Vehbi, Nail ile ne dereceye kadar arkadaşsınız? Hayır, siz bunlarla arkadaş olamazsınız, siz ancak bir İttihatçılar toplantısı yaptınız! Esasen arkadaş dediklerinizde, bunu itiraf ediyorlar. Biz İttihat Terakki namına toplandık, münakaşa ettik, diyorlar. Siz.. programdan ancak şimdi bahsediyorsunuz. Evvelki ifadelerinizde bundan bahsetmediniz!

— Şimdiye kadar söylediklerime program da dahildir. Ayrıca tasrih etmemiş olabilirim.

— Nasıl dahildir? Adını bile anmadınız ki?.. Yalnız, ben yalancı değilim, diye doğru söylediğinizden bahsederek anlatıyorsunuz! Siz Cavid Beyin ifadesine elbette itimat edersiniz değil mi? Kendisine sorduk: Biz İttihat ve Terakki namına program yapmadık. Mebus seçilirsek bu maddeler üzerinde çalışacaktık. Yoksa, yeni bir siyasî zümre için değildir. Dedi..

— Efendim, ben arzettim. Gazi Paşa Hazretleri tarafından kabul edildiği takdirde, bu maddeler için çalışacaktık.

— İşte tezatları siz de görüyorsunuz. Anlaşılıyor ki, İttihat ve Terakki için gizli bir toplantı yaptınız. Komplo yaptınız!

— Rica ederim Reis Beyefendi! Benim gizli bir toplantıya girmekliğim, komplo yapmaklığım imkânı var mı? Çok rica ederim, bana hakaret etmeyiniz! Ben ötedenberi bu gibi şeylerin aleyhindeyim!

— Amma, yalnız iktidar mevkiinde bulunduğunuz zaman aleyhindesiniz!

— Ben mi? Ben hiç bir zaman iktidar mevkiine talip olmadım. Bir zaman Maarif Nezaretine getirmek istediler, kabul etmedim. Meclis Reisliğine ısrar ettiler. Buna da ta'mâ etmedim.

— Muhalif bir fırka yapmak hususunda size müracaat edildi mi?

— Hayır!. Şâyiasını ben de duydum. Fakat, pekâlâ biliyorsunuz ki muhalif fırka ile hiç münasebetim yoktur. Benim boş lâkırdı dinlemediğimi bilirler..

— Sizi mebus yapmağı kim teklif etti?

— Erzincan mebusu Sabit Beyle Kara Kemal Bey. Mesadet Hanında birlikte tekilf ettiler. Beni bu iş için davet etmişlerdi. Bu teklifin bana yapılmasını bir pâye addetmiyorum. Belki, fazla ciddî de değildi. Fakat ben alaya alarak, çıktım, gittim.

— Bunu kabul etmek mümkün müdür bizim için?

— O halde, izah edeyim: Tevazu'a uymadığından basit geçtim. Şimdi söyleyeyim: Terakkiperver Fırka, esasen, benden daha iyi namzet bulamazdı. Zira elimde bir gazete vardı. Bu kendi hesaplarına çok iyi ve muvafık gelirdi. Ondan dolayı müracaat etmiş olsalar gerektir. Zira, ister istemez, fırkaları için bir gazete yapacak birçok külfetlere gireceklerdi.

— Pekâlâ.. Hangi mebusluğu teklif ettiler?

— İstanbul mebusluğunu...

— Doktor Nazımın mektubundan da anlaşılmıştır ki, İttihat ve Terakki namına çalışarak program etrafında sistemli bir şekilde faaliyette bulunuyor, işte size yapılan mebusluk teklifi de bu meyandadır.

— Ama kabul etmedim. Zaten mebus olmamağa daha evvelden karar vermiştim. Siyasî faaliyette bulunmak istemiyordum. Ve bunu gayet açık söylüyordum. Siz de bilirsiniz.. Vicdanınıza müracaat buyurunuz!

— Peki Cahit Bey.. Bu günlük bu kadar kâfi!.. İcap ederse, yine çağırırız!

Nitekim çok geçmeden yine çağırdılar. Hem de yüzleştirmek için...

HÜSEYİN CAHİT VE CAVİT BEYLER YÜZLEŞTİRİLİYORLAR

Mahkeme heyeti, karşısındakileri ve bilhassa Hüseyin Cahit Beyi, İttihatçılığı ihya yânî Halk Fırkasının başına belâ etmek istemekle suçlandırmak ve bunu da Cavit Beyin evindeki toplantılarda hazırlanan programa istinat ettirmek sevdasına düştüğünden, ömrü boyunca sürgüne mahkûm olduğu halde Cahit Beyin yakasını bırakmıyordu. Biraz evvelki duruşması esnasında, dilediğine kavuşamayan muhakeme reisi, şimdi Cahit Beyi yere vurmak için, yüzleştirmeğe karar vermişti. Bu maksatla, celp edilen - İttihatçıların gizli faaliyetleri ile meşhur ve Kör lâkabı ile anılan Ali İhsan Beyle, Cahit ve Cevit Beyleri, huzurunda el pençe divan durdurarak, yüzleştirmeğe başladı. Evvelâ Ali İhsan Beye sordu: «İlk ifadenizde, Terakkiperver Fırka programının şeklini İsmail Canbolat ve Kara Kemal Beylerin hazır bulunduğu bir içti-

mada birlikte tanzim ettiklerini söylemiştiniz. Şimdi bunu anlatın bakalım?

Ali İhsan:

— Efendim, Mesadet Hanında Kara Kemal Beyin odasında toplanarak, evvelâ bu program okundu. Ondan sonra iki def'a da Cavit Beyin evinde yemekte yiyerek toplandık. Terakkiperver Fırka programı burada da müzakere edildi.

— Ne dersiniz Cavit Bey?

— Zannederim hâtıralarında yanılıyorlar. Terakkiperver Fırka programiyle, bizim yaptığımız dokuz maddelik programı birbirine karıştırıyorlar. Aksini söylüyorlar.

— Siz söyleyiniz şimdi.. Cavit Beyin dediği doğru mu Ali İhsan Bey?

— Efendim, ben böyle hatırlıyorum.

— Hangi tarihlerde Cavit Beyin evinde bu iş görüşüldü? İntihap dolayısile yapılanda mı, yoksa öteki toplantılarda mı, hele bir düşünün?

— Düşündüm, benim hatırladığım, intihap dolayısile Cavit Beyin evinde toplanılmamıştı. Yalnız iştirak için toplanılmıştı. Cavit Bey:

— Görüyorsunuz Reis Bey.. Ali İhsan Bey ifâdelerinde yanılıyorlar.. Bizim evde temsilî mesleki meselesi müzakere olunmuştu. Ali İhsan Bey de bunu uzun uzadıya müdafaa etmişti. Hattâ ben bunun bizim memlekette tatbik edilemiyeceğini söylemiştim. Olsa olsa Ayan Meclisinde tatbik edilebilir, demiştim.

Ali İhsan:

— İşte, burası doğrudur. Fakat dediğim mesele de müzakere olunmuştur.

Reis:

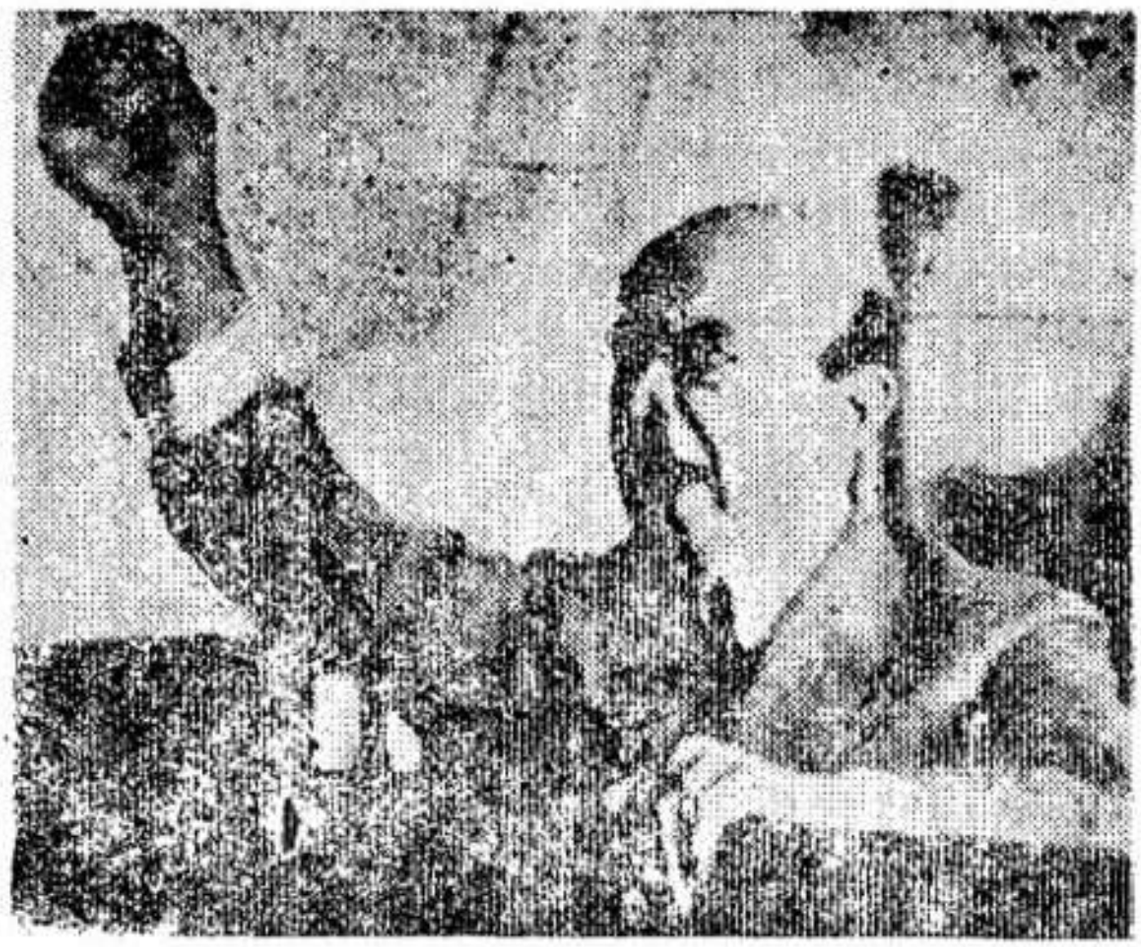

Müddeiumumînin, idamını isteyişi üzerine, Cavit Bey masum olduğunu iddia ile, son müdafaasını yapıyor.

— Ali İhsan Beyin bu ifadesini cerh-kalem reddedemem. (Cahit Beye hitaben) Siz ne dersiniz? Hüseyin Cahit Bey?

— Müsaadenizle kendilerine bir sual sorayım: Cavit Beyin evine kaç def'a gitmişlerdir?

Ali İhsan:

— İki defa dedim ya...

Reis:

— Birinci program müzakeresile. Terakkiperver Fırka programının müzakeresi arasında ne kadar zaman geçti. Ali İhsan bey?

— Efendim. intihabat sırasında ben size rastgelmiştim. Füzyon. yâni birleşme içtimaı bu sırada oldu. İkinci içtimaa, Terakkiperver Fırkanın kuruluşundan bir ay kadar sonra. Reis:

— Buyurun Cahit Bey. siz söyleyin?

— Efendim.. Ben hemen hemen her gün yemek zamanları Cavit Beyin evine uğrarım. Terakkiperver Fırkanın ne program müzakeresinde. ne de kuruluşu müzakeresinde bulundum. Evim yakındı. Beni geç vakit görmeleri de gösteriyor ki, böyle bir iş için uğramış değilim.

Reis: (Cavit ve Cahit beylere hitaben)

— Siz, dokuz maddelik programın bu içtimalarda yapıldığını iddia ediyorsunuz. Halbuki. diğerleri bunu red ediyorlar. Şimdi söyleyiniz sizin evde kaç toplantı oldu?

Cavit Bey:

— İki... Birbirini takip eden bu toplantılarda dokuz maddelik program tesbit edildi.

— Yalnız program mı? Dikkat edin... Siz bu toplantılarda gurupları birleştirmek meselesini de bahis mevzuu etmişsiniz... Arkadaşlarınız böyle söylüyorlar.

Cavit Bey:

— Hayır!. Birleştirmek değil... Seçimlere iştirak ettirmek meselesi!..

İşin içinden çıkamıyacağını gören mahkeme reisi. jandarmalara emir vererek. bütün maznunları cümbür cemaat salona getirdi ve Cahit Beye sordu:

— İşte, sizin söylediklerinizin aksini iddia, edenler karşınızda.. Şimdi siz söyleyin. bu arkadaşlarınızın ifadeleri hakkında ne diyorsunuz?

Cahit Bey şu cevabı verdi:

— Bu bir psikoloji meselesidir. Böyle. bir gizli cemiyet programı falan şeklinde esrarengiz mahiyet verilişi ithamile maznunen sorulan suallere cevap verirken, hâtıralarında yanılmaları muhtemel görülmelidir. Ben fena cihetı kabul ettiğim için sarahatle söylüyorum ki, program bu içtimalarda müzakere ve tesbit edilmiştir.

Reis:

— Siz arkadaşlarınızı topladınız. ruhî hallerini iskandil ettiniz!

— Efendim. ben geceleri çıkmam.. Beni gece sokakta gören yoktur. Bunu herkes bilir.

— Fakat bu gece toplantılarınız hakkında çok kuvvetli delillerimiz var.

— Hiç zannetmiyorum. ihtimal vermem...

Bu yüzleştirme de, böyle hiçbir netice vermeden, daha doğrusu sayın mahkeme heyetini maalesef tatmin edemeden bitti. Mahkeme heyeti ne istiyordu? Bu yüzlertirmeden sonra tevkifhaneye dönerken Cavit Bey de, bunu merak ederek. mahkeme heyetinin evindeki toplantılar üzerinde bu derece alâka ve inatla duruşunun sebebini bir türlü izah edemeyerek:

— Bir türlü anlamıyorum.. Evimde yapılan içtimalar, hattâ yeni bir fırka ve hattâ İttihat ve Terakkiyi tekrar kurmak hazırlığı da olsa. bunun kanuna uymayan nesi var?

Bu memlekette vatandaşların birleşerek fırka yapmak haklarını, bu derece inkâr neden? Demişti.

Demişti amma. dinleyen kim?..

MİMLENMİŞLERİN DURUŞMASI

Mahkeme heyeti, hakikaten yorulmak bilmez bir gayretle gece gündüz çalışarak, kafile kafile tevkif ettirmiş olduğu bütün İttihatçılarla, Kara Kemalin kurmuş olduğu Banka ve Şirketlerin bütün belli başlı elemanlarını arka arkaya sorguya çekerek, İttihatçılığın taâ kurulduğu günden bu yana geçmiş gelmişini kurcalayıp tırtıklarken bilhassa -evvelden verilmiş kararla gözüne kestirdiği- iki üç kişi üzerinde ehemmiyetle duruyordu.

İttihat Terakkinin umumî kâtibi Mithat Şükrü, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi, merkezi umumî azalarından ve fedakâr idealistlerinden sayılan Dr. Resuhi, Hüseyin Zâde Ali, Eyüp Sabri, Azmi, hattâ Hamdi Baba ve saire gibi kimseleri, âdeta, âdet yerini bulsun diye sıgaya çekip hemen hemen hepsine ayni sualleri sorup, ayni cevapları alırken, asıl bu -daha mu-

hakeme başlamadan evvel mümtemiş olduğu kimselere son derece ehemmiyet veriyordu.

Bunlar arasında Cavit, Dr. Nâzım, Hüseyin Cahit Beylerden başka Ardahan mebusu Hilmi ile kâtibi mesullerden Nâil Bey de vardı. Bunların ikisi de Kara Kemalin yakın dostları oldukları gibi, İttihat ve Terakkinin gizli işlerinde senelerde mühim roller oynamış olmakla tanınmış ve bu sebeple mahkeme heyeti nazarında yarın için bir tehlike teşkil edebilecek mahiyette, şahsiyetlerdi. Nitekim, Hilmi Bey uzun duruşması sonunda suikast meselesi ile hiçbir alâkası olmadığını belirtmiş olmakla beraber, Kara Kemali müdafaa etmek cesaretini göstererek:

— Bana «Kara Kemal bir suikast yapmıştır.» denilseydi, ben Kara Kemale ait olan bu cürmü üzerime alırdım. Kendimi ona bu kadar yakın hissediyorum. Fakat, dediğiniz gibi hakikaten bir suikast tertibinde rolü varsa, bana bu hususta bir şey söylememiştir. Demiş ve muhakeme azasından Reşit Galib Beyin:

— Hayır.. Siz bir çok şeyler biliyorsunuz. Fakat söylemiyorsunuz, halbuki Kara Kemalin, sizden hiçbir şeyi gizlemeyeceğini yine bizzat siz söylüyorsunuz! Mukabelesine maruz kalınca da:

— Suikast haberini gazetelerde gördüm. Ondan evvel bir şeyden haberim yoktu. Hattâ bir gün evvel, Kara Kemalin yazıhanesinde otururken, Bazı tevkifler yapıldığı şayiasını duymuştuk. Ne olduğunu bilmiyorduk. Her halde yarın öbürgün anlaşılır, dedik. Ertesi günü de, arzettiğim gibi, hakikaten gazeteler suikast teşebbüsü haberini verdiler. Başka bir şeyden haberim yok. Cevabını vermişti.

Nâil Beyin duruşması da, yine bir sürü geçmişi kurcalayan suallerden sonra, şöyle devam etmişti:

— Mondoros mütarekesinden Batum ve Bakü'de bulunduğumuz zamanlara ve onu takip eden senelere kadarki siyasî hayatınızı anlatınız?

— Bildiğiniz gibi, harp esnasında, Trabzon ve havalisindeki Teşkilâtı Mahsusa Kumandanı idim. Mütareke olunca, evvelâ Genceye gittim. Oralarda saklandım. Birkaç ay sonra, Batumda mevkuf olan Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşayı kaçırabilirsem, iyi olur. Dedim ve aldığım tertibatla kaçırdım. Bakü'ye geldi. Ben de oraya gittim. Biraz sonra Halil Paşa da geldi. Bakü harp sonunda Çarlık idaresinden kurtulmuş, kendi kendini idare eder bir duruma girmişti. Ordumuz da oradan henüz çekilmişti. Azerbeycanlı münavverlerin kurdukları (Musavat) ve (İttihat) fırkaları vardı.

Musavat fırkası, ordumuzun çekilmesi üzerine yirmi beş bin kişilik bir millî ordu vücuda getirmişti. O esnada Bolşevikliğin yaklaştığı şayiaları çıktı bir müddet sonra üçüncü enternasyonal toplandı. Bu toplantıya iştirak etmek üzere, Enver Paşa ile Azmi, Küçük Talât ve Bahaettin Şâkir Beyler de gelmişlerdi. Ankaradan da Doktor İbrahim Ta'li Beyle Hâfız Mehmet Beyler geldiler.

— Enver Paşanın o zamanki vaziyeti ne idi?

— İslâm İhtilâlciler Cemiyeti İttihadı faaliyetinde bulunuyordu. Ankaraya ve bilhassa Mustafa Kemal Paşaya karşı büyük ümitleri vardı. Hattâ bir gün yine bu mevzuda konuşurken dedi ki: Mustafa Kemal Paşa için terfi inhası yaptırdığım zaman bana: Bu senin düşmanındır, nasıl terfi ettirirsin? Demiştiniz. Halbuki ben: Olabilir, amma memlekete hizmet edecek bir adamdır. Demiştim. İşte görüyorsunuz, sözüm tahakkuk ediyor ve vatanı Mustafa Kemal Paşa kurtarıyor.»

Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa ile, hariçte çalışan İttihatçılar arasında bir anlaşmazlık çıkmasını katiyen istemiyor, onlar içeride, biz dışarıda, memleketin kurtarılması için elbirliğile çalışmalıyız, diyerek bir program da yapmıştı:

— Nihayet, tekrar memlekete geldin, onu anlat.

— Evet... Evvelâ Küçük Talât Beyle beraber hududu geçerek Sarıkamışa gittik. Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Bolşeviklik hakkında malûmat verdik. Sonra Trabzona geçtik. Trabzonlular bizi (Bolşevik) diye sokmak istemediler. Sonra anladılar, bıraktılar. Trabzonda biraderim de vardı. (1) Onu buldum, ailemi de getirdim, yerleştirdim. Bakûde tesbit edilen programı orada bastırdım. Bu, biraz evvel de arzettiğim gibi bir teşkilât programı idi. Sonra Ankaraya gittim. Programlardan birini, Bahriye Vekili Topçu İhsan Bey vasıtasile Gazi Paşaya takdim ettim. Gazi Paşa beni çağırttı. Hariçteki çalışmalarımı sordu. Uzun uzadıya anlattım, izahat verdim. Gazi Paşa; böyle bir programa ihtiyaç olduğunu söyledi, yalnız şu zamanda memlekette çalışmamızın karışıklıklara sebep olabileceğine işaret etti. Ben de bunu Trabzonda bulunan Küçük Talât Beye yazdım. O tarihte... Ankarada Komünist Fırkası vardı. Benim gidişimden biraz sonra kapattılar. Oradan Eskişehire gittim. İsmet Paşayı ziyaret ettim. Zaten eskiden tanırdım. Orada Rusya ahvali hakkında izahat verdim. Dönüşümde burada polis tarafından taharri edildim.

— Demek hükûmet sizden esasen şüphe etmiş.. Ve sizin hareketinize emniyeti yokmuş..

Daha sonra İstanbul mebusu olan millî Mücadele kahramanlarından Yenibahçeli Sükrü Oğuz.

— Mahkemenizin adâletine iltica ederim!

— İltica ediniz! Amma, mektuplarınız var. Memlekete kötü maksatlarla geldiğinizi ispat edecek mektuplar!.. Sözlerinde, şimdiye kadar doğruluğuna dair bizde hiçbir kanaat hasıl etmemitir. Şimdi Ankaradakı şüpheli hareketlerin hakkında izahat ver!

— Evet, Ankarada nedense şüpheli vaziyette kaldım. Halbuki biraderimin mebusluğu için çalışmaktan başka bir şey yapmadım. Bütün mazim de meydanda.

— Ama, memlekete döndükten sonra Enver ve Talât Paşalarla muhaberede devam etmişsin?

— Hayır... Enver Paşa ile muhabere etmedim Yalnız Talât Paşaya: «Sakın buraya geleyim deme..» diye bir mektup yazdım.

— Neden gelme diyorsun, sebep ne?

— Burada vaziyeti gördüm. Bizden şüpheleniyorlar. Öte yandan ise. Yunus Nadi Bey Talât Paşa ile muhabere ediyordu. Olabilir ki, ona gel diye yazmıştır. Bu ihtimali düşünerek, kendisini ikaz etmek istedim. Hattâ Talât Paşanın adresini de. Yunus Nâdi Beyden aldım.

Reis, pek hoşlanmadığını hissettirdiği bu bahsi kapayarak, başka mevzua geçti:

— Cavit Beyin evindekı toplantınızı anlat!

— Oraya davet üzerine gittim. Arkadaşlara Kara Kemal Beyin, Gazi Paşa ile vâki olan mülâkatı hakkında malûmat verildi. Bunun üzerinde konuştuk.

— İzmir suikastı meselesinden haberin var mıydı?

— Hayır... Nereden olacak?

— Halbukı sen, Ziya Hurşide, Şükrü ve Abdülkadirin yakın arkadaşısın. Nasıl olur da onların hazırladıkları bir suikastten haberin olmaz?

— Bana bir şey söylemediler. Arkadaş olmakla, mutlaka birbirlerinin sırrını bilmek mi icap eder?

— Ya senin vak'adan birkaç gün evvel Ziya Hurşid ve Abdülkadirle gezdiğini görenler varsa?

— Gezmedim.. Fakat gezmiş de olsam, bana bu hususta bir şey söylemelerini mi icab ettirir. Arkadaşız, birbirimize tesadüf edince konuşuruz, gezeriz tabiî.. Ama işte okadar.. Beraber gezmekle, sırlarına vâkıf olmam icap eder mi?

— Ama İzmirdeki muhakemede, Lâz İsmail, suikastten sonra, senin polis müdürlüğüne tayin edileceğini söyledi. Buna ne dersin?

— Tanımam bu adamı.. Benim hakkımda, benim bilmediğim bir şey söylemiş olacak.. Haberim yok.

Reis, Doktor Fikret Beyi çağırttı ve yemin ettirerek, Nâil Beyle Abdülkadiri son defa nerede gördüğünü sordu.

Doktor da:

— Efendim, suikast vak'asından birkaç gün evvel Nâil ve Abdülkadir Beyler, Tokatlıyanın önünden geçiyorlardı. Abdülkadir'le selâmlaştık. Deyince, Reis Nâil Beye baktı:

— Ne dersin buna?

— Hayır!..

Nâil Beyin, işte, nedense inkâr ettiği bu. Abdülkadirle birlikte görünmüş oluşu suçlandırılması için kâfi bir sebep teşkil etmişti!

Mahkeme heyeti, davetlerine icabet etmeyişinden dolayı, bütün bütün diş biledigi Rauf Beyden hıncını alabilmek kaygusu ile onu ithama yarayabilecek bir şeyler bulmak endişesine düşmüş ve bu maksatla, yakın münasebetlerini bildiği iki gazete sahibi, Velit Ebuzziya ve Ahmet Emin Beyleri, yakalatıp, huzuruna getirtmişti. Reis evvelâ Velit Beyi sorguya çekti:

— Biliyorsunuz. suikast muhakemesinde Rauf Bey de dahildir. Alâkası derecesini tetkik mecburiyetindeyiz. Rauf Beyin eniştesi Aziz Beyin evindeki aramada sizin de bir mektubunuz bulundu. Bunun için buraya celbedildiniz. Vaziyetiniz ne maznun ne de şahit sıfatıdır. İsticvabımız neticesinde vaziyetiniz anlaşılacaktır. Şimdi Rauf Beyle münasebetinizi anlatınız?

— Rauf Beyle asıl Maltada menfî iken tanıştım. Münasebetimiz oradan başlar. Dönüşte gazeteciliğe başladığım zaman Rauf Bey Hey'eti Vekile reisiydi. Kendisi hakkında tenkitkârane neşriyatta bulunduğum için aramız biraz açılmıştı. Sonra yine düzeldi. Rauf Bey muhtelif zamanlarda İstanbula gelip giderdi. Bir defa evine gitmiştim, bir de mülâkat için ziyaret etmiştim.

— Bu mülâkat sizin isteğinizle mi oldu, yoksa onun davetiyle mi?

— Ben istedim. Memleket meseleleri hakkında fikirlerini öğrenmek için...

Esasen kendisine karşı samimiyetim vardır.

— Bu samimiyet siyasî meselelerde mi?

— Şahsan samimiyet duyardım. Kendisi de öyledir, daima açık konuşur..

— Sizi Terakkiperver Fırkaya almak istedi mi?

— Hayır...

— Ama siz gazetenizle o fırkanın bayraktarlığını yaptınız! Tahlil edelim.. Mektubunuzun ifadesinden de zaten bunlar anlaşılıyor. Baksanıza sizin hakkınızda bir şey yapmak istiyorlar.. diyorsunuz, kim bu bir şey yapmak istiyenler?

Biz mi? Sonra, benim anladığım bir şey daha var: Siz, yazacağınız şeyler için Rauf Beyden direktif almak istiyorsunuz öyle görünüyor?

— Hayır... Ben kimseden fikir almam.. Sorarım amma, aydınlanmak için.. Rauf Bey gibi tanınmış şahsiyetler İstanbula geldikleri vakit, benim gibi diğer gazeteciler tarafından da ziyaret edilir, fikirleri sorulur. Bu âdettir ve dünyanın her yerinde böyledir.

— Bu mektubun iç yüzü aşikâr. Siz Rauf Beyle çok samimisiniz amma, ifadeleriniz samimî değil..

— Söylediklerimde samimiyetsizlik göremiyorum Reis Beyefendi!

Reis, bu sefer Ahmet Emin Beyi çağırttı, onu da şöyle sorguya çekti:

— Rauf Beyin size bir mektubu var. Siz işlerin kötülüğünden bahsetmiş olacaksınız ki o da buna cevap veriyor: Şimdilik böyle şeyleri düşünecek zaman değil.. diyor.

— Efendim, bu, bir fırka teşkili meselesiydi.

— Pekâlâ, muhalefete geçmekle işlerine düzelmesine çare mi bulunmuş olacaktı?

— Kendisi bu fikirde idi. Fakat Musul meselesi gibi bazı pürüzlü haricî işler böyle bir harekete geçmenin zamanı olmadığının kanaatını vermişti.

— Fakat bu mektuptan böyle bir mâna çıkarmak imkânsız. Ne demek istiyor?

— Efendim, Rauf Beyin yazı tarzı biraz müphemcedir. Ben böyle bir mâna çıkardım. Rauf Bey fırkada iken bana daima tenkitlerin doğru olmadığını söylerdi..

— Yaaa!..

Bu duruşma da işte böyle Reis Beyin hayretini mucip olacak şekilde bitti.

Bu aradaki enteresan duruşmalardan biri de, sırf Rauf Beyi ithama medar olabilir kaygusile tevkif edilen enişteşi Aziz Beyin sorgusudur.

Reis, Aziz Beye, dâva mevzuu ile hiçbir alâkası

olmayan birçok şeyler sorduktan sonra, nihayet asıl mevzua geldi:

— Rauf Beyin yakınısınız.. Onun, başında bulunduğu Terakkiperver Fırkaya sizi almadılar mı, istemediler mi?

— Hayır... Ne o istedi, ne ben!

— Siz siyasetle hiç iştigal ettiniz mi?

— Katiyen.. Siyasetle alâkam yok!.

— Rauf Beyle beraber mi otururdunuz?

— Hayır.. Ayrı otururuz.

— Son Avrupa seyahati hakkında Rauf Bey size bir şey söyledi mi?

— Yalnız seyahate çıkacağını söylemişti.

— Başka?

— Okadar, bir de seyahate çıktığını bilirim.

— Muhabere ediyor musunuz?

— Tabiî.. İki mektubunu aldım.

— Şahsî mi, siyasî mi?

— Çocuklara, eve falan ait...

Reis daha ne sorsun, sustu. Bu kadarla, Rauf Bey hakkındaki hükmünü de verdi:

Bu hüküm, tıpkı yukarıdaki duruşmanın boşluğu gibi, hep boş, mesnetsiz, asılsız ve sade (Mutlaka Rauf Beyi itham edecek bir şeyler icat etmek) hırsının mahsuluydu. Mahkeme Reisi, bunun böyle olduğunu bildiği için, kendi ağzı ile açıklamağa çekinerek, emri altındaki bazı mahlûklar vasıtasile, gazetelere, -böylece aklınca- umumî efkâra aksettirmek yolunu tutmuştu. Bütün mânasızlığı her cümlesinden apaçık sırıtan bu hükümlerden biri de şu idi:

«... Muhakkak addedilecek noktalardan biri de bu dokuz maddelik programın Rauf Beyce malûm bulunmasıdır. Filhakika; program seçimlerden on beş gün evvelki zaman içinde Kara Kemalin yazıhanesinde tek-

sir edilmiştir. Bunlardan biri bugün İstiklâl Mahkemesinin elinde bulunmaktadır. Diğer nushalarından birinin Rauf Beye verilmiş veya gönderilmiş olması niçin kabul edilmemeli? Bu hususta kuvvetli bir delil de vardır: Kâtibi mesullerden Hüsnü Bey, birinci toplantıda verilen kararı hükûmete bildirmek için İsmail Canbolat Beyin memur edildiğini söyledi.

Canbolat Bey evvelce Rauf Beyle konuştuğu için, toplantının neticesinden hükûmeti, yâni Rauf Beyi haberdar etmek vazifesini almış ve herhalde haberdar etmiştir. Yeniden yeniye öğrenilen bütün bu malûmat Rauf Beyin sonraki hareketini pek güzel izah etmektedir. Muhakemenin son safhası bu suretle, muhakeme mevzuu olan maceranın kahramanı Kara Kemalin rolünü ikince dereceye kadar indirerek ve kuvvetli bir projektör halinde Rauf Beyin karanlık vaziyetini aydınlanmaktadır. Rauf Beyin, gelecek fırtınayı hisseden bir siyaset korsanı gibi, iki üç ay evvel bir Avrupa seyahatine neden lüzum görüp gittiği şimdi vuzuhla anlaşılmaktadır...

Gördünüz mü hükmü?

Halbuki Rauf Bey, aksine bütün bu siyaset entrikalarından uzaklaşıp, bir müddet başını dinlemek için Avrupaya gitmişti.

MÜDDEİUMUMİ NE İSTİYOR?

Duruşmalar sona erince Müddeiumumi Necip Ali Bey şu talepnamesini okumağa başladı:

«İzmirdeki dâvada suikast hâdisesinin en faal ajanı ve bütün tertipleri meşum bir maharetle idare eden şahsiyetin İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi umumisi azasından eski iaşe nâzırı Kara Kemal Bey olduğunu arz ve izah eylemiştim.

Dâvanın esrar dolu perdelerini de kaldırdıktan ve en ince noktaları vuzuhla aydınlattıktan sonra vicdanî kanaatimi bir kat daha temin ile iptida konulan teşhisin ayni hakikat olduğunu görmekteyim. Malûmu âlileridir ki cürümler işlendikleri zaman ve devamı müddetinin doğurduğu sosyal vahamet ve cürmün devamından husule gelecek kanunî usul ve selâhiyet gibi mülâhazalar bakımından iki büyük kısma ayrılır: Adî ve mütemadi cürüm!

Cürümlerin bu taksimi, mahiyeti itibarile ve bazan da sarahatle kanun ile tefrik olunurlar. Burada cürüm ibtidasile sonu arasında haylı safhalar geçirmiş ve bu sebeple temadi etmiş olduğundan işbu cür-

mü de mütemadi cürümlerden saymak ve kabul etmek mecburiyetindeyim. Evvelce de arzettiğim gibi, Cumhurreisi Hazretlerine yapılmak teşebbüsünde bulunulan suikastı ona şahsî bir garazın ve kinin vücuda getirdiği nefsâni husumet ve garazdan ziyade, hükûmeti devirmek ve yeniden seçimler yapılması ile iktidar mevkiine gelmek heves ve emelinden çıkmış bir cürüm fiilidir.

Vaktiyle ve bilhassa umumî harp esnasında iktidar mevkiini daima ellerinde bulundurmaya ve her neye mal olursa olsun muhafaza etmeye karar veren İttihat ve Terakkinin bazı büyükleri, geçirdikleri acı ve tatlı bir takım tecrübelerden edindikleri kuvvetli bir kanaatle sosyal topluluklarda pek az insanların idealist olduğunu anlayarak çok fecî bir şekilde memleketi iflâsa götüren fırkayı kurtarmak ve her gün sayıları artan gayri memnunlar kalabalığının temayüllerini hiç olmazsa durdurabilmek için maddî menfaatleri temini cihetini düşünerek bazı iktisadî müesseselerin nasıl kurulduğunu maznunlardan Ali İhsan Bey ve Küçük Talât Bey anlatmışlardır. Buna göre, Harp esnasında iaşe ve ekmek darlığını önlemek maksadiyle Kara Kemal Beyin başkanlığında teşekkül eden bir Ticaret Heyetinin Ankara ve Konyadan getirdiği buğdaylardan yapılan ekmeklerden alınan paraların, beşer parası bir kenara konmak suretile biriktirilen iki yüz otuz üç bin lira ile evvelâ millî mahsulat şirketi kurulmuş, ondan sonra da bunu diğer şirketler ve iktisat Bankası takip etmiştir. Bu şirketler -kendi dedikleri gibi- eğer memleketteki ihtikâra mâni olmak ve Türk milletini memleketin iktisadî hayatına hâkim kılmak maksadiyle kurulmuş olsaydı, elbette büyük bir hizmet olurdu.

Fakat yazık ki, vak'aların cereyanı, bunun aksini

isbat etmiştir. Rakipsiz kalan bu şirketler, eğer ticarî muamelelerini ahlâkî esaslara ve prensiplere dayamış olsalardı. Tarihin tenkidinden olsun, bir dereceye kadar yakalarını kurtarabilirlerdi. Halbuki iddialarının aksine halkın menfaatine hizmet etmekten ziyade, hususî şahısların menfaatlerini temin etmişler ve meselâ 4,5 kuruşa Avusturyadan satın aldıkları şekerin okkasını İstanbulda 300 kuruşa satmak gibi insafsızlıklarda bulunmuşlardır.»

Müddiumumi bundan sonra meşrutiyeti istihsal eden bu ihtilâl zümresinin mütarekeye kadar memleketi nasıl idare ettiğini, koca Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatını meçhul bir Alman Amiralinin nasıl bazîçesi ettiklerini ve İttihat Terakki büyüklerinin, milleti binbir felâkete sürükledikten sonra, ceplerini doldurarak kaçtıklarını ve tekrar iktidar mevkine gelmek için dışarda durmadan tahriklerde bulunduklarını ve en son def'a da dokuz maddelik programlarile üstleri çamur ve kanla bulanmış olarak tekrar siyaset sahnesine çıkmak arzusu gösterdiklerini anlatmakta ve nihayet suikast işine gelerek, maznunların her birinin cürmî vaziyetlerini teşrih etmektedir. Bu sayfalar dolusu isteklerin belli başlıları, aynen şöyle ifade edilmişti:

— İzmirde cereyan eden muhakemede Ziya Hurşit ile Lâz İsmail ve gürcü Yusufu tahrik ve idare eden kuvvetin başında Şükrü, Abdülkadir ve Rasim gibi ötedenberi bu adamlara nisbeti ve bağlılığı olan ve esas program tertibatını da hazırlıyan Kara Kemalin bulunduğu ve hattâ suikastinden evvelki günlerde Hâfız Mehmet ve Ziya Hurşid'in de Kara Kemalin yazıhanesinde uzun boylu müzakereler ve münakaşalarda bulundukları sâbit bir hakikattir. Ziya

Hurşidin ifadesine göre Cumhurreisini imha ettikten sonra alacakları tedbirlerle, İttihatçıların dokuz maddelik programlarındaki fikirler arasında çok benzerlik vardır. Filhakika bu toplantılarda bir siyasî fırka kurulmasına esas olacak bir programın hazırlanmasile seçimlere katılmak meselelerinden başka bir şey konuşulmadığı iddia edilmekte ve bir siyasî fırka teşkili ile programın hazırlanması ile ve nihayet seçimlere iştirak edip etmemek hakkındaki müzakereler kanunen memnu fiillerden değilse de, bunlar bu kadarla kalmamışlar, gizli siyasî faaliyetlere de geçmişler ve böylece suikast gayelerine varacaklarını düşünmüşlerdir. Bu faaliyetin gizli bir heyet tarafından yapıldığına ve cezaî meselelerde cürümlerin şahsan tesbit edilmesi icap ettiğine göre maznun sıfatiyle yüksek huzurunuzda yer almış bulunan şu zatların cürmî vaziyetlerini vicdanî kanaatime göre birer birer arz ve tafsil ediyorum:

Asıldıktan sonra bile muhakeme mevzuu olmaktan kurtulamayan Canbolat Bey

Ali İhsan Beyi irtikâp edilecek hükûmeti devirme ve suikast meselesile münasebettar ve bunları hazırlayan gizli heyetle alâkadar görmekteyim. Nâil Bey, iptidadanberi gizli siyasî faaliyetlerden bir an fariğ

olmamıştır. Onun da işbu gizli heyetle alâkadar olduğunu vicdanen kabul etmekteyim.

Dr. Nazım Beyin; Ziya Hurşidle doğrudan doğruya alâkası olmasa bile, geniş bir gizli cemiyet tarafından yapılmak istenilen suikast hâdiselerile alâkadar bulunmaması mümkün değildir. Dr. Nazım Beyin en galiz küfürlerle mütemadiyen, ötedenberi münasebetli münasebetsiz, propagandalarda bulunması ve maslup Şükrünün bu kadar yakından dostu olduğundan dolayı behemehal bu işten haberdar olması icabedeceği bir mantıkî zarurettir. Şükrü ve İsmail Canbolatın bukadar muazzam bir işi yalnız Kara Kemal ve Abdülkadir gibi iki üç kişi ile yapmasına imkân var mıdır? Bu sebeple, Dr. Nazım Beyin de, bu mesele ile alâkadar olup gizli Heyette bulunduğuna kati kanaatım vardır.

Cavit Beye gelince, evindeki toplantıların alelâde içtimalar olmadığı anlaşılmıştır. Diğer taraftan asılan Sarı Efe Edib de Cavit Beyin gizli bir Heyete yardım ettiğini söylemiş, Cavid Bey ise bermutad bunu da inkâr etmiştir. Kendisinin eskisindenberi arkadaşı olan Ali İhsan Beyin mazbut ifadelerinde ise:

«Kara Kemal siyaset ile uğraşmak fikrinden vazgeçtiği halde, kendisini siyasete imâle tahrik ve teşvik eden Cavit Beyle Şükrü Beydir.» Diyor. Bu kadar deliller ve şahitler karşısında Kara Kemalin şebekesinde, Cavit Beyin dahil olmadığını kabul etmek mümkün müdür? Binaenaleyh: Cavit Beyi de aynı veçhile ittiham ediyorum. Ardahan mebusu Hilmi Bey de gece gündüz Abdülkadir ve Kara Kemal ile pek sıkı bir münasebete girişmiş olması ve kendisinin ötedenberi gayet menfi ruh taşıması hesabiyle, bu cereyandan uzak kalamıyacağı muhakkaktır. Hilmi Beyi de ayni

veçhile mücrim addediyorum.. diyen müddeiumumi, bunlardan Doktor Nazım, Cavit, Nâil ve Hilmi Beylerin; Ceza Kanununun 55 inci maddesi delâletile 57 inci maddesine uyularak cezalandırılmalarını, yâni idamlarını bu arada Ali İhsan, Vehbi, Hüsnü, Edhem Hamdi Baba eski İzmir Valisi Rahmi ve Rauf Beylerle diğerlerinin de muhtelif cezalara çarpılmalarını ve bir kısmının da beraatini istiyordu.

Doktor Nazım İstiklâl Mahkemesinin huzurunda

Beraati istenenler arasında Hüseyin Cahit Bey de vardı. Müddeiumumi şu ifadesi ile Hüseyin Cahit Beyin ömrü boyunca sürgünlük cezasını kâfi görerek, hayatının bağışlanması teklifinde bulunuyordu.

— Meğer İttihat ve Terakkinin ateşli muharriri Hüseyin Cahit Beyin yazdığı yazılar, kendi fikirlerinin ilhâmı, olmaktan ziyade, Cavit Beyin evinde kararlaştırılan esasları müdafaa etmek için olduğu tahakkuk ediyor. Ancak Hüseyin Cahit Beyin, son suikast hâdisesile alâkalı gizli heyet ile münasebeti olduğuna dair bir delil ve emare ve hiçbir kanuni karine yoktur. Esasen yazdığı yazılardan dolayı yüksek heyetimizce müebbeden nefiye mahkûm olmutur.»

Şimdi sıra, mahkûmiyetleri istenenlerin son müdafaalarına gelmişti.

CAVİT BEYİN EŞSİZ MÜDAFAASI

Reisin:

— Müdafaanızı dinlemeye âmâdeyiz! Sözü üzerine, gayet sakin ve vakur bir vaziyette ayağa kalkan, meşrutiyet devrinin bir numaralı hatip ve o nisbette meşhur Maliye Nazırı Cavit Bey, İstiklâl Mahkemeleri tarihinde, daima eşsiz kalacak derecedeki kuvvetli müdafaasına şöyle başladı:

— Muhterem Hâkimler!. Senelerdenberi devam ettiği söylenen ağır bir cürüm ile maznun olarak, 63 gündür ki, emri adaletinizle mevkuf bulunmaktayım. Tevkif edildiğim gündenberi, İzmir ve Ankarada yapılan sorgu ve muhakemelerde, dinlediğim iddia ve ittihamnamelerden, mülhem olarak kendimi müdafaa edeceğim.

Bu müdafaayı, Müddeiumumi Beyin iddianamesinde olduğu gibi, ikiye ayıracağım. Biri umumî, diğeri hususî müdafaam olacaktır. Müddeiumumi Bey biraz

düşmanca tarzda tasvirimi yaptı. Şahıslarımızın bir ehemmiyeti olmayabilir. Fakat vaktiyle işgal eylediğimiz mevki dolayısı ile biraz itina edeceklerdi.

Müddeiumumi Beyden beklerdim ki; bu dâvayı meselâ, kimyevî evsâfı tahlil eden bir kimyager ve bizim gözümüze görünmeyen bir âlemi görerek izah ve teşrih eyleyen bir romancı gibi tetkik etsinler ve geçtiğimiz yollardan ne gibi his ve âmillerle müteharrik olduğumuzu göstersinler. Her nedense bu derece derin tahlillere lüzum görmediler. Âdeta bil'riyaziye tahlil ile ithamlarını serdettiler. Müddeiumumi Bey burada bulunan ve bulunmayan şehit ve kayıp rical hakkında harp mesuliyeti ileri sürdüler. Harp mes'uliyeti içinde üç kişi varsa, ikisinden birisi, bir kişi varsa, o biri benim! Harp mesuliyetinden bana isabet edebilecek hiçbir vicdanî hisse yoktur!

Hüseyin Cahit Bey
Mahkemeden çıkıyor

Hâkim efendiler!.. Harp yapanlara, «Mısırı alacağız» diyenlere, «Bizim ruhumuzda birı Adana, diğeri Irak gibi iki Mısır vardır» dedim. «Kafkasyayı istilâ edeceğiz!» diyenle-

re. «Toprak almakla ne kazanacaksınız?» dedim. Türk mefkûresinin en büyük müddeilerinden biri olan Ziya Gökalp'ın hazır bulunduğu bir mecliste harbi istemediğim söylendiği zaman «Bu memleketin muhtaç olduğu toprak değil, insandır.» Dedim. Bu kayıp karşısında, bunu telâfi edecek hangi muvaffakıyet, hangi zafer vardır?» dedim. Suallerim cevapsız kaldı. Üç ay sonra da bu harbe girmemek için zorluklar çıkardım. Hülâsa üç ay onlar benimle, ben onlarla uğraştım. İtilâf devletleri sefirlerine gittim: «Sulh taraftarlarına dâvalarını müdafaa edecek kadar mühlet veriniz» dedim. Kendilerinden Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatının bahis mevzuu olmayacağına dair müşterek taahhütlü vesikalar aldım. Fransız ve İngiliz Hariciye Nazırlarına olan telgraflarımı okursanız görürsünüz.

Nihayet 24 Teşrinievvelde Karadeniz faciası zuhura geldi. Cereyan, fikrimin gösterdiği veçheyi takip ederek, arkadaşlardan ayrıldım. Türlü, türlü ittihamlara maruz kaldım. Beni öldürmek istediler. Hain diye gösterdiler. Buna rağmen kazanılması ihtimali olmayan bu harbe girilmemesi için çalıştım. Okuduklarım, gördüklerim bana bu yolda gitmemi göstermişti. Akdenizden Basra Körfezine kadar bütün vatanımın bir kale gibi muhasara edileceğini biliyordum.

Reis Bey!. Tekrar ederim ki, tarihin kabul ettiği bir hakikattir ki; ben masumum!

Keşki ben hatâ etseydim, vatan kurtulsaydı.. Müddeiumumi Beyin İttihat ve Terakki ricaline ikinci itâbî, şirketlere aittir.

Bendeniz İttihat Terakkinin bir iktisat mütehassısı olduğum halde bunlar hakkında bir fikir sormadılar ve teşvik etmedim. Üçüncü itiraz olmak üzere, iaşe meselesini bahis mevzuu edeceğim: Harbin son yılların-

da, menkuf vaziyette idim. Talât Paşa kabinesine girdiğim zaman, iaşe işlerinin hususî ellerde çevrilmesinin doğru olmayacağını söyledim ve buna muvaffak olarak iaşe Nezaretinin kurulmasını temin ettim. Hiç bir vicdan tasavvur edemem ki, bunlardan dolayı beni muatap tutsun!

Sonra Müddeiumumi Beyefendi, harp facialarını arasında buyurdular ki: «Harpte Türk neferleri sınır boyunda ölürken vatan diyarında çocuklar kadınlar açlıktan kırılırken, bir taraftan da kadın ve sefahat peşinde koşuyorlardı.» Ben hayatımda hiç bir zevke meftun değilim.

Hüseyin Cahit Beyin hesabı sorulan eski zamanlara ait bir resmi

En âdi zamanlarda bile, hayatımın intizamı herkesçe malûmdur. Böyle şeyler benim hayatımda hiçbir zaman vaki olmamıştır.

Beyefendiler!. Bunlar her zaman, her fırkanın başına musallat alan tufeylî haşarattır ki, yaptıklarının mesuliyetini hem fırkalarına, hem de millete çektirirler. İşte İttihat ve Terakkinin harp idaresindeki mesuliyetlerinden bana sıçrayabilecek şeyleri arz ve izah ettim.

Müddeiumumi Bey, bütün siyasi hayatımı tatsız bir cümle ile izah ederek, tafsile başladılar: «Borçların terbiyeti faziletkâranesini» ileri sürdüler. Bütün on yıllık maliyeci hayatımdan kalan bu muydu? Hem, ben böyle söylememiştim!

«Bütçe açığının terbiyeti fâziletkârisi vardır.» Demiştim ve bu söz, benim için değildi, bunu o sene bütçesinin başına koymuştum. Bütçe açığını yapan ben değildim. Koca Nazırlar ve mebuslardımızdı.

Garip bir tecellim var: Ne zaman bir istikraz meselesi çıksa, arkasından Cavit'in ismi zikrolunur. Halbuki bütün hayatımda iki istikraz yaptım. Hepsinin yekûnu 12 milyon liradır. % 4 faizle yaptığım bu istikrazın dört milyon lirasını, Sultan Hamidin bıraktığı borçları temizlemeğe hasrettim. 5 milyon lirasını ordumuzun techizatına ait olmak üzere Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşanın emrine verdim. Kalanını da ilk olarak, dağ taş başlarında, her memura günü gününe maaş vermeğe ayırdım. Devletin itibarını yükselttim, müteahhitlere: «Paran bankada duracağına Maliye Hazinesinde kalsın.» Diyecek bir raddeye getirdim. İşte o küçücük miktarlarla bu malî idarenin temeli atıldı.

Bu istikrazları hayatımın en büyük iftiharı olarak, Kırım muharebesindenberi görülmemiş şartlar içinde yaptım ve bu istikrazlarda, İstanbul ile Berlin arasında çekilen telgraf paralarından başka hiçbir gayri meşru yere para verilmemiştir. Dünyanın en büyük kuvvetlerile, Fransız Maliye Mahafili ile, arkadaşlarının bile bu işin yürümeyeceğini söyleyişlerine rağmen tek başıma mücadele ederek yaptım.

Mülkiye Mektebinden çıkıp da 380 kuruş maaşla Ziraat Bankasına girdiğim zamandanberi kâğıt de-

ğil milyonlarca altınla oynayan benim gibi bir adamın bugün dikilj bir taşı yoktur. Bu şayanı iftihar bir şey değildir beyefendiler fakat, bunları size söylemek mecburiyetindeyim.

Bendenize, bir de ahlâkı cürüm tevcih ettiniz: Niçin Anadoluya geçmediğimi sordunuz!

Reis Beyefendi!. Siz şahsan ne yaparsanız yapınız hangi hizmette bulunursanız bulununuz. bir mislinj daha yapamıyacağınız bir işi yaptığınız. düşmana kurşun atmak fazilet ve ulviyetini gösterdiğiniz zaman. bilâhare size iltihak eden arkadaşlarınız İstanbul kaldırımlarında dolaşıyorlardı. Kimisi. o zaman mantar gibj biten fırkalara girip çıkıyorlardı. Hiç kimsenin, o zaman firar ettiğini görmedim.

Ardahan mebusu Hilmi Bey mahkemeden çıkıyor

Artık namusuma tevdi edilmiş bir şey olmakla beraber söyleyeceğini: Temmuz ortalarında bir akşamdı, tanıdığım bir zattan aldığım bir tezkerede diyordu ki: «Yarın İstanbuldan murahhas olarak Sivasa gider misiniz?» O zatı aradım. buldum. Nakiye Hanımı çağırdım. Dedim ki; «Şöyle bir tezkere aldım. Gidebilir miyim? Bu selâhiyeti haiz

miyim? Bu işlerle meşgul olduklarım bildiğim Dr. Adnan Beyle Halide Edip Hanıma gönderdim. Bir müddet sonra aldığım cevapta: Bu işlerle meşgul mahafil sizin murahhas olarak Sivas'a gitmenize muvafakat etmemektedir.» Deniyordu. İki gün sonra da, İstanbuldan kaçtım ve kaçtığım zaman saklı olduğum ev basıldı. Nihayet arzum hilâfına Düyunu Umumiye'ye intihap edildim. Bunun üzerine kalktım. geldim.

Cavit Bey, bundan sonra İttihat ve Terakkinin harbe ve iaşeye müteallik hiçbir kararına iştirak etmediğini ve sulhü selâmet adamı olduğunu söyleyerek, şöyle devam etmiştir:

— Kara Kemal dostumdu. Fakat, işte okadar.. «Bu hareketlerini size söylemesi lâzımdır. Bunun aksi nasıl mümkün olur, size söylememiş olur mu?» diyorsunuz. Oldu işte, söylemedi. Dünyada birçok mantıksızlıklar olduğu gibi filhakika bu da bir mantıksızlıktır. Fakat ne yapayıp? Bu böyle olmuştur. Tekrar ediyorum ki, bana bu hususta hiçbir şey söylememiştir. Son sözüm işte bu.. Vereceğiniz karar, mesud zamanlarınızda bir istifhâm işareti ve bir sual şeklinde vicdanınızı rahatsız etmesin. Sözlerime inanmış iseniz. Pekâlâ... İnanmamış iseniz, ne yapayım.. Mukadderat!...»

Nâil Bey de, müdafaasını şöyle yaptı:

— Bakü ve sair yerlerdeki hareketlerimde, memlekete zararlı hiçbir nokta bulunmadığına, aksine memlekete faydalı olmak hususunda gayret göstermiş olduğuma kanaat getirmiş olduğunuzdan eminim. Ankaraya geldikten sonra da başka türlü çalışmadım. Evvelâ Hilâli-ahmer Riyasetinde sonra Himâyei Etfal Cemiyeti Heyeti merkeziyesinde bulundum. Bütün mesaimi hayır işlerine hasrettim. Cavit Beyin evindeki

toplantılarda konuşulanlarda, verilen kararlar da malûmunuzdur. Memleket aleyhinde bir cihetı yoktur. Hattâ dokuz maddelik programla da bir alâkam olmadığı meydandadır. Abdülkadirle, son hâdiseden evvel, kaç def'a ve nerelerde ve ne için görüşüğümüzü de bilâtereddüt bir bir arzettim. Onun eski bir arkadaşım olduğunu, inkâr etmedim. Ancak, suikast işi hakkında bana hiçbir şey söylememiş olduğu da, bir hakikattir. Gizlemiş.. Fakat siz, mutlaka söylemiştir diyorsunuz. Mukaddesatıma yemin ederim ki, bu mevzuda bana hiç bir şey söylemedi, hattâ ihsas bile etmedi. Doktor Fikret Beyin yüzleşmede söylediği doğru değildir. Eğer dediği gibi hakikaten vak'adan 3 gün evvel Beyoğlunda Tokatlıyanın karşısında Abdülkadirle birlikte gezmiş olsaydım. Onu da gizlemezdim. Nitekim, vak'adan üç dört gün evvel Abdülkadirin yazıhaneme geldiğini söylemiş, gizlememiştim. Yazıhaneme geldiğini söylerim de Tokatlıyan önünde beraber gezmişsek neden gizleyeyim?

Cavit Beyin Maliye Nazırı bulunduğu devirde çekilmiş resmi

Esasen sokaktaki bir gezinti, gizlenilebilir mi? Herkesin gözü önünde olan bir işi gizlemenin, ne mânası var? Sonra, bu derece esrarengiz bir iş sokakta gezilirken mi konuşulur? Bütün bunlar Doktor Fikret Beyin ifadesinde yanıldığını göstermeğe kâfi değil mi? Doktor Fikret Bey, belki Abdülkadirin yanındaki adamı, bana benzetmiştir. Şapkanın altındaki çehre bazen insanı aldatır. Şunu da ilâve edeyim ki, ben Abdülkadirle, ileri sürüldüğü gibi, suikast meselesini filân görüşmüş olsaydım hiç değilse, onunla birlikte sokakta görünmekten çekinirdim. Tekrar ediyorum ki, ne Abdülkadirle suikast işini görüştüm ne de başka bir kimseden suikaste dair küçücük bir haber aldım. ve hattâ ne de, herhangi bir gizli heyet veya cemiyetle bir alâkam var.

Evlât ve ahfadına leke iras edecek olan ve az buçuk aklı başında müfekkeresi yerinde bulunan vicdan sahibi bir insanın asla kabul edemeyeceği meşum bir suikast teşebbüsü ile zerre kadar alâkadar olmadığımı ilân ile, muhterem heyetinizin adaletine iltica ediyor, beraatime karar verilmesini diliyorum.

Doktor Nazım Bey, şöyle dedi:

— Berlinde Talât Paşa merhumun riyasetindeki İslâm İhtilâlleri Cemiyeti namı altında vatanımızın düşmanları aleyhinde çalışırken, mesaimiz Ankara hükmeti ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından tasvip edilmiş ve Ankaradan bu mevzuda gelen mektupla; Anadolu işlerine karışmamak ve yalnız hariçte çalışmak şartı ile bizimle işbirliği yapıldığı tebliğ edilmişti. Gerek Almanyada, gerek Rusyada bu emrin haricine çıkmadım. Böyle bir şeyi hatırımdan bile geçirmedim. Bütün mesaim meydandadır. Kimse aksini iddia edemez. Enver Paşanın Anadoluya geçmemesi için de elimden geleni yaptım. Nitekim geçmedi. Ca-

vit Beyin evindeki toplantıya Gazi Paşanın muvafakat ve müsaadesi olduğuna inanarak iştirak ettim. Esasen bu toplantıda da vatan aleyhine hiçbir şey konuşulmamıştır. Bundan sonra İzmire gittim. Kendi halimde, siyasetten uzak yaşadım. Bu arada Terakkiperver Fırkaya girmem için yapılan teklifi kabul etmedim. Dedikleri gibi siyasi maksadım olsaydı, neden girmezdim.

Bu sırada bana bir program gönderildi. Bilâhare evimdeki arama esnasında bulunan bu program hiç bir şey ifade etmez. Benim gibi, kimbilir başka kimlere de gönderilmiştir. Zaten buna cevap bile vermemiştim. Müddeiumumi Beyin buyurdukları gibi halk arasında propaganda yapmadım. Siyasetten çekilmiş bir adam, neyin propagandasını, niçin yapsın? Amma, her vatandaş gibi konuşmuş olabilirim. Bu da bir cürüm teşkil etmez. Ailemin maişetini düşünmekten başka bir şey yapacak halde de değildim.

Müddeiumumi Beyin hakkımdaki en ağır ithamları benim bir gizli teşkilâta intisabım ve bu münasebetle Kara Kemal ve arkadaşlarının tertip etmiş oldukları suikast teşebbüsünden haberdar oluşumdur. Şükrü, Canbolat ve Kara Kemal Beylerle iki seneden beri ne görüştüm ve ne de muhabere ettim. Bu vaziyette olan bir adam, bunların da dahil oldukları söylenen bir gizli teşkilâta nasıl intisap etmiş olabilir? Bu, katiyen varit değildir. Bütün mukaddesatım üzerine kasem ederim ki; suikast hâdisesi, şuyuundan evvel, tamamen meçhulümdü. Hiçbir şey duymamış, işitmemiştim. Ben ötedenberi gayri meşru hareketlerin prensip itibarile ve şiddetle aleyhindeyim. Bunu herkes bilir. Suikast cinayetini irtikâp edenlerin ne gibi elim neticeler karşısında kaldıklarını ve kalacaklarını benim kadar bilen yoktur. Bunun en mühim canlı mi-

sâli, Mahmut Şevket Paşa merhumun şahadeti vak'asıdır. Bu vak'a o zaman iktidar mevkiinde bulunan İttihat ve Terakkiyi ne kadar kuvvetlendirmişse, suikasdı yapmış olan tarafı da, o nisbette zayıflatmıştır. Yâni suikastı yapanlar, kendilerine fenalık ettiklerini görmüşlerdi. Bu gibi misâller çoktur. Onun için suikast taraftarı olanları ben yalnız cinayetle değil belâhatle de itham ederim.

Aklı başında olan bir kimse, suikast gibi şeyleri düşünmeyi bile, hatırına getiremez. Bütün bunlar gibi, bütün hayatım ve hareketlerim de, benim böyle bir şeyle alâkadar olmayacağımı açıkça göstermeye kâfidir. Yüksek mahkeme heyetinin de, bunu takdir ederek, âdilâne karar vereceğinden eminim...

Ardahan mebusu Hilmi Bey:

— Birinci Büyük Millet Meclisinden ayrıldıktan sonra Ardahan ve Şavşatta ticaretle meşgul oldum. Siyasî faaliyetlerden tamamen uzak kaldım. Siyaset yapmak isteyeydim, oralarda ne işim vardı? Kara Kemalin yazıhanesinde bulunduğum iddiası doğru değildir. Yalandır. Ne Kara Kemalle, ne de diğerlerile hiçbir alâkam yoktur. Suikast işini de, ancak gazetelerde görünce, öğrendim. Başka hiçbir şeyden haberim bile olmamıştır. Demekle iktifa etti.

Ali İhsan Beyle, diğer maznunlar ise, söyleyeceklerini söylemiş olduklarını ve artık kendilerini müdafaa etmeyeceklerini mahkeme heyetinin vicdanına sığındıklarını beyan ettiler. Bu arada Hüseyin Cahit Bey de:

— Müddeiumumi Beyin hakkımdaki talepnamesine teşekkür ile heyeti hâkimenin adaletine iltica ederim.

Diye, aynı şekilde, müdafaada bulunmayacağını belirtti.

En sonunda, en veciz müdafaayı yapan da seksenlik Hamdi Baba oldu ve ak sakalını sıvaslıya sıvazlıya, boynunu bükerek, şöyle dedi:

— Benim ne kadar propaganda yapacağımı şu halime bakarak, kolayca tahmin edebilirsiniz! Şurada birkaç günlük ömrüm kaldı. Bu müddeti olsun, mahkeme huzurundan beraat kararı ile ve alın akı ile çıkmış bir fâni huzuru ile geçirmekliğime imkân vermenizi, vicdanınızdan beklerim.»

NİHAYET MAHKEME HEYETİ KARARINI BİLDİRİYOR:

Nihayet karar günü geldi. 26 Ağustos perşembe... Mahkeme salonu, yine hınca hınç dolu.. Saat 14 e doğru süngülü muhafızlar ortasında, salona giren bütün maznunlar arasında yalnız Cavit, Doktor Nâzım, Hilmi ve Nail Beyler görünmedi. Bilhassa onları görebilmek için dört dönen gözler, beyhude yoruluyor. Sonsuz gibi gelen kafilenin arkası alındığı halde, yine yoklar... Bu yokluktan korka korka, endişe ile mâna çıkaranlar, birbirlerine bakışarak acı acı dudak büküyorlar..

Nihayet mahkeme heyeti de teşrif ediyor, makamına kuruluyor. Reis Bey, yine hapsinden fazla azametli:

— Mahkememizin kararını tebliğ edeceğiz, dinleyiniz! Benim namıma Baş Kâtip okuyacak!. Ve Baş Kâtip Bey okuyor:

— Muhakemeler safhalarını tesbit eden ifadelerle iddia makamının talepnamesi ve maznunların müdafaaları mütalâa ve tetkik olunarak kanaat husûlüne kâfi görüldü. Bu takrirlerin neticelerine göre umumî harbi ve umumî harp esnasında devlet işlerini iyi bir şekilde idare edemeyerek, memleketi izmihlâl ve inhizam tehlikesine düşürmek suretile iktidar mevkiini terk ederek ve kendi kendisini feshe mecbur kalan ve başlarından birçokları memleketi bizzat açtıkları felâket uçurumunda bırakarak kaçan İttihat ve Terakki Fırkasının yeniden iktidar mevkiine getirilmesi maksadı ile gizli ve suikaste müntehî bir siyasî faaliyet şebekesinin İzmir muhakemelerinde meydana çıkan mevcudiyeti, Ankarada ikmal edilen safhalarile kat'i surette teeyyüt etmiştir.

II

Umumî harpte kaçanların, memlekette millî mukavemet ve istidadı sezdikleri dakikadan itibaren, Berlinde başlayarak Moskova ve Batumda devam eden faaliyetlerinin, kendi kendisini kurtarmaya çalışan milletin bâizi oldukları felâketi tamir ve telâfisi imkânsız bir hale getirecek tarzda yeniden memleketin mukadderatını ele almak maksadiyle harekette bulundukları sâbit olmuştur. Dâvacısı bütün bir millet ve şahidi bütün bir cihan olan umumî harp felâketlerinin, millî zafer şerefine ve hörmetine bütün siyasî mücrimler arasında millet tarafından af edilen mesulleri, umumî harpten sonra yabancı topraklarda anavatan aleyhinde tertip ettikleri entrikalardan dolayı dahi af ve müsamahaya mazhar olmuş ve kayıtsız şartsız vatandaşlık camiası içine kabul edilmiş iken, bunlardan bir kısmının, her türlü hamiyet ve vicdan kaydından âri bir hırsla açtıkları cinayet mecrasına yeni ve gizli istikametler vererek kötü maksatlarına doğru yürü-

mekten fariğ olmadıkları, muhakemenin cereyanı ile açıkça anlaşılmıştır.

Türk milletinin kuvvet ve mukavemet kaynaklarının tükenmez olacağından gafil bulunarak, o zaman millet ve memleketi düşman ayakları altına atıp kaçmaktan başka çare bulamayan İttihat ve Terakki Rüesasının, millî zaferin tabii neticesi, kendilerinin yeniden iktidar mevkiine gelmeleri olacağı kanaatile mütehassis oldukları ve Berlinde kararlaştırılarak Moskovada tecrübe edilen Anadoluya ve Anadolu iktidar mevkiine baskın fikirlerinin başlıca rüesasının ortadan çekilişlerile arızî bekleyişten sonra, birinci ve ikinci Lozan konferansları müddeti arasında İstanbulda eski Maliye Nazırı Cavit Beyin evinde yapılan gizli kongrede eski maksatların teminine doğru yeni kararlar alındığı tamamen tezahür ve taayyün etmiştir. Zikredilen gizli kongrede Cavit Kara Kemal, Şükrü ve İsmail Canbolat tarafından isimleri tesbit olunan ve İstanbulda mevcut bulunmayanları muhabere ile davet edilen kendi tâbirlerince, (Eski İttihatçılar) ın toplandığı ve Kara Kemalin Gazi Paşa Hazretlerine İzmitte vâki müracaatı, asıl mevzua vesile ve zemin edinilerek, İttihat ve Terakkinin ilerideki rolü konuşulduğu ve kongre azasından bir kısmının vatan hamiyet ve fâzilet duygularının galebesile bu mahiyette bir siyasî faaliyeti hoş göremeyip ayrıldıkları ve bir kısmının davetlere hiç gitmedikleri ve merhum Ziya Gökalp Beyin de Diyarıbakırdan aldığı davetnameye red cevabı verdiği, diğer bir kısmında toplantıda hazır bulunarak, müzakerelere katıldıkları anlaşılmıştır. Bu toplantılarda, hedefe doğru tesbit edilen merhaleler üç esası ihtiva etmektedir.

1 — Büyük Millet Meclisindeki birinci ve ikinci gurupları birleştirerek, her ikisindeki eski İttihatçıal-

rı toplamak ve Rauf Beyin yardımının da inzimamile birleşecek gurubların, idare heyetinde ve vekiller heyetinde nafiz bir vaziyet almaları..

2 — Bu mümkün olmadığı takdirde, eski İttihat ve Terakki namına, 15 - 20 kişilik bir mebus listesini Müdafâaî Hukuk Fırkası teşekkülüne şüpheyi davet etmeden ve yine Rauf Beyin yardımının inzimamile sokturmak.

3 — Bu da olamadığı takdirde, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Fırkası namı altında zâhirî esasları 9 umdeye meydan okuyan 9 madde halinde tesbit olunan bir fırka teşkili ile ortaya atılmak ve açık mücadeleyi tecrübe etmek.

Bu üç şeklin, ikisinin muhtelif teşebbüslerden sonra muvaffakıyetsizliğe müncer olduğu ve İttihat Terakkiyi ihya fikrinin dahi, Hüseyin Cahid Beyin birçok hararetli makalelerine ve diğerlerinin şifahî propagandalarına rağmen, umumî efkârda hiçbir câyi kabul bulmaması üzerine, geciktirilmesi cihetine gidilerek, dördüncü bir şekil üzerinde durulması kararlaştırılmıştır.

Dördüncü şeklin; blok ve zümre halindeki teşebbüslerin terkile, münferit müracaatler ve bu müracaatleri besleyecek delâlet ve tasavvutlarla kendilerine mensup olan ve daha sonra İltihakları muhakkak bulunanları, Halk Fırkası namzetleri olarak Büyük Millet Meclisine mebus seçtirmek ve bir kere seçildikten sonra, ikinci bir fırka teşkili suretile, Halk Fırkasını parçalamak projesini ihtiva eylediği ve bu gibi namzetlerin tervici hususunda Rauf Beyin azâmî bir tesirle müzaharette bulunduğu sabit olmuştur.

O zamanlar, bu gizli heyetin, henüz tohumu halinde bulunan mefsuh ve mülga Terakkiperver Fırkasının meclis içindeki müstakbel unsurları, bu hud'a

ve desiselerle temin edildikten sonra, fırka ve ayrılık tâbirleri ağıza alınmadan, muhtelif telkinlere başlanmış olduğu ve meclis dışında Cavit, Cahit, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, Nâil, Hilmi ve meclis içinde: Rauf, Şükrü, İsmail Canbolat Beylerin âzamî hararetle faaliyete geçerek, Halk Fırkası çoğunluğunu, teşkili düşünülen fırkaya imâle suretile memleket idaresini ellerine almağa doğru yürürken ve bu esnada Rauf, Cahit ve Cavit Beylerin İstanbul matbuatının bir kısmını dahi maksatlarına vasıta olarak kullanmaya muvaffak oldukları da anlaşılmaktadır. Bundan sonra meclisten çekilip, Terakkiperver Fırkaya sokularak iltihak eden kumandanlarla Rauf Beyin, en mühim rolü oynayarak, İttihatçıların emellerine hizmet ettiklerini kaydettikten sonra) sıra, maznunlara gelmişti.

Fakat, buraya kadar sıralanan suçlara dikkat edilirse görülür ki; hepsi de; umumî harbe giriş, bu harp esnasında yapılan iaşe işleri gibi yolsuzluklar ve nihayet memleketi harbe sokanların kaçtıkları yerlerdeki faaliyetleri ve daha sonra memlekette iktidarı ele geçirmek için fırka kurmağa teşebbüsleri gibi noktalar üzerinde toplanmaktadır. Halbuki, bu mahkeme daha işe başlarken, İttihat ve Terakkinin eski hesaplarını karıştırmayacağını, yalnız suikast teşebbüsünde parmağı olup olmayanları araştıracağını kat'î şekilde ilân etmiş bulunuyordu. Esasen kuruluş sebebi de bu idi. Şimdi, buna riayet etmediği, yine kendi ağzı ile:

«Bu memlekette her vatandaşın fırka kurmak, siyasî faaliyette bulunmak en sarih hakkıdır» demiş olmasını da ve hakikaten de böyle olduğunu da unutara, karşısındakileri böyle bir işe teşebbüs ettiklerinden dolayı da suçlu sayıyordu.

Şimdi, maznunlar hakkında, ayrı ayrı vermiş olduğu şu hükümleri okurken de, mahkemenin nasıl bir his altında ve tezatlar içinde, hükmünü vermiş olduğunu bir daha anlıyacaksınız.

«— Maznunlardan Cavit Beyin Lozan Konferansını takip eden anlarda, mahiyeti tahkikat evrakı ile, zabıtname ve iddianamede yazılı toplantılar tertip ve evinde yaptırdığı, kongre ismi verilen ilk toplantının birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki kimselere, diğerlerinin ise yalnız büyükler mertebesinde bulunanlara hasredilecek, gizli karar alındığı ve Cavit Beyin, Ceza Kanununun 57 nci maddesindeki tariflere uygun surette gizli teşekkülün riyasetini üstüne alarak arkadaşları vasıtasile beş şekilde hülâsa edilen muhtelif faaliyetleri, bilhassa Kara Kemal marifetile sevk ve idare edildiği vaki tahkikat ve zabıtnamelerde yazılı ifadeler ve itiraflarla sâbit olmuştur.

Cavit Beyin toplantılara ve kararların şekil ve mahiyetine mütealliik olarak İzmirde sorulan sualler karşısında ısrarla inkâr ve kaçamak yolunu tecrübe etmesine rağmen Ankaradaki te'villi itirafında, umumî harp senelerindenberi, hiç görüşmeyecek hattâ selâm dahi veremeyecek derecede dargın bulunduğunu, asılan Şükrü ile Kara Kemalin delâletile barışarak evindeki toplantılarda iş birliğini kabul etmiş bulunması ve Ali İhsan Beyin Şişli toplantıları ve keza asılan Sarı Efe Edip'in suikast teşebbüslerinin tatbikatı için paraca yardımlara dair ifadeleri, on yıllık cemiyet ve fırka arkadaşlığı esnasında hemen hiç temas ve münasebette bulunmadığı hakkındaki tahkikatın kendi ifadeleri ile sükûtu gibi tali deliller ve kanunî karâin Cavit Bey'in gizli heyetin riyasetini deruhte eylemiş olduğuna mütealliik kanaatleri kuvvetlendirmektedir.

Doktor Nazım Beye gelince; onun Cavid Beyin evindeki kongreye ve onu takip eden gizli heyet toplantılarına iştirak eylediği ve bu gizli toplantılarda verilen bütün kararlarda reyi bulunduğu ve bu kararları tatbik sahasına götürecek siyasi faaliyetlerde bulunduğu, siyasetle uğraşmaktan tamamen fariğ bulun-

duğu hakkındaki ifadelerine ve inkârlarına rağmen diğer arkadaşlarının gizli toplantılarda hazır bulunduğuna dair ifadelerile anlaşılmış ve mslub Şükrüye hitaben yazılmış olan mektubu ile de sâbit olmuştur.

Vatanın izmihlâle sürüklenmesinde başlıca âmillerden olduğu malûm ve tehlike anında yabancı diyarlara kaçışile müeyyet olan Doktor Nazım Beyin intisabını inkâr eylediği siyasî hayatın en kirli bataklığında faaliyet sarfetmekte olduğunu, eldeki mektubun bilhassa Türk milletinin necabetinden şikâyet eden ve «düşman ayaklarına atılmış olan vatanı kurtaran ve saadet ve selâmet yollarına sevk eden kurtarıcıya karşı nankörlük gösterilmemesinden» ızdırap duyduğunu ifşa eyleyen fıkrası pek aşikâr bir surette isbat etmektedir.

İlk ifadesinde İttihat ve Terakki namına sarfedilecek her türlü faaliyetlerin ve alınacak her türlü kararların gayri meşru olacağını beyan eylemiş olan Doktor Nazım Bey, Cavit Beyin evindeki yeni bir İttihat ve Terakki programı hazırlanmasına iştirak ettiği sâbit olduğu gibi bahis mevzuu mektupta, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki ile faaliyete geçilmesi ve bunun maksat noktai nazarından daha semereli neticeler vereceği hakkındaki îmâ ve işaretler de ayrıca dikkate şayan görülmüştür. Ve gizli toplantılarda tesbit edilmiş olduğu anlaşılan dokuz maddelik program suretinin, İzmirdeki evinde aranarak, elde edilen evrak arasmda bulunuşu, kendisinin gizli heyete dahil ve ceza kanununun 57 dinci maddesinde vasfedilen muharrikler zümresinden bulunduğu teşvik ve te'yit edecek kuvvetli delillerden addolunmuştur.

Nail Bey: Sabık İttihat ve Terakki murahaslarından olup, Rusyada ve daha sonra Enver Paşanın memuru mahsusu olarak gelip yerleştiği Ankarada daima gizli olmak üzere siyasî faaliyetten ve o zaman mecliste mevcut iki gurup arasında nifâklı bir rol oynamaktan bir an hâli kalmamış olduğu tezahür eden Nail Bey Millî zaferden sonra Kara Kemal şebekesine tekrar iltihakla, Cavit Beyin evindeki kong-

reye iştirak eylediği ve gizli heyet arasına alındığı ve o ânden itibaren takip ve tahkik olunan hayat tarzına göre daima menfî faaliyetleri tahrik eylediği ve gerek umumî harpten evveldenberi dargın olduğu halde, son siyasî faaliyetleri devresinde barıştığı Kara Kemal ve gerek Abdülkadirle en sıkı bir irtibat ve münasebet idame ederek, bilhassa son sene zarfında Kara Kemal, Abdülkadir ve Hilminin iştirakiyle yapılan gizli toplantılarda hazır bulunduğu anlaşıldığı gibi, siyasetle uğraşmaktan vazgeçtiği hakkındaki kat'î ifadelerine rağmen, Eskişehirde Terakkiperver Fırka teşkilâtını üstüne aldığı gibi, maddî yardımda da bulunduğu ve kendisinin de aynen Kara Kemal, Cavit, Abdülkadir, Hilmi ve emsali gibi Terakkiperver Fırkaya dahil olmadan, bu fırka teşkilâtını gizli faaliyetlerle kuvvetlendirmeğe çalıştığı kendi itirafı ile anlaşılmış ve Cavit Beyin evinde, İttihat ve Terakki namına müstakil bir proje tanzim eden gizli heyete dahil bulunduğu teeyyüt etmiş olduğundan onun dahi, Ceza Kanununun 57 dinci maddesi tariflerine göre suikast ve hükûmet tabibi cürümlerine methaldar, faal ve hareketleri ve teşebbüslerile, muharrikler arasında kabul etmeye kanunî mecburiyet vardır. Hilmi Bey; İttihat ve Terakkinin kadim fedaî ve silâhendazlarından ve son zamanlarda merkezi umumî âzasından olup Büyük Millet Meclisinde Ardahan mebusu olarak bulunduğu esnada bir taraftan Rusyadan memleket dahiline atılmağa fırsat arayanlarla rabıta ve münasebet tesis eyleyen ve yahutta memleket aleyhine vahim neticeler tevlit edebilecek tarzda malûm faaliyetlerde bulunmakta olan Enver Paşanın, bu gibi hareketlerinden vazgeçmesi hususunda Ankara hükûmeti tarafından bazı tavsiyeleri Enver Paşaya götürmeğe memur edilmiş iken, daha Ankaradan ayrılır ayrılmaz bu vazifeyi bütün yol boyunca millî mücadele ve vatan haricinde olanlar lehine hararetli propagandalarda bulunmak gibi ihanetkârane bir surette yaptığından dolayı derhal Trabzona geri çevrilmiş olmakla maruf Hilmi Bey, Cavit Beyin evindeki kongredeki gizli toplantılara katıldığı ve malûm kararların alınmasında medhaldar olduğu ve gizli heyetin Kara Kemale merbut adamları Nail ve Abdülkadirle birlikte mesaadet

Hanındaki birçok gizli toplantılara katıldığı ve Ankara suikast plânı hazırlandığı esnada vâki olan davet üzerine, ticaret için gitmiş olduğu Şavşattan, derhal İstanbula koşmuş olduğu sabit olmuştur. Hilmi Beyin ifadesinde, ticaret işlerini görüşmek ve hasta olan validesini ziyaret etmek maksadı ile, her sene yalnız kısa bir zaman İstanbula gelmekte ve derhal dönmekte olduğu hakkındaki sözleri, Ankara suikastı hazırlıkları esnasında gelişinden, tevkifine kadar altı aydan fazla bir müddeti (kısa zaman) olarak kabule imkân bulunmadığı gibi, İstanbulda kaldığı müddetçe Kara Kemal'i ancak 8-10 defa ziyaret ettiğine dair olan sözlerini de, elde edilen ve altmışa yakın ziyaret kaydeden kendi not defteri tekzip eylemektedir.

Hattâ 5 ve 8 haziranda yine Abdülkadirle bulunduğu ve 12 haziranda Nail'i arayarak bulamayıp Mesadet Hanına gidip Kara Kemali bulduğu ve beraberce Naili de aldıkları ve 14 haziranda Kara Kemale giderek akşama kadar kaldıktan sonra Hafız Mehmete uğradığı ve daha sonra yine Kara Kemale uğrayarak onunla beraber çıktığı ve 17 haziranda yine Mesadet Hanına gittiğini red ve inkâr kabil olmayacak bir surette tahakkuk eylemekte ve bu sebeplerle sabık Ardahan mebusu Hilmi Beyin dahi, kanunun ayni maddesinde tavsif edilen mefsedet muharriki olanlar sınıfına dahil bulunduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Rauf Bey'e gelince: İstanbul mebusu Rauf Bey'in Baş Vekâlette bulunduğu tarihten itibaren, kongre kararı ile fesh edilmiş olduğunu kat'î surette bildiği İttihat ve Terakki Fırkasını, o zaman için bir takım maksatlar yolunda kullanmak ve ihyaya çalışmak istediği ve daha sonra dahi, kendilerini İttihat ve Terakki erkânı saymakta inad eden kimselerle işbirliği ederek, Meclisteki ikinci gurup mensuplarını da maksadına âlet eylediği ve yine o zamanki arkadaşları ve bugünkü cürüm ortakları ile Meclis içinde de muhtelif şekillerde çalışarak cezp ve celp edebildiği kimseleri bir muhalif fırka teşkiline imâle hususunda faaliyet sarfeylediği ve suikast ve taklibi hükûmet hâiselerine hangi noktadan itibaren muttalı olduğu henüz aydın-

latılmamış ise de, bu teşebbüslerin Ankara safhasına tamamen vâkıf bulunduğu halde millet ve memleket için felâketi mucip olacak facianın vukuunu ve tekerrürünü önlemek için hükûmeti haberdar etmek en iptidaî bir kanunî vazife, bir vatanî farize ve nihayet bir insanî vecibe olduğu halde, bunu yapmadığı gibi, keyfiyetten haberdar olan arkadaşlarının hükûmeti ikaz larını men'e çalışmış olduğu birçok ifadeler ve itiraflar ile sübut mertebesine vasıl olmuştur. Rauf Beyin Bursa, İzmir teimâane teşebbüslerine tekaddüm eden günlerde: «Ben gidiyorum siz ne yaparsanız yapınız!» diyerek (*) Avrupaya gitmiş olması, gizli heyetin bütün meşum kararlarına vakıf olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Doktor Adnan Beye gelince; Avrupada bulunan ve mahkemenin davetine icabet etmeyen Doktor Adnan Beyin gıyaben yapılan muhakemesinde, bahsedilen bu gizli, cinaî ve siyasî teşebbüslerle bir güna medhal ve alâkası bulunmadığı anlaşılmıştır.

Hüseyin Cahit Beyin, Cavit Beyin evindeki toplantılara iştirâk eylediği ve başmuharriri bulunduğu Tanin gazetesinde bu toplantıların müzakere ve kararlarını bazı makalelerle neşretmiş olduğu tezahür etmişse de, gizli heyetin suikast ve hükûmeti devirme kararına tekaddüm eden zamanlarda tevkif ve muhakeme ve sürgün edildiği tesbit olunmuş ve onun dahi gizli, cinaî ve siyasî teşebbüslerde medhal ve iştirâkı bulunmadığı anlaşılmıştır.

Küçük Talât ve Azmi Beylerin vatana avdetten sonra, millî zaferi takip eden senelerde müsbet veya menfî hiçbir siyasî faaliyette bulunmadıkları sâbit olmuş ve muhakeme ile de kanaat hasıl edilerek tesbit olunmuştur. Bu sebeple, bunlardan sabık Maliye Nazırı Cavit, Doktor Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve kâtibi mesullerden Nail Beylerin, vâki hareketle-

---

(*) Mahkemenin, üzerinde ısrarla durarak kararına âdeta mesnet edindiği bu sözün Rauf Bey tarafından sadece: «Ben mülevves hale getirilen bu siyaset denilen şeyle uğraşmaktan usandım, gidiyorum, sizinle artık bir alâkam yok.» mânasına söylenmiş olduğu aşikârdı. Nitekim bilâhare de bu tahakkuk etmiştir.

rinin icap ettirdiği cezaların, yeni Ceza Kanununda, daha ağır hükümleri ihtiva etmesi hasebiyle, eski Ceza kanununun metninde:

«Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasiye Kanununu tamamen veya kısmen tagyir, tebdil ve ilgaya ve bu kanuna tevfikan teşkil edilen Büyük Millet Meclisini iskat veya vazifeyi ifadan men'e cebren teşebbüs den idam olunur» Diye yazılı bulunan 95 inci madde delâletile, ayni kanunun: «Yukarıda yazılı 55 ve 56 ıncı maddelerde beyan olunan kararlardan birini, bir takım şahıslar topluca icra eder ve yahut icrasına tasaddi eylerlerse o cemiyete dahil bulunanlardan, asıl reis ve müfsit muharrik olanlar her nerede bulunursa idam olunur.» diye yazılı 57 nci maddenin ilk fıkrasına tevfikan idamlarına ve yine maznunlardan Vehbi, Hüsnü, İbrahim, Edhem, Rauf ve Rahmi Beylerin vâki hareketleri bahsedilen 55 inci madde delâletiyle Ceza Kanununun metninde «yukarıda zikrolunan cinayetlerden 55 ve 56 ıncı maddelerde beyan olunan fesatlardan birini icra kasdiyle iki veyahut daha ziyade şahıslar arasında gizli bir ittifak teşkil olunup da o ittifakla tanzim olunan fesadların icrasını sözleşip kararlaştırıldıktan sonra başka icra esbabı hazırlanması zımmında bazı fiiller ve tedbirlere dahi teşebbüs olunursa, o ittifakta bulunan kimseler müebbeden kalebend olunur ve eğer öyle bir ittifak hakkında bir veçhile söz fesadın icrası esbabını hazırlarıma zımmında teşebbüs olunmuş bir fi'ilî tedbiri tebyin etmiyor, yalnız icrası sözleşilerek karar verilmiş olmasından ibaret bulunursa, o halde ittifaka dahil bulunan kimseler muvakkaten kalebent olunur.» diye yazılı olan 58 inci maddenin ikinci fıkrasına tevfikan, onar sene müddetle kalebent edilmelerine» karar verildi.

Bu arada, yine maznunlardan Ali Osman, Salih Kâhyalar da onar seneye mahkûm edilmişler, diğer 37 maznun da beraat etmişti. Yalnız Hüseyin Cahit Bey, bu muhakemede beraat etmiş olduğu halde eski mahkûmiyeti olan sürgünlüğü çekmek üzere, serbest bırakılmayarak tekrar Çoruma gönderilecekti.

Mahkeme, ayni zamanda, Kara Kemalin teşkil etmiş olduğu banka ve şirketler hakkında da şu kararı vermiş bulunuyordu:

Vakfiyenin feshini, şirketlerin tasfiyesi ve nasıl idare edileceklerinin hükümete bırakılması, para, eşya ve mücevheratın da devlet hazinesine devri..

Bu kararnamenin okunuşu üzerine, beraat edenler, serbest bırakılmışlar, Hüseyin Cahit Bey de, menfası olan Çoruma gitmeden evvel, mahkeme heyetini ziyaretle, hakkındaki karardan dolayı şükranlarını arzetmiş, hattâ Çankayaya giderek, ziyaret defterini de imzalamış bulunuyordu.

Yalnız, kararnamenin okunuşunda, hazır bulunmayan dört idam mahkûmu, Cavit, Doktor Nazmi, Hilmi ve Nail Beylerin henüz hiçbir şeyden haberleri yoktu.

SON GECE VE SON HÜKÜM!

Müddeiumuminin, idamlarını isteyen talepnamesini dinledikten sonra, son müdafaalarını yaparak yine süngülü jandarmalar muhafazasında, mahkemeden çıkıp kararı beklemek üzere hapishanedeki hücrelerine giderlerken, başta Cavit Bey olmak üzere, mahkûmların dördü de ümitsiz bir durumda görünüyorlardı.

Bilhassa Cavit Bey, -belki de daha evvel bahsettiğimiz gibi, mahkeme Reisinin boş bulunarak, idam hükmünü çoktan, hattâ tevkiflerinden evvel vermiş olduklarını ağzından kaçırışını, duymuş bulunduğundan- bütün bütün ümitsiz, bitkin bir halde idi. Otomobilde yanında oturan muhafız jandarma yüzbaşısına:

— Müdafaam, mahkeme heyeti üzerinde tesir bırakmadı. Bunu gördüm, Yarabbi, ne yapmalı ki, bir türlü kurtulamadıkları şüphelerin, tamamen yersiz olduğunu anlatabilmeli?.. İnsanda bu kudret yok.. Dünyada en feci şey altında kalınan şüpheden sıyrılamamak...» derken, gözyaşlarını siliyordu.

Jandarma yüzbaşısının:

— Üzülmeyin... Henüz karar verilmedi.. Müddei-

umumi şiddetli davranabilir. Karar verecek olan mahkemedir, müsterih olun... Herhalde müdafaanız dikkat nazarına alınır... Sabredin..» Deyişlerine, Cavit Bey;

— Hayır... Hiç ummuyorum... Ümidim kalmadı.. Muhakkak idam edecekler.. Hallerinden belli.. Bitti artık..» cevabını vererek, dalmış kalmıştı. Doktor Nazım Beyin bir tek zayıf ümidi vardı: Mahkeme heyeti azâlarının da pek samimî dostu olan yakın akrabası Tevfik Rüştü Beyin şefaatı...

— O, masum olduğumu biliyor.. Fakat acaba anlatabilecek mi? Ya çekinirse?.. Ya cesaret edemezse? Amma, zannetmem, her halde bir şeyler yapar...» diye, bu tek ümidini kaybetmiyor gibiydi.

Nail Bey, sakin, düşünceli, sessizdi.

Hilmi Bey, yolda giderlerken, iki gün sonraki zafer bayramı için yapılmakta olan takları görünce, birdenbire şaşırmış, yanındaki jandarmaya:

— Ne o?... Hemen mi asacaklar? Bu sehpalar bizim için mi? Daha karar verilmedi.. Bu nedir böyle? Diye sormuştu.

Hapishaneye vardıkları zaman, dördü de yemek yemedi. Durmadan sigara, su içiyorlar, hücrelerinde bir aşağı bir yukarı gidip geliyorlar, ikide birde «Bir şey ister misiniz?» diyen gardiyanlara, cevap veremiyorlar, hafif bir baş işaretile, hayır, demek istiyorlardı.

Sadece Nail Bey, bir aralık, son defa olarak mahkeme âzasından birini görmek imkânı olup olmadığını sormuş, kimi görmek istediği sorulunca da:

— Vazgeçtim!... Görüp de ne olacak?... Demişti. Karanlık bastığı halde lâmbasını yaktırmak istemeyen Doktor Nazım Bey, gardiyanların rica ve ısrarları üzerine:

— Peki... Yakın amma, yanmasa ne olur? Yoksa, intihar ederim falan diye mi korkuyorsunuz?.. Günahkâr değilim ki öyle şeyler yapayım... Merak etmeyin, adaletin hükmünü, metanetle bekleyeceğim...» diyerek, acı acı gülümsemişti.

Nihayet beklenen saat geldi.. Hem de erken geldi: Her vakit bu gibi işler gece yarısından sonra sabaha doğru yapılırken, yeni Ceza K. nün (Resmî bayram

günlerinde idam hükümlerinin infaz edilmesini) meneden maddesine uyulmak mecburiyetinde kalınarak, her işin zafer bayramı arifesinden evvel bitirilmesi zarureti duyulmuş olduğundan, acele edilmiş ve tam saat 22 de hazırlık tamamlanmış ve Cavit Bey hücresinden alınarak, hapishane müdürünün odasına götürülmüştü. Odada müdür ile, İstiklâl Mahkemesi müddeiumumi müşaviri, jandarma kumandanı ve bir de imam efendi vardı. Müşavir bey, Cavit Beye yaklaşarak, hükmün hülâsasını, ağır, ağır okurken, Cavit Bey sarardıkça sararıyor, titreyor gözlerini yumuyordu.

— İdam!.. kelimesini, işitince, sarsıldı:

— Yaaaa?.. Demek, böyle?.. Yazıklar olsun!.. diyebildi.

İmam efendinin, telkinlerini sessizce dinleyip, dediklerini yaparak, sırtına geçirilen beyaz gömleği görmemek ister gibi, başını kaldırıp, gözlerini duvara dikerek, açılan kapıdan, her zamanki gibi sert ve âcul adımlarla çıktı

Dışarda, hapishanenin önüne dizilmiş sehpalara kadar yaklaşmak istercesine kaynaşan çoluklu çocuklu, kadınlı erkekli kalabalığı güç halle zapteden süngülü jandarmaların açabildikleri sahada bir lâhze durakhyarak, koluna girenlere kendini terk eden Cavit Bey, götürüldüğü hapishanenin Yenişehire nazır cephesinin solundaki sehpaya yaklaştığı vakit, inanılmayacak derecede sükûn bulmuş, telâşsız ve metin görünüyordu. Kendisine yaklaşıp da, son bir dileği olup olmadığını soran memurun, hüviyetini merak edip, adlî tabip olduğunu anlayınca, son derece yumuşak bir sesle:

— Sizden bir ricam var, Doktor Bey!.. Hüseyin Cahit Bey buradadır. Lûtfen kendisini görünüz. Selâmımı söyleyiniz. Çocuklarımın ve refikamın gözlerinden öpsün.. Gazi Paşa Hazretlerine de selâm ve hörmetlerimi söyleyin!.. Heyeti hâkimeye veda edemedim... Allahaısmarladık..» dedikten sonra, sehpanın altındaki masanın üstüne çıkmış, sandalyenin önünde durmuş ve birdenbire sesini yükselterek:

— Allahın lâneti zalimin üstündedir. Zulümdür bu zulüm!.. diye bağırmış ve başı ucunda bekleyen cellâda dönerek:

— Haydi, vazifenizi görünüz!.. Sandalyeye otura-

yım mi? Yoksa ayakta, böyle mi?» Diye sormuş, ayakta kalması söylenince de, boynunu uzatarak, ipin geçirilmesini istemiştir.

Ondan sonra, ayni şekilde hücresinden alınıp, hapishane müdürünün odasında hüküm tebliğ ve dinî merasim yapılarak sehpaya getirilen Doktor Nazım Bey titreye titreye masaya çıkmış ve ip boynuna geçirilirken de son sözü:

— Yoook... Vallahi yok... Bu meselede hiçbir alâkam yok, taksirim yok.. masumum!..» olmutur.

Nail Bey, hüküm tebliğ olunurken mahzun bir eda ile, başını sallıyarak, ikide bir de,

— Evet... Adilânedir. Tamam.. Adilânedir..» Diye diye hâtıra defterine oğluna hitaben şunları yazmıştır: «Annenin ve kardeşlerinin gözlerinden öperim. Amcanız size baba olacaktır. Bu mesele ile katiyen hiçbir alâkam yoktur. Yalnız, mahkeme reisi Ali Beyi tevbih etmeyiniz! Doktor Fikret Beyin bir sözü beni idam ettiriyor.»

Nail Bey, hâtıra defterinin mutlaka oğluna verilmesini tekrar, tekrar rica ettikten sonra:

— Reis ve Kılıç Ali Beylere mahsus selâm eylerim. Hakikaten adâletin hükmünü yerine getirdiler.. Var olsunlar!.. Kendilerine darılacak halim yok..» diyerek, dışarı çıkmış ve sehpanın önüne gelip, masanın üstüne çıkınca:

— Millet sağ olsun! Vatan pâyidar olsun!» diye bağırarak, cellâta da:

— Yalnız şu düğümü arkaya getir!.. Nasıl olsa, boğacak değil mi?.. Arkadan olsun.. demiş ve sandalyeye oturmuştu. Cellâdın, ayağa kalkmasını söylemesi üzerine, birdenbire gülmeğe başlayarak:

— Ne bileyim ben?.. Her zaman sandalye görünce otururduk. Meğer bu başka sandalya imiş.. Daha evvel idâm edilmediğim için, teşrifatını bilmiyorum... Kusura bakmayın.. Yalnız düğümü arkaya al callât başı!» diye can vermiştir.

Hilmi Bey, hükmü, şaşılacak bir soğukkanlılıkla dinlemiş, hiç sesini çıkarmadan, etrafına dalgın dalgın bakınarak, dışarı çıkmış, sehpaya yaklaşınca, masanın önünde durarak:

— Müsaade ederseniz, bir iki söz söyleyeceğim.

Merak etmeyin menfî değil... Veda sözü...» demiş, fakat bir türlü derlenip toparlanamayıp ta çabuk olması ihtar edilince:

— Peki, peki!... Derhal!. Buyurun... Vazifenizi yapınız. Sizi bekletmem.... Size de, beni bu âkıbete sürükleyenlere de hakkımı helâl ediyorum... Allahaısmarladık!. diye boynunu cellâda vermiş ve asılmıştı, fakat o anda birdenbire bütün meydanı kaplayan müthiş bir çığlık fırtınası ortasında sehpa ile birlikte yere yuvarlandığı görülmüştür.

Sağdan soldan duyulan:

— Eceli gelmemiş!...

— Allahın işine bak!... Sesleri ortasında yüzü koyun serilmiş olan Hilmi Beyin üstüne üşüşen cellât ile yardımcıları, hemen yüzündeki kanları silerek, başka bir gömlek giydirip, düzelttikleri sehpaya, tekrar astılar.

Cesetler, yine yeni Ceza Kanununun biraz evvel bahsettiğimiz maddesine uyulmak için, öğleye kadar teşhir edilmeyerek, saat 7.30 da sehpadan indirilip, bir semti meçhule götürülerek gömdüler. Böylece 26 ağustos 1926 sabahı bu dâva da bu suretle sona ermiş oldu.

SON NETİCE

Evet bu dâva böylece sona erdi amma, adâlet yerini buldu mu? Asla!...

Zaman zaman mütalâalarını, fikirlerini aldığımız bütün tanınmış hukukçularımızın da sarahatle belirttikleri gibi; hiçbir hakiki ve âdil mahkeme, hiç bir vicdan sahibi hâkim, bu İstiklâl Mahkemesinin, bu kararnamesine imza atamaz.

Nitekim aynı kararname ile ağır bir cezaya mahkûm olmuş olan eski Başvekil, İstanbul mebusu Rauf Bey, bilâhare vatana avdetinde, affa rağmen, bu ağır töhmet altında kalamıyacağını ileri sürerek tekrar muhakeme edilmesini isteyip, teşekkül eden güzide hâkimlerden mürekkep bir mahkeme huzurunda İstiklâl Mahkemesinin dosyaları ve kararları da incelenmek suretile yapılan muhâkeme neticesinde beraat kararı almış bulunuyordu.

Öte yandan: Millet ve dolayısı ile kendi namlarına adâleti tevzi ile mükellef olan İstiklâl Mahkemesini, bizzat Büyük Millet Meclisi azalarının da adaletsizliklerinden ve kurunun yanında yaşı da merhametsizce yakıp duruşundan yana yakıla şikâyet eden ifadeleri-

ni muhtevi meclis zabıtları da meydandadır. Ve biz şuna kaniiz ki; günün birinde bu dâvaları ele alacak her hangi bir Türk mahkemesi. bir adâlet divanı. bu İstiklâl Mahkemesinin; En Büyüğümüze. Kurtarıcımıza kıymağa yeltenen melûnları meydana çıkarıp cezalandırmak gibi bütün milletin istediği bir vazifeyi yerine getirirken. şahsî ihtiraslarına da kapılıp. aklına kestirdiklerini en ağır ithamlarla suçlandırmaktan çekinmiyerek verdiği kararların isabetsizliğini ve binnetice adaletsizliğini tezahür ettirerek. nahak yere alınlarına ve hattâ evlât ve ahfadlarına vatan hainliği damgası vurulmuş bir takım vatandaşların masumiyetini ilân ile. bu müthiş manevî lekeden kurtaracak ve böylece bu memlekette adaletsizliğe yer olmadığını bir kere daha isbat edecektir. Ve bununla muhakkak ki. Atatürk'ün ruhunu da şâd edecektir.

EKİCİGİL

Cep Romanları

1 —	72 nci Koğuş	**Orhan Kemal**
2 —	Çingene Aşkı	**Erich Von Strohelm** (Üçüncü baskısının mevcudu kalmadı)
3 —	Silâhlara Veda	**Ernest Hemingway** (İkinci baskısının mevcudu kalmadı)
4 —	Haram Aşk	**Pierre Benoit** (Mevcudu kalmadı)
5 —	Felâket Yatağı	**Erskine Caldwell**
6 —	Şehvet Kasırgası	**George Simenon**
7 —	Öldüren Aşk	**George Simenon**
8 —	Ölüm Çemberi	**Mickey Spillane** Mayk Hammer (İkinci baskısının mevcudu) kalmadı)
9 —	Kanlı Muamma	**Mike Rosceo** Johnny April
10 —	Ölüm Kervanı	**Peter Cheyney**
11 —	Cezanı Çekeceksin	**Mike Rosceo**
13 —	İspanyol	**Brette Halliday** - Mayk Şeyn
12 —	Cesetler Dolaşıyor Bahçıvanı	**A. J. Cronin**
14 —	Yılanlı Katil	**Peter Cheyney**
15 —	Caniler Peşinde	**Hanry Kane**
16 —	Karanlık Sokak	**Hanry Kane**
17 —	Katil Aramızda	**James Hadley Chose**
18 —	Son Darbe	**Brette Halliday** - Mayk Şeyn
19 —	Aşk ve Ölüm	**Erich Maria Remarque**

20 — Sinsi Randevu	**Brette Halliday** - Mayk Şeyn	
21 — Casuslar Çarpışıyor	**Peter Cheyney** Lemmy Kovşun	
22 — Altın Kadeh	**John Steinbeck** (İkinci baskısı yapıldı.)	
23 — Dişi Şeytan Julya	**Margot Bland**	
24 — Tuzak		
25 — Ölüm Mektubu	**Brette Halliday**	
26 — Tabutumu Yavaş Taşıyın	**Brette Halliday**	
27 — Yarın Başka Bir Gündür	**W. R. Burnett**	
28 — Yataktaki Ceset	**Bill S. Ballancer**	
29 — Kanun Dışı	**Wade Miller**	
30 — Vampir	**Brette Halldiy**	Mayk Şeyn
31 — Dr. Goskill'in Mavi Ayakkabısı	**Paul Mourret**	
32 — Kaldırım Çiçeği	**Richard Foster**	
33 — Gizli Savaş	**Peter Cheyney**	
34 — Duvara Dört Adım	**John Edgar Webb**	
35 — Kadın Düşmanı	**Robert Bloch**	
36 — Rüya	**Emile Zola**	
37 — Şantözün Esrarı	**Bill S. Ballinger**	
38 — Altın Gözlü Kız	**Honoré De Balzac**	
39 — Serenad	**James M. Cain**	
40-41 Macera Kadını	**Emile Zola**	
42 — Ölüm firarisi		

Gizli Kalmış Hakikatlerin İçyüzü

Cumhuriyet Devrinde

SİYASİ CİNAYETLER

Kitabında

★ Topal Osman, muhafızı bulunduğu, Büyük Gazi'ye nasıl kıymıya kalkmıştı?

★ Her memleket dâvasında cesaretle sesini yükselterek, celâdetiyle şöhret bulan Trabzon meb'usu Ali Şükrü Bey'in Ankara cıvarında bir çukur içinde boğulmuş cesedinin sırrı nedir?

★ Büyük Millet Meclisinin hariminde, millî mücadele kahramanlarından Halid Paşayı vuran da kendi gibi bir meb'ustu.. Ali Çetinkaya!.. Fakat niçin vurdu?

★ Ve daha birçok gizli kalmış hakikatlerin iç yüzü.

Pek yakında çıkıyor. FİATI 1 LİRA